

JAVA IN DE MALEISCHE LITERATUUR

DOOR

H. O.

Het is altijd interessant, over een volk niet alleen zijn eigen meening te hooren, zooals deze blijkt uit zijn eigen geschiedboeken en literatuur, maar ook de meening zijner burenen, die zich weerspiegelt in datgene, wat deze in hun geschiedboeken en literatuur over het naburig land weten te vertellen. In het bijzonder zal dit geldig zijn voor volken in een tijdperk, waarin geschiedkunde nog niet tot een zuiver objektieve wetenschap gevorderd was, maar het schrijven van kronieken meer het werk was van den hof-dichter, die uit de historische feiten een panegyriek op zijn heer en meester moest verzinnen, diens macht vergrooten, hem en zijn rijk als het centrum der wereld moest voorstellen, en dus alles, wat buiten de grenzen lag, met souvereine minachting moest beschouwen. Dan werken de geschiedboeken van de naburige volken — op hun beurt natuurlijk ook weer vanuit juist zoo een egocentrisch gezichtspunt geschreven —, indien zij van het burenvolk berichten, dikwijls ophelderend of aanvullend, of zij werpen zijlichten op de een of andere gebeurtenis; in ieder geval zal haast alles, wat zij vermelden, van groot belang zijn voor dengene, die zich met de geschiedenis van het andere volk bezig houdt.

Javanen en Maleiers waren burenen; de zee, die tusschen hen lag, vormde meer een verkeersweg dan een afscheiding. Haast in dezelfde eeuwen valt de bloeitijd van de twee machtige rijken, Madjapahit en Malakka. Uit dezen tijd vertellen ons, om maar de meer bekende werken te noemen, van Madjapahit het „Pararaton” en het „Negarakertagama”, en van Malakka het „Sëdjarah Mëlahjoe”, de Maleische Kroniek, en de geschiedkun-

dige roman „Hikajat Hang Toewah”.

Javanen en Maleiers waren mededingers om de hegemonie in het zuidelijkste gedeelte van Azië, waarbij echter de Maleiers dikwijls het onderspit dolven. Verschillende keeren moesten zij vluchten voor de Javanen; hun naam „Mëlahjoe” wordt wel eens uit dit feit afgeleid. Er bestond dus in Malakka niet veel liefde voor de Javanen van Madjapahit, integendeel een zekere haat, geboren misschien uit afgunst, die als een roode draad in het bijzonder door het maleisch-nationalistische „Hikajat Hang Toewah” trekt, maar ook duidelijk te bespeuren valt in het „Sëdjarah Mëlahjoe”, ofschoon deze voor een oostersche kroniek betrekkelijk objektief is geschreven; uit de laatste hoofdstukken — waarschijnlijk van lateren datum —, waarin de schrijver het verval van het eens zoo bloeiende rijk schildert, spreekt een stemming als die in de Annalen van Tacitus. Aan den anderen kant weer is, als wij tusschen de regels lezen, een zekere, onwillige, eerbied te bespeuren voor de grootheid van Madjapahit en de macht van zijn Batara, die zich uit in het streven, de eigenschappen, waarin de Maleiers volgens hun eigen meening uitmunten, nl. moed gepaard met slimheid, erkend te zien door de Javanen en hun vorst, en ook in Madjapahit de grootheid en macht van Malakka geëerbiedigd te vinden.

Hieronder vindt men uittreksels uit het „Sëdjarah Mëlahjoe” van alles, wat deze kroniek over de betrekkingen tusschen Malakka en Madjapahit, en van dit laatstgenoemde rijk zelf, weet te vertellen. Hoeveel daarvan op waarheid berust? W'Allâhoe a'lam bissawâb, „en God is met de juistheid bekend”, zegt de kro-

niek schrijver voorzichtig aan het eind van ieder hoofdstuk.

Deze verkorte vertaling volgt den maleischen tekst, uitgegeven door W. G. Shellabear in de Malay Literature Series (2de druk, Singapore 1910). Vertalingen van een anderen tekst in het Engelsch en Fransch zijn te vinden in de bibliotheek van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, konden echter voor dit opstel niet meer ter vergelijking gebruikt worden. De weinige jaartallen zijn genomen uit: J. J. de Hollander, Handleiding tot de kennis der Maleische Taal en Letterkunde, Breda 1845; een vergelijking met andere werken over de geschiedenis der Maleiers zou hier te voeren. Enkele passages uit het „Sĕdjarah Mĕlajoe” zijn ook aaagehaald door Dr. Brandes in zijn uitgave van het Paraton.

* * *

Hoofdstuk 2 van het „Sĕdjarah Mĕlajoe” bericht, dat Sang Si Pĕrba, de oudste van de drie zoons van Radja Soeran, die op Boekit Sigoentang in Palembang uit het rijk in de zee aan de oppervlakte der aarde waren gekomen, de dochter huwde van Dĕmang Lĕbar Daoen, den vorst van Palembang. Uit dezen echt had hij twee dochters, prinses Sĕri Dewi en prinses Tjĕndĕra Dewi. Prinses Sĕri Dewi werd de gemalin van den heerscher van China, die haar door een gezantschap van Palembang liet halen, en om de hand van prinses Tjĕndĕra Dewi dong de Batara van Madjapahit¹⁾, die persoonlijk naar Tandjong Poera kwam, waar Sang Si Pĕrba zich toen ophield. „In dezen tijd was de vorst van Madjapahit een machtige heerscher, en uit een zeer voor-naam geslacht; een kroniek beweert, dat hij een nakomeling was van prins Asmara Ningĕrat. Toen hij naar Tandjong Poera kwam, bewees Sang Si Pĕrba hem zeer groote eer: hij nam hem tot schoonzoon aan en huwde hem aan prinses Tjĕndĕra

Dewi, de jongere zuster van de prinses, die naar China was gegaan. Toen zij getrouwd waren, bracht Z. M. haar terug naar Madjapahit, en hun nakomelingen waren de vorsten van Madjapahit.”

Een zoon van Sang Si Pĕrba, Sang Nila Oetama, stichtte het rijk van Singapore (Tĕmasek), dat onder hem en zijn zoon, Padoeka Sĕri Pikrama Wira, groot, machtig en beroemd werd in de geheele wereld.

Hoofdstuk 5 bericht, dat de Batara van Madjapahit in zijn huwelijk met de prinses van Boekit Sigoentang twee zoons had, Raden Inoe Merta Wangsa, en Raden Mas Pamari, die beiden het rijk van Madjapahit bestuurden, dat hier groot genoeg voor was. Na den dood van den ouden vorst werd zijn oudste zoon de Batara van Madjapahit en de machtigste vorst, aan wien alle vorsten van Djawa en de helft der vorsten van Noesa Tamara onderworpen waren.

Toen deze Batara vernam, dat Singapore een groot rijk was geworden, beheerscht door een neef (saoedara sa-poepoe) van hem, die hem echter niet als opperheerscher beschouwde (tiada mĕnjĕmbah pada baginda), stuurde hij een gezantschap naar Singapore, dat als geschenk overbracht een schaafkrul, zeven vadem lang, met een dissel geschaafd zonder te breken, dun als papier, en opgerold als een oorsieraad (soebang). De gezant werd met groote eer ontvangen en bracht het geschenk over met een brief, luidende: „Zie, Majesteit mijn jongere broer, de handigheid van de javaansche timmerlieden. Hebt u in Singapore ook handwerkslieden die zoo bekwaam zijn?” De vorst van Singapore glimlachte, want hij begreep de zinspeling van den Batara, en zei tegen den gezant: „Acht de Batara van Madjapahit onze manhaftigheid dan niets, dat hij ons een soebang zendt?” De gezant antwoordde: „Dat was niet de bedoeling van Z. M. uw ouderen broer, maar heeft Uwe Majesteit een handwerksman die ook zoo handig

1) In het S. M. altijd Mendjapahit.

is?" Z. M. antwoordde: „Ik heb nog veel bekwaamere werklieden", en liet een handwerksman roepen, Pawang Běntang genaamd. Hem beval de vorst, voor den gezant van Madjapahit een jongen het hoofdhaar met een dissel af te scheren; de jongen hilde en schudde met zijn hoofd heen en weer, maar in een oogenblik had de handwerksman hem het hoofdhaar afgedisseld, zoodat de kop van den jongen geheel kaal was. De javaansche gezant was verbaasd, en de vorst zei: „Zie de handigheid van onze menschen; wie zoo het hoofd van dien jongen kan bewerken, wat zal voor hem het afwerken van zoo'n schaafkrul beteekenen? Breng den dissel naar Madjapahit als geschenk aan onzen broer!"

De gezant keerde terug, bracht brief en geschenk over en berichtte, wat hij gezien en gehoord had. Woedend riep de Batara uit: „De vorst van Singapoera wenscht de zinspeling te maken: als wij er komen, zullen onze hoofden met den dissel worden bewerkt zooals het hoofd van den jongen!" Hij liet een vloot uitrusten, om Singapore aan te vallen, bestaande uit honderd jonken (jong) en ontelbare andere vaartuigen (mělangbing, kaloeloës, djongkong, tjěrcetjoeh, tongkang) onder bevel van een zijner eerste krijgslieden, Děmang Wiradja. De Javanen zeilden naar Singapore en kwamen ook aan den wal, moesten echter na verwoede gevechten met zware verliezen voor beide partijen weer aftrekken.

Wij hooren dan eerst weer in Hoofdstuk 10 van Madjapahit. Onder Padoeka Sěri Maharadja (1236 — 1249) werd Singapore aangevallen door zwaardvisschen (ikan todak); op raad van een kleinen jongen liet de vorst een omheining maken van pisang-stammen, en de zwaardvisschen verdwenen, nadat een groot gedeelte van hen bij de aanvallen met het zwaard in de pisang-stammen was blijven zitten en door de bevolking was gedood. Op

raad van de rijksgrouten liet de vorst den knaap ombrengen, omdat hij, die nu reeds zoo slim was, later gevaarlijk zou kunnen worden. Daarmee was echter het noodlot van Singapore beslecht, want de vorst had gezondigd tegen wat ik in een vroeger opstel ¹⁾ heb genoemd het Maleisch Verbond, het „wadat" gesloten tusschen Sang Si Pěrba en Děmang Lěbar Daoen.

De zoon van Padoeka Sěri Maharadja, Radja Iskandar Shah (1249-1276), had als bijzit de dochter van een ingezetene van Singapore, die met den titel Sang Radjoena Tapa schatmeester (běndahari) aan het hof was. De vorst beminde het meisje zeer, maar toen zij door de andere harem-vrouwen belasterd werd, liet hij haar in een opwelling van toorn op een hoek van de markt spietsen (soelakan). Sang Radjoena Tapa werd diep gekrenkt door die openbare schande en meende: „Indien mijn dochter werkelijk kwaad had gedaan, had hij haar eenvoudig moeten laten dooden; waarom wordt ons deze schimp aangedaan?" (Het bovengenoemd wadat bepaalt, dat een maleisch vorst zijn onderdanen, indien zij des doods schuldig zijn, wel mag laten dooden, maar zonder onteerende omstandigheden). Sang Radjoena Tapa zond daarop een brief naar Madjapahit: „Indien de Batara van Madjapahit Singapore wil aanvallen, moet hij spoedig komen, want ik zal verraad plegen van uit de stad". De Batara zond daarop 300 jonken en ontelbare andere vaartuigen met 200000 man naar Singapore, en de stad werd belegerd. Toen Radja Iskandar Shah na eenigen tijd rijst als rantsoen wilde laten uitdeelen, zeide Sang Radjoena Tapa: „Er is geen rijst meer, Majesteit"; want hij wilde verraad plegen. In den nacht opende hij de poorten van Singapore, de Javanen drongen binnen en vielen de inwoners verwoed aan. Het bloed stroomde als water door de geheele stad, en de sporen ervan zijn nog te zien op de padang van Singapore.

1) „Petroek als Vorst", Djawa II. 4.

De inwoners van Singapore moesten den strijd opgeven, en Radja Iskandar Shah vluchtte over Silitar naar Moear. „Naar Gods raadsbesluit stortte het huis van Sang Radjoena in, zijn rijstschuur viel omver, de rijst werd in aarde veranderd, en Sang Radjoena Tapa en zijn vrouw werden veranderd in steenen, die nu nog in de gracht van Singapore te zien zijn". De Javanen keerden na de verovering van Singapore terug naar Madjapahit (1253).

Hoofdstuk 14 verteld, dat de Batara van Madjapahit overleden was zonder manlijke nakomelingen, en dat de rijksbestierder, Patih Aria Gadjah Mada, ¹⁾ de dochter van den Batara, prinses Radin Galoh Wi Kësoema, tot heerscheres had gemaakt.

Eens vond een palmen-tapper (pënjadap) aan de kust een knaap, op een plank in de golven drijvende. Hij redde hem, en de knaap vertelde, dat hij Radin Kiran Langoe was, zoon van den vorst van Tandjong Poera uit het geslacht der vorsten van Boekit Sigoentang. ²⁾ Op een tocht tusschen de eilanden met zijn ouders hadden zij schipbreuk geleden, en zeven dagen en nachten had hij op de plank rondgedreven. Hij verzocht den palmen-tapper, hem naar Tandjong Poera terug te brengen, maar daartoe had deze geen macht. Hij adopteerde den knaap, noemde hem Këmas Djiwa, en zei dikwijls schertsend tot hem: „Je wordt nog vorst van Madjapahit en trouwt met prinses Wi Kësoema, maar als je Batara wordt, moet je mij tot Patih Aria Gadjah Mada maken." — Këmas Djiwa beloofde dat ook.

Sedert prinses Wi Kësoema den troon had bestegen, had Patih Aria Gadjah Mada voor haar de regeering gevoerd, en iedereen dacht, dat hij haar zou huwen. Eens mengde zich de minister in schamele kleeding onder de kraton-bedienden. Hij

werd niet herkend en hoorde uit hun gesprekken, dat zij allen van meening waren, dat hij de prinses wilde dwingen, met hem te trouwen, om zoo de heerschappij te bemachtigen. Bedroefd dacht de Patih: „Dan zijn mijn getrouwe diensten dien tijd ijdel geweest." Den volgenden dag stelde hij aan de prinses voor, dat zij moest trouwen, daar het haar aanzien zou schaden, indien zij langer ongetrouwd bleef. De prinses verzocht hem, alle mannen van Madjapahit bij elkaar te roepen, en diegene, die haar beviel, zou haar echtgenoot worden. „Goed, Majesteit", antwoordde de Patih, „ik zal ze bij elkaar roepen, en wie Uwe Majesteit aanstaat, zij hij ook half mensch en half hond, dien zal ik mijn heer noemen."

Met gongslag liet de Patih bekend maken, dat de prinses haar echtgenoot zelf wilde kiezen uit de mannen van Madjapahit en omstreken, en op den bepaalden dag stroomden zij bij elkaar vorsten en volk, oud en jong, schoon en leelijk, gaaf en mank. Een voor een moesten zij bij de prinses, die in een tuinhuisje zat, voorbijgaan, maar geen mocht de prinses bevallen, tot op het laatst Këmas Djiwa kwam, prachtig uitgedost, schoon en bevallig, vlug en vaardig, en er was zijn gelijke niet in dien tijd. Hij beviel aan de prinses; de Patih liet hem in zijn huis brengen en begon dadelijk met de huwelijksfeestelijkheden. Na afloop daarvan werd Këmas Djiwa in processie om de stad gedragen en gehuwd aan prinses Wi Kësoema. Aldus werd de pleegzoon van den palmen-tapper de Batara van Madjapahit onder den naam Sang Adji Djaja Ningërat.

Na eenigen tijd kwam de palmen-tapper en herinnerde zijn pleegzoon aan de vroegere belofte. De Batara wist niet, wat hij doen moest; hij kon Patih Aria Gadjah Mada niet van zijn ambt onthefpen, want deze had altijd het vorstenhuis trouwe diensten bewezen en was de steunpilaar van het rijk, maar hij wilde zich ook niet aan zijn belofte onttrekken. Hij

1) Wordt in het S. M. steeds als titel gebruikt.

2) Volgens het S. M. trouwde een zoon van Sang Si Përba, Sang Maniaka, met de prinses van Tandjong Poera en werd hij vorst van het rijk.

verzocht zijn pleegvader om eenig geduld, kon echter geen uitweg vinden en verscheen eenige dagen niet in de audiëntiehal. Patih Aria Gadjah Mada zocht hem op en vroeg, wat hem drukte; de Batara gaf hem na eenige uitvluchten te kennen, dat hij niet de zoon van den palmen-tapper was, maar de prins van Tandjong Poera uit het geslacht der vorsten van Boekit Sigoentang. Hij vertelde verder, hoe de palmen-tapper hem het leven had gered en nu vervulling vroeg van de vroegere belofte. De Patih was zeer verheugd, dat de Batara uit een voornaam vorsten-geslacht was; hij had reeds vernomen, dat de prins van Tandjong Poera bij een schipbreuk verdwenen was. Hij bood aan, zijn ambt neer te leggen, maar daarvan wilde de Batara niets hooren, en zij kwamen overeen, den pleegvader van den Batara voor te stellen, daar de plichten van een Patih Aria Gadjah Mada te zwaar voor hem zouden zijn, hem tot opperhoofd van alle palmen-tappers van Java te maken, met een rang gelijk aan dien van den Patih. Dat geschiedde. De oude man nam het voorstel aan en kreeg den titel Patih Aria Di Kara; in de audiëntie-hal had hij denzelfden rang als Patih Aria Gadjah Mada.

De vorst van Tandjong Poera had intusschen gehoord, dat zijn zoon nog in leven en Batara van Madjapahit geworden was. Hij zond eerst een dienaar, die zich van de indentiteit moest overtuigen, en dan een gezantschap. Daardoor werd het overal bekend, dat de nieuwe Batara een prins van Tandjong Poera was, en van alle landen kwamen de vorsten, om hem geschenken aan te bieden en hem te huldigen.

Den Batara werd uit prinses Wi Kě-soema een dochter geboren, die Radin Galoh Tjinděra Kirana genoemd werd. Het gerucht van haar schoonheid verspreidde zich over alle landen, en vele prinsen kwamen, om naar de hand van de prinses te dingen, maar de Batara wees hen af. Ook Sultan Mansoer Shah

van Malakka (1374 — 1447) hoorde de schoonheid der prinses beschrijven; hij werd verliefd op haar en besloot, zelf naar Madjapahit te gaan en naar heur hand te dingen. De Běndahara (Rijksbestierder) Padoeka Radja rustte een vloot uit van 500 groote en ontelbare kleinere vaartuigen; hij zelf en de andere oudere ministers bleven achter, om over het rijk te waken. Op de reis vergezelden den vorst veertig zoons van edellieden en veertig jonge krijgslieden uit voornamen geslachten; hun leidsman was Toen Bidja Soera. Onder hen bevonden zich ook Hang Toewah en zijn acht vrienden, jongelingen, die hun gelijken niet hadden in de wereld van dien tijd. Hang Toewah was de schranderste, moedigste en dapperste van hen; reeds als jongen had hij den bijnaam Laksamana gekregen, omdat hij dikwijls placht te zeggen: „Bah, alleen Laksamana is een tegenstander voor mij!" ¹⁾

Gevolgd van de vorsten van Indragiri, Palembang, Djambi, Lingga en Toengkal, die hij voor deze vaart had opgeroepen, zeilde Sultan Mansoer Shah naar Madjapahit, waar ook de vorsten van Daha en Tandjong Poera op bezoek waren. De Batara liet hem met groot eerbetoon ontvangen en schonk hem een kostbare kris (kěris gandja kěrawang), waarbij nog veertig bijkrissen behoorden; bij allen was echter de schee stuk. Oorspronkelijk had de Batara deze krissen aan den vorst van Daha geschonken onder de voorwaarde, dat hij er nieuwe scheeden voor moest laten maken; hij had ze echter weer laten stelen en zoo allen terugbekomen. Toen had hij de krissen aan den vorst van Tandjong Poera geschonken, had ze echter ook van hem weer laten stelen. Sultan Mansoer Shah gaf de krissen aan Toen Bidja Soera, en deze verdeelde ze onder de veertig edellieden, die daarmee naar de ambachtslieden moesten gaan en bij hen

1) Laksamana, de broer van Rama in het maleische Ramayana, Hikajat Seri Rama. De naam werd later de titel van den vlootvoogd van Malakka.

wachten, totdat de nieuwe scheeden klaar waren. Op deze manier werd het den dieven (përlënte) van den Batara onmogelijk gemaakt, een enkele kris te stelen, en de Batara dacht: „De vorst van Malakka is toch verstandiger dan de andere vorsten.”

In de audiëntie-zaal stond de troon van den Batara op een estrade van drie treden; de andere vorsten zaten dus lager. Op deze verhoogde plaats werd een hond vast gebonden met een gouden keten, zoodat de hond juist tegenover den vorst van Malakka en de andere vorsten zat. Als Toen Bidja Soera dit zag, begon hij te zingen en een krijgssdans te dansen, daarbij met een met belletjes behangen schild zwaaiende. De Batara beval hem, naar boven te komen; Toen Bidja Soera gehoorzaamde, en met het schild zwaaiende gaf hij den hond een paar stooten, zoodat deze de keten verbrak en wegliep. Er werd nooit weer een hond op deze plaats vast gebonden.

Dicht bij de audiëntie-hal stond een verboden paviljoen (balai larangan, d.i. gereserveerd voor den vorst), waar niemand anders dan de vorst mocht zitten; iedereen, die poogde naar boven te gaan, werd zonder meer door de wakers met hellebaarden neergestooten. Hang Djëbat zei eens tegen Hang Kastoeri (beiden makers van Hang Toewah): „Kom, laat ons eens probeeren, in het verboden paviljoen te gaan, om te zien of zij ook ons naar beneden krijgen.” Hang Kastoeri vond het goed, en toen de Batara weer eens audiëntie verleende in de groote hal, en alle vorsten, rijksgrouten en een groote volksmenigte daar verzameld waren, klommen de twee naar het verboden paviljoen. Van alle kanten drongen de Javanen met hun hellebaarden op hen in, maar de twee hadden hun langkrissen (këris pandjang, een lange, rechte dolk) getrokken en sloegen daarmee de spitsen van de hellebaarden zoo vlug af, dat zij ongedeerd bleven; de afgeslagen spitsen werden later in zakken weggedragen. Het volk kwam in opschudding, en de Batara

vroeg, wat er gebeurde. Patih Aria Gadjah Mada antwoordde: „Hang Djëbat en Hang Kastoeri zitten in het verboden paviljoen en worden met hellebaarden aangevallen.” De Batara beval: „Laat ze maar op de verboden plaats zitten en weerhoud ze niet.” De Patih gelastte aan de Javanen, met den aanval op te houden, en iederen dag, wanneer de Batara audiëntie verleende, zaten Hang Djëbat en Hang Kastoeri in het verboden paviljoen.

Het meeste opzien baarde echter de Laksamana Hang Toewah; waar hij ook ging, kwamen de menschen aangelopen, om hem gade te slaan; alle vrouwen en meisjes waren dol verliefd op hem, en er werd het volgende pantoen op gemaakt:¹⁾

„Awan soerah tanggapan pënglipoe saban dina katan paran dina doena goeki”, waarvan als maleische vertaling wordt gegeven: „Ini sireh samboet olehmoe akan pënghiboer rasa bërahi; sa-hari-hari dilihat, soenggoh dëmikian poon rindoe djoega”. („Neem deze betel als troost in de verliefdheid, die je voelt. Iederen dag zie ik je, maar ofschoon het zoo is, blijf ik toch altijd verliefd”).

„Ebar sang ra'oeh kabeh dina laksamana lëmakoe pëndjoerit ratoe Mëljoe”. Maleisch: Saboe sëgala anak dara-dara mëllihat laksamana bërdjalan, hoe-loebalang radja Mëljoe. (Door elkaar wemelen de meisjes om den Laksamana te zien voorbijgaan, den officier van den vorst van Malakka).

De Laksamana had echter ook in dien tijd zijns gelijke niet, en de eenige, die zich misschien nog eenigzins met hem kon meten, was een officier van den vorst van Daha, Sangka Ningërat genaamd. Van dezen werd ook gezongen:

„Ki gadong panggong dina Sangka Ningërat tēka, Sangka Ningërat tēka, pëndjoerit ratoe eng Daha”, waarvan als maleische vertaling wordt gegeven: Gëmper orang di atas panggonan, sëbab mëllihat Sangka Ningërat datang

1) De tekst geeft de javaansche woorden met maleische vertaling.

itoe, hoeloebalang ratoe Daha. (d.i. In opschudding komen de menschen op den wachttore, omdat ze Sangka Ningërat zien komen, den officier van de vorst van Daha.) —

Toen de Batara zag, dat Sultan Mansoer Shah zeer verstandig was, schoon van uiterlijk en in zijn gedrag uitmuntte boven alle andere vorsten, terwijl hij uitstekende, schrandere en geestige dienaren had, besloot hij, aan hem de hand van zijn dochter te geven, en beval hij aan Patih Aria Gadjä Mada, met de feestelijkheden te beginnen, die veertig dagen en veertig nachten zouden duren. Overal speelde de muziek, en er waren volksvermakelijkheden van de meest verschillende soorten, die een groote volksmenigte aanlokten.

De Batara zag, dat de Maleiers niet deel namen aan de vermakelijkheden, en vroeg Sultan Mansoer Shah, zijn gevolg te gelasten, ook feest te vieren, wat hij gaarne zou zien. De Sultan zei tegen Toen Bidja Soera: „De Batara van Madjapahit beveelt, dat de menschen van Malakka feest vieren.” Toen Bidja Soera dacht bij zichzelf: „Dan zullen wij 'sapoe-sapoe ringin'¹⁾ spelen, opdat wij met uitgestrekte beenen voor al de officieren van den Batara mogen zitten.”²⁾ Hij zei tegen den Sultan: „Majesteit, welk ander spel hebben wij Maleiers behalve sapoe-sapoe ringin?” De Batara beval, hem dit spel te laten zien; Toen Bidja Soera koos vier of vijf jonge edellieden uit en ging met hen voor den Batara zitten, de beenen uitgestrekt en de sarongs opgeschort tot aan de knieën. Toen de javaansche hoflieden dit zagen, riepen zij: „Slaat ze en trapt ze voor hun onbeschoft gedrag, met uitgestrekte beenen voor den Batara van Madjapahit te zitten!” — Toen Bidja Soera antwoordde: „De Batara heeft ons bevolen, te spelen; hoe zouden wij zonder bevel het aangedurfd hebben? Als jullie het ons wilt

beletten, houden wij op!” — Hij hield op met zijn spel, maar de Batara beval: „Laat hen spelen en hindert hen niet!” Zij zetten hun spel voort, en na afloop liet de Batara hun geschenken brengen, terwijl hij dacht: „De menschen van Malakka zijn slimmer dan die van alle andere landen; in ieder spel leggen de andere menschen het af tegen de menschen van Malakka.”

De Batara liet daarna een van zijn handigste en slimste politie-mannen (këpëtangan) roepen en beval hem, de kris van Toen Bidja Soera te stelen. De këpëtangan achtte dit onmogelijk, omdat de Maleiers de kris voor in den gordel dragen, en op den volgende dag in de audiëntie liet de Batara javaansche kleeren brengen en beval Toen Bidja Soera, zich op javaansche manier te kleeden. Deze gehoorzaamde en kwam terug in javaansche dracht, de kris achter in den gordel. De vorsten begaven zich met hun gevolg naar de plaats voor hanengevechten, waar een groote volksmenigte verzameld was. In het gedrang lukte het den këpëtangan, de kris van Toen Bidja Soera uit de schee te trekken; hij bracht haar aan den Batara. Na korten tijd merkte Toen Bidja Soera echter, dat hem zijn kris ontstolen was; hij sloop achter den pagen, die de betelkom van den Batara droeg, trok diens kris uit de schee en stak haar in de leegschee, die hem gebleven was.

Na afloop van de hanengevechten keerden de vorsten terug naar de audiëntie-hal, waar de Batara op den troon plaats nam; de kris van Toen Bidja Soera hield hij onder zijn dij verborgen. Hij liet Toen Bidja Soera roepen, die voor hem neerzat, en zei: „Toen Bidja Soera, wij hebben juist nu een prachtige kris gekregen; heeft Toen Bidja Soera reeds een kris als deze gezien?” Toen Bidja Soera herkende de kris, die hem ontstolen was, trok echter de kris, die hij nu in den gordel droeg, uit de schee en zei: „Majesteit, welkeis de mooiste, de uwe of de mijne?” De Batara herkende de kris ook,

1) Een jongensspel, zie Wilkinson, Malay life and customs, III, pag. 77.

2) Wat in het algemeen voor zeer onbeschoft geldt.

want de pagen, die de sirihdoos en de betelkom van de javaansche vorsten dragen, dragen ook kostbare krissen, die bij het ambt behooren. Hij vroeg den betelkom-drager: „Waar is je kris?“, en deze zag, dat zijn kris er niet meer was en hij alleen nog de leege schee in zijn gordel droeg. De Batara glimlachte en zei: „De Maleiers zijn ons te slim, wij kunnen ze niet verschalken.“ Hij gaf aan Toen Bidja Soera de gestolen kris terug en nog zijn eigen kris als geschenk.

Na afloop van het feest van veertig dagen en veertig nachten werd Sultan Mansoer Shah op een gunstig oogenblik door den Batara met prinses Raden Galoh Tjëndëra Kirana in den echt verbonden. De sultan en de prinses kregen elkaar zeer lief, en de Batara hield zoo veel van den sultan, dat hij hem altijd bij de audiëntie naast zich liet zitten en ook samen met hem het maal gebruikte. Eindelijk vroeg de sultan om verlof, naar Malakka terug te keeren, en hij kreeg ook de toestemming van den Batara, de Raden Galoh mee te nemen.¹⁾ Hij gelastte Toen Bidja Soera, den Batara om Indragiri te vragen, en deze ging naar den Batara en zei: „Majesteit, Z. H. uw zoon vraagt om Indragiri; als het hem gegeven wordt, is het goed, anders neemt hij het.“ — De Batara zei tegen zijn rijks grooten: „Wat dunkt u, onze zoon vraagt om Indragiri, zullen wij het hem geven of niet?“ Patih Aria Gadjä Mada meende: „Het zal goed zijn, Majesteit, het hem te geven, opdat er geen verwijdering ontstaat tusschen ons en hem.“ — De Batara zei daarop tegen Toen Bidja Soera: „Goed, wij geven Indragiri als geschenk aan onzen zoon, want aan wien anders behoort het geheele rijk van Java dan aan onzen zoon, den vorst van Malakka?“

Sultan Mansoer Shah was zeer verheugd, en zond den Laksamana Hang Toewah, om ook nog om Siantan te vragen. Deze ging naar den Batara en zei: „Majesteit, Uw dienaar (koela) komt, om Sian-

tan te vragen. Indien het gegeven wordt, is het goed; anders wordt het genomen.“ De Batara antwoordde: „Goed, niet alleen Siantan, maar ook Palembang zouden wij gegeven hebben, als de Laksamana daarom gevraagd had.“ — Dat is ook de reden, dat niemand anders het bestuur over Siantan heeft dan de nakomelingen van den Laksamana Hang Toewah. — Sultan Mansoer Shah keerde dan terug naar Malakka. Van Raden Galoh had hij een zoon, die Raden Klang genoemd werd.

Hoofdstuk 21 weet te berichten:

Naast het paleis van den vorst van Tjëm-pa stond een betelpalm. Uit den stam kwam een gesloten bloemtros (majang), die altijd grooter werd zonder zich te openen. De vorst liet eens door een zijner pagen den palm beklimmen en de majang naar beneden halen; hij zelf opende de majang en vond erin een schoonen knaap; het hulsel van de majang veranderde in een gong, die Djëbang genoemd werd, en de rand van het hulsel in een zwaard, dat nu nog het rijkszwaard van de vorsten van Tjëm-pa is. Den knaap noemde de vorst Radja Pau Gëlang; deze wilde echter niet aan de borst en werd gevoed met de melk van een bonte koe van den vorst. Sedert dien tijd slachten de menschen van Tjëm-pa geen runderen meer en eten zij ook hun vleesch niet.

Later huwde Radja Pau Gëlang met Pau Biang, de dochter van den vorst, en hij volgde dezen na zijn dood op. Hij stichtte een zeer groote stad, Bal genoemd; volgens een andere kroniek is echter Bal de stad, die Mëtakat genoemd wordt, en haar vorst is Radja Soebal, de zoon van Radja Kadla'il. De zoon en opvolger van Radja Pau Gëlang was Radja Pau Tëri, die gehuwd was met Bia Soeri, de dochter van den vorst van Koetji. Hun zoon was Pau Gama, die zijn vader op den troon opvolgde.

Pau Gama reisde naar Madjapahit, waar de Batara hem met groote eer ontving en hem huwde aan zijn dochter, Radin

1) Wat anders niet altijd werd toegestaan; zie beneden.

Galoh Adjang. Toen Pau Gama na eenigen tijd naar Tjěmpa wilde terugkeeren, zei de Batara: „Goed, maar mijn kind laat ik (hamba) niet meegaan.” — Pau Gama antwoordde: „Aan uw bevel zal ik (patek) gehoorzamen, en als ik niet sterf, zal ik spoedig terugkeeren om u, den Batara, (sampejan andeka Batara) mijn opwachting te maken.” — Hij nam afscheid van zijn echtgenoot, die hem moest beloven, het kind, dat zij verwachtte, indien het een zoon zou zijn, Radja Jaknaka te noemen. Pau Gama keerde dus naar Tjěmpa terug; Raden Galoh Adjang bracht een zoon ter wereld, die Radja Jaknaka genoemd werd. Toen hij volwassen was, vertrok hij met toestemming van den Batara naar Tjěmpa, waar hij later zijn vader op den troon opvolgde.—

(Dit moet vóór den tijd van Sultan Mansoer Shah geweest zijn, want het S. M. bericht verder, dat de zoon Radja Jaknaka in een oorlog met den vorst van Koetji werd verweekeld, dat hij bij de bestorming van de stad Bal sneuvelde, en dat van zijn twee zoons de eene, Shah Pau Ling, het vorstenhuis van Atjeh stichtte, terwijl de andere, Shah Inděra Běrma, met zijn gemalin Kěni Měrn timer naar het hof van Sultan Mansoer Shah vluchtte, tot den Islam overtrad en Měntěri aan het hof werd. Hij werd de stamvader van de Tjěmpaneezen-kolonie te Malakka.)

Hoofdstuk 27 van het S. M. weet eindelijk nog iets te vertellen van een vorst (pangeran) van Soerabaja, Patih Adam genaamd. Deze kwam naar Malakka, om Sultan Mahmoed Shah (1477 — ?) zijn opwachting te maken, en werd met groote onderscheiding behandeld. Eens bezocht Patih Adam den Sěri Nara Diradja¹⁾; in de hal speelde Toen Manda, het dochtertje van den Sěri Nara Wangsa¹⁾, den broer van den Běndahara; het meisje was door de Sěri Nara Diradja als kind aangenomen, en begon toen pas te loopen. Zij liep naar den

Sěri Nara Diradja toe, en deze zei schertsend: „Hoort u, Patih Adam, wat mijn dochtertje zegt? Zij wil met u trouwen.” Patih Adam glimlachte en antwoordde: „Inggih”. Toen hij na eenigen tijd naar Soerabaja terugkeerde, kocht hij een klein slavenmeisje, juist zoo oud en zoo groot als Toen Manda, en liet haar in zijn huis opbrengen. Toen dit meisje den huwbaren leeftijd bereikt had, reisde Patih Adam weer naar Malakka, vergezeld van veertig jonge edellieden en groot gevolg.

In Malakka aangekomen herinnerde hij den Sěri Nara Diradja aan zijn belofte; deze was alles vergeten, en toen Patih Adam zijn vroegere woorden herhaalde, meende hij, dat het wel waar was, echter alleen in scherts gezegd. Toornig keerde Patih Adam naar zijn verblijfplaats terug en maakte plannen, om Toen Manda met geweld te schaken. Toen Manda had, sedert zij volwassen was, een eigen huisje (in de kampong van den Sěri Nara Diradja). Patih Adam kocht de deurwachters om en drong op een avond in het huis van Toen Manda binnen, vergezeld van de veertig edellieden.

Toen Manda wilde vluchten, maar Patih Adam hield haar vast. De Sěri Nara Diradja werd van het gebeurde in kennis gesteld, en in groote woede liet hij zijn mannen zich wapenen en het huis van Toen Manda omsingelen en aanvallen. Beneden hielden de veertig edellieden de wacht; boven zat Patih Adam naast Toen Manda, zijn dij over de hare gelegd, zijn gordel om haar en zich zelf gewonden, de kris uit de scheef getrokken. Van de jonge edellieden sneuvelde de een na den andere trots dapperen weerstand; wanneer den Patih gemeld werd: „Pangeran, si-anoe sampoen pědjah”²⁾ (Vorst, die en die is gesneuveld), dan antwoordde hij: „Dimadimani”, d.i. bijarkan-lah (het zij zoo). Toen eindelijk allen gesneuveld waren, werd dit den Patih bericht: „Kabeh sampoen pědjah”; hij antwoordde: „Dimani kang sampoen pědjah

1) Titels van voornamen hoflieden.

2) De tekst geeft de javaansche woorden, gedeeltelijk met maleische vertaling.

kabeh insoen poetra dalam iki bala nanging poewanara'', d.i. Bijar-nja-lah habis mati sěmoewanja, akan akoe anak orang ini poen pada-lah. (Het doet er niet toe, dat zij allen dood zijn, ik heb aan dit meisje hier genoeg.)

De aanvallers drongen in het huis en vonden Patih Adam naast Toen Manda zitten; hij riep hun toe: „Als jullie mij wilt dooden, dood ik dit meisje hier.”

Uit angst, dat hij deze bedreiging waar zou maken, gaf de Sěri Nara Diradja toe, en huwde Toen Manda aan Patih Adam.

De Patih nam haar mee naar Soerabaja en had van haar een zoon, die Patih Hoessain genoemd werd. Dat was de grootvader (mojang) van den Pangeran van Soerabaja, die door een amoklooper gedood werd (jang kěna amok.)

(Dit moet gebeurd zijn vóór den oorlog tusschen Malakka en Siam, waarvoor De Hollander het jaartal 1509 opgeeft).

Dit is alles, wat het „Sědjarah Mělajoe” over Java weet te berichten; w'Allāhoe a' lam bissawâb.

EEN FUSELIER UIT DE VORIGE EEUW ALS OUDHEIDKUNDIGE

DOOR

Dr. W. F. STUTTERHEIM.

De voorzijde van de militaire medaille moge den rust en goede nabuurschap lievendenden Hollander vrees inboezemen door emblemen van dood en geweld, de keerzijde ervan bestaat evenzeer en is hier, in tegenstelling tot wat gewoonlijk met voor- en keerzijde van medailles het geval is, vaak zachtzinniger en vredelievender dan men verwachten zou. Toen de stukken geschut van het westfront in den grooten oorlog huis na huis, dorp na dorp verbrokkelden en uiteensloegen, toen de oude kerkvensters in gruis vielen en de vlammen het houtsnijwerk wegvraten, toen gingen verzoeken van datzelfde front naar het hoofdkwartier om deskundigen te zenden, die de kunstschaten zouden moeten bergen. Maar meer nog deden militairen buiten Europa, in Syrië, Palestina, West-Arabië, Mesopotamië tot in Afghanistan. Daar, waar de kanonnen niet aan één stuk door hun vernielingswerk behoeften te ver-richten, bleef ruimte voor kleinere en grootere oudheidkundige „expedities” en menig gunstig resultaat werd op deze wijze bereikt. Dat alles was noodzaak en het ware een onverantwoordelijkheid geweest, de schoone gelegenheid niet te benutten, die door de aanwezigheid der troepen tusschen de oudheden van Azië werd geboden. Opmerkelijk echter is, dat ook in vredestijd militairen veelal pionnierswerk verricht hebben door, moge het dan ook zijn curiositatis causa, de beelden en reliëfs, die zij in oerwoud en jungle der kolonies vonden, voor een ondergang te bewaren. In de achttiende eeuw groeven italiaansche en andere officieren in Britsch-Indië naar oudheden, officieren, die in dienst waren van den Radja der Sikhs. En in de negentiende eeuw versierden die van het regiment der Guides in Mardan hun officieren-societeit met

reliëfs van oude boeddhistische s'toepe's: Boeddha en zijn gevolg dienden als haardfries. Wel was hieraan een schaduwzijde, daar men niet al te nauwkeurig te werk ging en nauwelijks de moeite nam van na te gaan, waar men de stukken vandaan haalde, zodoende het „oudheidkundig onderzoek” veel op een plundering deed gelijken, doch er was een begin gemaakt met verzamelen en de aandacht viel op iets wat anders zeker verborgen was gebleven. Trouwens, na deze amateurs trad een ander militair op het archaeologisch tooneel, generaal Cunningham, een man, aan wien de oudheidkunde van Britsch-Indië oneindig veel te danken heeft, wiens militaire speurzin de oudheden, als ware het de vijand, wist op te sporen en wiens berekeningen zelden faalden.

Zoo in Britsch-Indië, zoo elders en vooral in onze Oost. Een luitenant-ingenieur, een vaandrig en een cadet, ziedaar een drietal militairen, dat op Java tot de eersten behoorde, die in de rarekiek der hindoe-oudheden iets ernstigs zagen. Hun gezamenlijk werk, de opname van een der beroemdste tempels, volbracht in 1807, was een „gentle hint” voor den engelschen Luitenant-Gouverneur, die kort daarna het bewind over Java overnam, om het gegeven voorbeeld te willen volgen; wat met groote voortvarendheid gedaan werd. En het zijn de eenige militairen niet gebleven, zoodat nog in het begin van deze eeuw de genie-officier Van Erp met een zoo groot en verantwoordelijk werk als de restauratie van Baraboedoer werd belast.

Intusschen, wat door militairen wordt gedaan en niet onmiddellijk verband houdt met de krijgskunde, moet meestal of moest althans meestal op een koopje geschieden. Van bizondere uitgaven kon zoo geen

sprake zijn en het was al mooi, als een bijzonder geschikt persoon voor eenigen tijd aan den dienst onttrokken werd, om van wege het Binnenlandsch Bestuur belast te worden met de uitvoering van een of andere opdracht. Helaas was van deze zijde ook al geen groote scheutigheid te verwachten. In 1887 tenminste werden vanuit Holland pogingen gedaan, om een geregeld oudheidkundig onderzoek op Java ingesteld te krijgen; vergeefsch enthousiasme, want zulk een instelling zou de somma van twaalf duizend guldens verslinden, en dat wel jaarlijks! Twaalf duizend guldens voor oudheden op Java: dat was toch te veel gevergd.

Zoo was en bleef het dan meestal sukken en dat er met dat al nog zooveel goeds tot stand gebracht is in de jaren, vóórdát men er schoorvoetend toe overging . . . het buitenland na te volgen, en dat er niet nog méér sommen zijn weggegooid geworden aan waardelooze publicaties van archaeologische eendagsvliegen, die de Regeering „op een koopje” ving, is werkelijk een wonder en te danken aan enkelen, die letterlijk alles voor hun vak over hadden, wien ontberingen nooit te veel waren.

Zulk een man was Friederich, die in Berlijn en Bonn in de oostersche talen studeerde en zich naar Holland begaf in de hoop, vanwege de regeering uitgestuurd te worden ter bestudeering van hindoe oudheden en literatuur op Java. Doch hierin vergiste hij zich; van een uitzending kon geen sprake zijn. Ontmoedigd was Friederich echter geenszins en in 1844 vertrok hij als koloniaal van Hellevoetsluis, om op deze wijze het land van belofte te kunnen bereiken. Het plan gelukte. In Indië angekommen verkreeg hij een betrekking bij het Bataviaasch Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen, die hem in staat stelde zijn studiën voort te zetten.

Intusschen had Friederich in de kazerne vriendschap gesloten met een anderen, meer echten koloniaal, den korporaal-ziekenvader Hoepermans. Een soldaten-

vriendschap ontstond tusschen deze mannen van geheel verschillende ontwikkeling, die heel wat langer duurde dan zulk een vriendschap meestal beklijft. Want toen Friederich voor het Genootschap reizen ging ondernemen om oudheden op te sporen en inscripties op te nemen, werden hem drie militairen toegevoegd, waaronder ook Hoepermans zich bevond. Door protectie? Maar dan een protectie, die het voordeel zou blijken te hebben dat wij nu betrouwbare gegevens in Hoepermans' rapporten bezitten. En in een driekwart eeuw kunnen op Java geheele tempels van den aardbodem verdwijnen.

Het is ons onbekend of onze korporaal reeds eerder belangstelling in oudheden gehad had, doch men mag veronderstellen, dat Friederich zijn kameraad onder het genot van een pait of een cognacje wel eens zal hebben verteld van de geheimzinnige letterteekens op de oude steenen, van de gruwelijke monsters, die hindoe-goden zouden voorstellen, en dat zulke verhalen op het eenvoudig brein van den koloniaal indruk maakten, zullen wij zien, wanneer hij in zijn rapport van de reizen, die hij door Java op zoek naar oudheden maakte, tracht aan zijn volgeschoten gemoed lucht te geven. Want die rapporten zijn kostelijk.

Rapporten lezen, zelfs reisrapporten lezen, is een werk dat een mensch slechts door zeer langdurige oefening, gevolgd door volledige berusting en overgave, zonder schade voor geest en lichaam kan leeren verrichten. Erger wordt het, wanneer zulke rapporten bestaan uit katalogi; dan zijn twee weeën in één vereenigd en wordt een ijzersterk gestel vereischt om de daaraan verbonden kwellingen te doorstaan. Nu zijn rapporten over oudheidkundige ondernemingen, van welken aard ook, bijna steeds een combinatie van bovengenoemde twee helsche soorten. Heeft de steller van deze doodelijke lektuur een aangenamen en vlotten stijl, dan vergeet men veel. Is dat niet het geval (en wat kan men in dit opzicht van een korporaal-ziekenoppas-

ser verwachten?), dan . . . nu ja, dan vergeet men soms zichzelf.

Hier echter niets van dat alles. Een lust is het de woorden te lezen, die uit Hoepermans' stugge pen zijn gevloeid, door de looze opmerkingen, die hij er zoo nu en dan aan toevoegde en die gevoelens van zeer verscheiden aard moesten vertolken.

Zooals gezegd, Hoepermans' rapporten zijn reisrapporten. De brave fuselier beschreef wat hij aan oudheden zag, schreef op wat hij er over hoorde, beginnende bij Buitenzorg en zoo Java over tot in het Kēdirische. Verder kwam hij niet en in dit opzicht maakt hij geen uitzondering op den toenmaligen regel. Langen tijd heeft men het ongewenscht geacht zijn rapporten te publiceeren, en wel voornamelijk om den slechten stijl, die werkelijk formidabel is. Doch eindelijk bleek overtuigend, dat zij hun waarde hadden en een publicatie, zij het dan ook uitsluitend voor vakgenooten, evenzeer.

Het spreekt van zelf dat wij den lezer het zakelijke deel zullen sparen, want hoe vermakelijk het moge zijn de onbeholpen, soms platte beschrijving te lezen van de beelden, die hij vond, zulks zou spoedig vervelen. Wat wij echter wel wilden doen, is hier en daar een passage uit het rapport lichten, waarin Hoepermans iets van zichzelf geeft.

De eerste keer dat onze korporaal in vervoering geraakt en aan zijn overkropt gemoed lucht geeft met primitieve abruptheid en zonder eenige voorbereiding van den argeloozen, door den rapportstijl reeds half versuften lezer, is bij Baraboedoer. Hoort, hoe hij begint:

„De hier bestaande tempel, dat prachtige kunststuk van oude Javaansche grootheid staat in zijne grijze ouderdom, bezaaid met beelden en lofwerk en opgetrokken in vijf galerijen of étages geheel het leven doen en laten van Boedha in basreliëf beeldwerk voorstellende; dat prachtige, die diepe kunstzin, dat genie, dat idee, kan men zich niet voorstellen,

„wat in en aan deze tempel heeft gezeten, „van daar dan ook zijne wereld beroemdheid, van daar zijne veele bezoekers die hem komen aanschouwen, en hij die een kenner van kunst en wetenschap is, zal zich hier kunnen verzadigen, door de oude Godsdienstleer, die zoo zinnelijk en onder veele formules wordt voorgesteld, te bestuderen, — de kenner van kunsten zal moeten uitroepen:

„Javanen der voor eeuwen, wat had gij het verre, ja zeer verre gebragt; en tevens erkennen, dat de kunst die hier is uitgedrukt verre boven de kunst van de 19e Eeuw, in dat vak, boven Europa gaat."

Maar dan verloopt zijn enthousiasme: „Zoo het geheel daar ligt, waant men in de verte eenen steenklomp te zien, doch hoe wordt dit vergoed, wanneer men nader komt — jammer dat hij op alle punten door den tand des tijds, door min toezicht, door vernielings zucht van Javanen en Europeanen zoo beschadigd is; ook verzakkingen hebben ruim hun deel hieraan, zoomede de opstand van 1825-1830."

Intusschen, raak is het! Let wel, men schreef 1867 toen Hoepermans zijn reizen beëindigde, dus nog dertien jaren voordat een engelsch kenner van kunstsijverheid, een man van geheel andere vorming dan onze fuselier, Sir George Birdwood over een javaanschen Boeddha, zooals er aan Baraboedoer zoovele voorkwamen, oordeelde: „A boiled suet pudding would serve equally well as a symbol of passionate purity and serenity of soul!" — Men leefde in de jaren dat de stijlloosheid eerst recht in Europa inburgerde, dat men zich knus en behagelijk ging voelen bij mahonietafeltjes met gedraaide pootjes en stoelen met peluche, bij vergulde stoeltjes, bij totaal onbruikbare stoeltjes; den tijd, dat men sliep, ja reeds snorkte. En in dezen tijd zat een eenvoudig fuselier op Baraboedoer en velde een vernietigend oordeel over zijn tijd, in zijn eigen onbeholpen woorden. Een oordeel, dat men eerst een

halve eeuw later opnieuw, en luider, hooren kon en met de eer waarvan anderen strijken gingen. Of zijn de woorden door Friederich geïnspireerd? En had de korporaal zich de gedachten van zijn geleerden kameraad zoo eigen gemaakt, dat hij ze voor de zijne hield? Wij zouden het willen gelooven, vooral in verband met de plotselinge uitbarsting van ergernis, die Hoepermans op deze poëtische tirade laat volgen en waarin hij van leer trekt tegen een der dominee-archaeologen, die onze goede vorige eeuw ook al kende.

Deze kleine kanonnade geldt den bovensten dagob van Baraboedoer, altijd aangezien voor de eigenlijke bewaarplaats der relieken en dus (want dat interesseerde de schatgravers-archaeologen meer) van misschien een gouden reliekschrijn en andere kostbaarheden. Nu vond men later dezen dagob opengebrokeu en bevattende een onafgewerkt boeddhabeeld; reden genoeg tot het opstellen van theorieën over de beteekenis daarvan. Ook Buddingh, schrijver van een „Reize over Java” had daaraan meegedaan en zegt: „Het beeld „in den koepel is opzettelijk niet voltooid. „Dit is namentlijk het beeld van Boedha „zelven, die naar de meening der Hindoes „zoo volmaakt was, dat menschenhanden „zelfs zijne beeldtenis niet konden vol- „tooijen.”

Maar nu barst Hoepermans los:

„Dit op den voorgrond, Buddingh's „reizen zijn de grootste prullen die ooit „van de pers zijn gekomen. Hoe is het „mogelijk dat iemand zoo iets durft „neder te schrijven, (men moet begrijpen „de man was Domine en Nota bene Ridder „van de Ned. Leeuw) of is het dat die „man dit schreef, om de eer van zeker „resident op te houden.

„Wist Domine Buddingh dat niet (hij „vermeende alles te weten en wist eigenlijk „niets) dat oude menschen in 1864 nog op „Boeroboedor aanwezig waren, die deze „tempel met hebben opgedolven, en dat „Sri kantjing Padoeka Resident, toen „zelf iets onder den koepel weghaalde,

„omwoelde met een zakdoek en in het „rijtuig op zijn knie hield. Wat was dat „Domine?

„Men zegt het was een zwaar gouden „boedhabeeld, — en om alle oogen afte „leiden, gaf Rhaden Adipatti van Maga- „lang den last om het eerste beste boedha, „bij honderden hier aanwezig, er onder „te plaatsen.

„Over de bovenstaande woorden, vooral „opzettelijk niet voltooid” zal ik zwijgen.”

Is de rechtmatige toorn van den korporaal niet kostelijk? En zijn eerbied voor het predikantenambt en het ridderschap niet roerend? Men begrijpt hoe de zeer deftige Heeren van het Bataviaasch Genootschap moeten geschrokken zijn van zulke kazerner-reminiscensen in een wetenschappelijk rapport — zoo zij dit al gelezen hebben en niet voor de speciale liefhebbers hebben terzijde gelegd.

Want de beschuldiging die hier tegen den resident, C. L. Hartmann, wordt geuit, is niet malsch: roof van een massief gouden boeddhabeeld; en de rol van behulpzame, aan den regent toegedacht, al even weinig oprecht. Echter, zoo het al eenigen schijn van waarheid mocht hebben, begrijpelijk was het nochtans. Want sleepte niet Engelhard, Gouverneur van Java's Noord-Oostkust in het begin der eeuw, beelden van overal naar zijn tuin, met een zeer toepasselijken naam „De Vrijheid” geheeten? Daar wist Hoepermans van mede te praten, ook van het gebruiken der oudheden als vindplaatsen van bouw-materiaal. „Wat zijn in den regel die oudheden” roept hij ironisch uit „en vooral de bovengenoemde: „Ruines, steenhoopen zonder smaak of „vorm, waar met de beste wil niets is „uittedenken hoe of zij vroeger hebben „gelegen of gestaan; vooral Soekoeh en „Tjetto, waarvan alles is vernield door „ver- en opgraving, door het maken van „pak- en woonhuizen op koffij etablissementen. Voor het daarstellen van „bruggehoofden en waterleidingen, voor „wegen en passangrahans, voor het lust- „slot of uitspanningsoord op Karang Pan-

„dang enz. en de beelden nu ja, die eenig-
„zins draagbaar zijn, stuiven links en
„regts." Dan grijpt hij de gelegenheid aan
om Dr. Van der Vlis, die deze oudheden
beschreef en van de daarop voorkomende
inscripties een lezing aan de hand deed,
een veeg uit de pan te geven. „De Heer
„van der Vlis zijne teekeningen zijn fraai,
„was die Heer, niet zoo kies geweest zij
„waren nog fraaijer en zeer zeker de origi-
„nelen na bij — wat zijne inscriptien
„echter aangaat die zijn slecht en rooijen
„kant noch wal (misschien ook de schuld
„van den lithograaf) hierin te zoeken,
„dat de steenen niet schoon zijn ge-
„maakt, men het te haastig doet, en in
„den regel de letter op een te kleine
„schaal teekent.

„Enfin „Soeda itoe toewan soeda matti"
„maar ik zie die man (alle respect voor
„den overledene zijn taalkennis) juist zoo
„min voor de bevoegde oordeelaar van
„Soekoeh en Tjetto als mij zelve, dit wil
„ik noch nederschrijven:

„De tijden om iemand uit Sanscrit of
„Kawi iets voorteliegen zijn voorbij."

Is dit laatste de profetie van Friederich's
talenkennis, die werkelijk zeer gunstig
moet afgestoken hebben tegen de onkunde
der Hollanders in Indië en hun befaamde
onverschilligheid ten opzichte van alles wat
niet op de markt kwam? Zou Hoepermans
dit wel gezegd hebben zonder een rugge-
steuntje van zijn geleerden kameraad?
Vermakelijk blijft het klinken uit den mond
van den korporaal-ziekenoppasser.

Een ander maal ergert hij zich aan het
optreden van iemand, voor wien hij als
compagniesdienaar met geen mogelijkheid
veel respect hebben kan, een Javaan. De
lezer zal zich herinneren, hoe de javaan-
sche schilder Raden Saleh indertijd
grooten opgang maakte met zijn schilde-
rijen, bloederige tafereelen van strijd tus-
schen banteng en tijger en meer zulke
onderwerpen.

In Europa bewonderde men; in Indië
echter dacht men daar anders over. Daar
kon men van een Javaan nog niet zoo heel

erg veel hebben en Hoepermans wijdt een
frazee aan de „oudheidkundige werkzaam-
heid" van den javaanschen schilder aan
Tjandi Soember Djati.

„De ellendige toestand is te wijten aan
„eene geheimzinnige uitgraving gedaan op
„last van Rhaden Saleh in April 1866. Wie
„geeft den Javaan Rhaden Saleh het regt
„om oudheden in zoodanige toestand te
„brengen? Het is de eerste tempel niet die
„op deze wijze door dat Heer is geschon-
„den."

Let op het „den Javaan" en proef de
verachting!

Hoepermans' tochten waren vele en zeer
vermoeiend. Zoo nu en dan vindt hij het
dan ook niet meer dan billijk, dat daar
de aandacht op gevestigd wordt. In de des-
sa Melati Daret gekomen, vernam hij van
een nabij deze dessa liggend heilig vuur,
doch hij besloot er niet heen te gaan. „Om
dat ik zoo veel zie," verantwoordt hij
zich, „was ik onverschillig er een reis om-
„temaken; men neme in aanmerking ik
„altijd te paard zit. Voor plaizier zoo iets
„te zien is wezenlijk voor een altijd rei-
„zende geene uitspanning; daar komt noch
„bij, dat men zoo veel bezoekt en achterop
„beschouwd, zonder doel.

„Ik kom er rond voor uit, oude Chinese
„graven; fondamenten van oude gesloopte
„indigo fabrieken, Javaansche Missighie-
„ten en ik weet wat al niet meer heb ik
„dagen om te paard gezeten en groote
„vermoeijenissen uitgestaan; maar zoo
„doende heb ik ook immer een overtui-
„ging voor de waarheid gekregen."

De tijgers waren voor Hoepermans daaren-
boven een voortdurende zorg. Op den
Oengaran beleefde hij zijn eersten tegen-
slag van dien aard en moest de militair,
die blijkbaar van nature gewend was te
„avanceeren" terugkeeren en een omweg
maken. Hoort hoe hij dien mislukten tocht
beschrijft: „Van Oenarang het gebergte
„door naar de dessa Kali-Sidi. Van hier
„nam ik informatie om naar de middel-
„ste top van de 5000 voet hooge Oenarang
„te komen (eene weg linia recta in het

„gebergte te maken gelukt dikwijls, maar „hier gelukte het niet; was ik over kali „woengoe en Bodja gegaan zeer zeker „hadt ik beter gedaan, maar ondervin- „ding leert, dat het zoeken naar korte „wegen dikwijls de langste worden) en „voornamelijk naar tjandi Pingalon; de „reis gaat door koffijtuinen op de dessa „Toetjo mané,— ruim twee paal achter „deze dessa, wordt het bergpad zeer steil, „wat is overtekomen, maar de wegen zoo „ongebaand en de bosschen zoo verdacht, „dat wou ik mij niet in noodeloos gevaar „brengen het raadzaam was terug te „keeren. Ook de mij vergezellende gids, „dreigde terug te keeren. Dit terug keeren „verstond ik niet en ik heb te lang in ge- „bergten gereisd, dat ik mij door een slecht „pad of voetspoor van een of ander zou „laten afschrikken; ik avanceerde steeds „voor, welligt wierd het beter en dan zou „ik spoedig tot mijn doel gekomen zijn. „Het behoefde echter niet, en ben terug- „gekeerd waarom: omdat ik het half „ontvleesde en half stinkende in staat „van ontbinding verkeerende ligchaam „van eene inlandsche vrouw vond, zijnde „een koffijplukster en eenige dagen „bevorens door een tijger overvallen en „weggehaald uit een koffijtuin, waar „minstens twintig vrouwen en kinderen „aanwezig waren. Deze ontmoeting heeft „tot op den huidigen dag zeer onaan- „genaam op mij gewerkt.”

Waarvan wij het bewijs vinden als hij „iets verder zegt: „Eenige dagen van „ongesteldheid, ontstaan door impressie „van het vinden van een verscheurd lijk „op weg naar Tjandi Pingalon, deed „de ambtenaar voor wetenschappelijke „nasporingen besluiten, die alleen optene- „men.” Friederich neemt dus hier de taak „van zijn kameraad waar.

Over het algemeen schijnt Hoepermans niet tegen „impressies” gekund te heb- ben, want ook zijn reukorgaan bleek niet tegen alles bestand. In „Gedong Lowa”, een spelonk, huisden volgens onzen rap- porteur „trillioenen” van vleermuizen

en hij vergelijkt de spelonk met een korf honigbijen „die op het punt van „uitvliegen staat.” „Ik heb er aan- „teekening van genomen wijl mijne weg „er langs liep. Ik raad een ieder af voor „plaisier of uit nieuwsgierigheid Gedong „Lowo te bezoeken; op een paal afstand „ruikt men hem reeds, en meer nabij „komende is men geneigd tot braken, in „een woord men wordt zeer onaange- „naam.”

Elders kent zijn bewondering echter geen grenzen. „Prachtige cultuur. Euro- peesch klimaat, laat ik zwijgen, en mijn terrein verder opgaan.” Het wordt hem te machtig. Heimwee?

Ten slotte nog een verzuchting en een stukje korporaalsphilosophie:

„...terreinen als het onderwerpelijke „geven gewoonlijk aan de gids en aan de „opnemer eene waarschuwing op hunne „hoede te wezen; men reist als arme ge- „emploijeerde bij de Wetenschappelijke „nasporingen niet als Resident, Inspecteur, „Controleur of inlandsch hoofd, met eene „bedekking van volk, die nimmer eenige „vrees doet opkomen of wordt het ook wat „laat op den avond.”— en:

„In het begin van mijne beschrijving „maakte ik melding van eene diepe ravijn, „die thans de grensscheiding van Kedoe en „Samarang daarsteld; geeft die ravijn geen „stof tot nadenken! Dat het ééne Secte „of liever ééne geloofsleer was is zeker” (gezegd van de tempels aan weerskanten van het ravijn) „maar waren het geene „twee afzonderlijke corporatiën.

„De ravijn konde men niet doorgaan „(misschien met moeite en hoogst gevaar- „lijk) of eene Eruptie moet later een ter- „reins-verandering daargesteld hebben. „Hoe het is, een en ander geeft ons (ik „zeg het nogmaals) diep stof tot nadenken „en leert ons dat veel van het verledene in „het verledene ligt en nimmer uit zijn „verleden zal terug keeren.”

Gelukkig voor het oudheidkundig onder- zoek op Java, dat niet alle onderzoekers zulk „diep stof tot nadenken” in hun

rapporten verzamelden als onze brave Hoepermans, en ook mogen wij inderdaad blij zijn, dat „veel van het verledene in het verledene ligt en nimmer uit zijn verleden zal terug keeren." Want, hoe voortreffelijk zijn rapporten overigens ook mogen zijn, zij blijven die van een eenvoudig man

van geen of bijna geen ontwikkeling en toonen evenveel feilen als goede kwaliteiten.

Maar: „Soeda itoe toewan soeda matti."!

Noordwijk a/Zee, 1924.

HINDOE-JAVAANSCH E SAGEN

DOOR

BOEDIHARDJA.

Onder het hoofd „Hindoe-Javaansche Sagen” stelt schrijver dezes zich voor, een populaire bewerking te geven van enkele fragmenten uit het oud-javaansche Adiparwa.

Het doel, dat schrijver dezes zich voor oogen stelt, is tweërlei. In de eerste plaats hoopt hij, aan de niet-javaansche lezers op ethnologisch gebied eenige voorlichting te geven. Immers, verscheidene karaktertrekken, in het Adiparwa beschreven, zijn ook den Javaan van heden eigen. Bij menige trek in de levensbeschouwing, welke de moeder is van zoovele als typisch Javaansch aangemerkte karaktereigenschappen, is de verklaring van den oorsprong te putten uit de hindoe-javaansche sagen.

Zoo zal men o.m. zien, dat de slaafsche onderworpenheid van den Javaan jegens zijn meerdere, zijn meester, zijn groote eerbied jegens ouders en oudere bloedverwanten, zijn groote gastvrijheid etc. tot oorsprong hebben de diep ingewortelde traditie, de „Hindoesche Heilige Wet der Overlevering”.

Den javaanschen lezers daarentegen moge mijn streven zijn een aansporing tot meerdere waardeering van eigen, i.e. oud-javaansche cultuur.

Ik heb me voorgenomen te trachten, het Kawi-origineel zoo getrouw mogelijk weer te geven: geen droge letterlijke vertaling, doch wel een bewerking met getrouwe vertolking van geest, gevoel en smaak, maar desniettemin leesbaar voor den leek.

Zinnen en uitdrukkingen uit het origineel, waaruit juist de oud-javaansche smaak spreekt, schroom ik niet letterlijk te vertalen. Verder wordt, om het verhaal de oud-javaansche tint niet te doen verliezen, de verhaaltrant van het Kawi-origineel gevolgd.

Uitdrukkelijk dient hierbij vermeld te worden, dat ik tot dusverre geen ernstige studie van het oud-Javaansch heb gemaakt. Een minder gelukkige woordenkeus is in schrijvers pogingen, menige passage zoo getrouw mogelijk te vertolken, niet uitgesloten. Dit euvel zij hem niet te zwaar aangerekend.

Gaarne zou ik dit werk hebben overgelaten aan meer bevoegden; doch deskundigen vinden op het gebied van het Javanisme andere meer vruchtbare arbeidsvelden, en begrijpelijkerwijs bezit het popularizeeren van Kawi-stukken voorshands niet hun aandacht.

Wij zullen beginnen met de geschiedenis van Sakoentala, de moeder van Bharata, den grondvester van het geslacht van Bharata. Dit verhaal is van groot belang, niet alleen omdat het ons bekend maakt met de geboorte en de jeugd van den stamvader der Pandawa's en Korawa's, maar ook omdat het door latere bewerkingen, voornamelijk door Kalidasa's drama, zeer vermaard is geworden.

Kalidasa's Sakoentala is door Prof. Kern in het Nederlandsch vertaald en uitgegeven. Een nieuw-javaansche bewerking vormt Raden Martahardjana's „Pepakem Sepanti Sakoentala”. Een nederlandsche vertaling hiervan gevoegd bij een vertaling van het Sanskrit-origineel van de hand des heeren D. van Hinloopen Labberton is uitgegeven door Widya-Poestaka, terwijl Raden Sasrasoeganda een nieuw-javaansche bewerking van laatstgenoemde vertaling heeft geleverd.

I.

SAKOENTALA.

Er was eens een koning, Doeswanta genaamd. Hij regeerde over een rijk, begrensd door vier zeeën. Gedurende zijn

regeering was misdaad in het gansche rijk onbekend. Enkel de „dharma” (godsdiens- stige plichten, rechtgeaardheid) beoefende iedereen, de rechtgeaardheid van den koning steeds tot voorbeeld nemend.

Eens ging de koning op de jacht in een woud, aan den voet van den Himawan-berg. Daar vond hij een kluizenarij, liefelijk vanwege de bloemen en vruchtboomen, die er waren, terwijl de vredige stemming van de omgeving nog werd verhoogd door een badplaats met kristalhelder water.

Zelfs de herten leefden daar in vrede met de leeuwen en de tijgers; het was alsof de wilde dieren daar onder den invloed van de heilige kluizenarij geraakten. Al wat woest was, was niet bij machte zijn woestheid te toonen.

Lustig zongen de vogels er. De apen stoeiden in de boomen; het geluid, dat zij maakten, deed denken aan gereciteerde spreuken uit de Weda's (Heilige Boeken der Overlevering).

Door het gekwinkeler der zingende vogels geraakte de koning in een vroolijke stemming. Hij betrad de kluizenarij en wenschte kennis te maken met den daar wonenden kluizenaar. Hij gelastte zijn gevolg ver achter te blijven, om de heilige stilte van de kluizenarij niet te verstoren.

Toen de koning het kluizenarsverblijf bereikte, vond hij daar niemand. Hij ging in het huis zitten en zijn blikken naar het binnenvertrek werpend zag de koning een schoon meisje, liefelijk als een „widyardhari” (hemelnimf), dat naar hem toeging, hem voetwasch-water aanbood en vroeg, wat hij verlangde. De koning sprak:

„Mag ik vragen, lieve kluizenares, hoe de kluizenaar heet die hier verblijft, en waar hij naar toe is gegaan, dat de kluizenarij er zoo verlaten uitziet?”

Het meisje antwoordde: „Met uw verlof, Koning! Het is Bhagawan Kanwa, die hier tapa verricht. Hij is uitgegaan om benodigdheden voor het offer te zoeken. Binnen een moehoerta (een tijdvak van 48 minuten) zal hij weer terug zijn. Wacht dus, groote Koning”.

Zoo sprak de maagd. Door het aanschouwen van het schoone meisje geraakte de koning op haar verliefd; het was alsof zijn hart in stukken werd gesneden; en weer sprak hij:

„Neem mij niet kwalijk, liefelijke! Voor zoover ik hoor, onthoudt Bhagawan Kanwa zich van den omgang met de vrouw. Hoe is het te verklaren, dat gij bij hem woont; wat zijt gij van hem? Wees zoo goed het mij te zeggen”.

Zoo sprak de vorst en het meisje antwoordde:

„Met uw verlof, Koning. Hij is mijn vader. Hoe hij een vader van mij kan zijn? Wij hebben hier een anderen kluizenaar tot gast. Wenscht gij mijn afkomst te weten, vraag het dan aan hem”.

Koning Doeswanta wendde zich toen tot den brahmana-gast en de heilige man vertelde:

„Er was eens een vorst, koning Wiswamitra genaamd. Hij deed afstand van de regeering, daar hij even heilig wilde wezen als Bhagawan Wasistha. Hij verrichtte tapa op een plaats een weinig oostelijk van hier gelegen. Hij oefende een zeer gestrenge zelfdwang, onthield zich van eten en drinken om zijn lichaam en ziel te harden. Geruimen tijd reeds verrichtte hij die tapa en reeds begon god Indra vrees te voelen, dat Wiswamitra hem weldra in macht zou overtreffen.

„Er was een „widyardhari”, Menaka genaamd, het juweel der hemelnimfen. God Indra sprak tot haar: „Wees mij genegen, mijn dochter Menaka! Er is een kluizenaar, die tapa verricht, Wiswamitra genaamd. Tracht hem in verleiding te brengen, opdat zijn tapa ijdel zal zijn!”

„De widyardhari antwoordde: „Met Uw verlof, mijn God! Ik weet, hoe heilig de kluizenaar is, die tapa verricht. Zijn woede moet heel verschrikkelijk zijn, en in staat de drie werelden te vernielen; daarom vrees ik, dat zijn vloek mij zou treffen. Als Gij echter een plan weet uit te vinden, op welke wijze ik het moet aanleggen hem zonder gevaar in verleiding te brengen,

zeg het mij dan, opdat ik het ten uitvoer zal brengen''.

„God Indra sprak: „Vrees niet, Menaka! God Bajoe (de Windgod) zal u behulpzaam zijn, en de geur van uw kleed voeren tot Wiswamitra. God Kama (de god der Liefde) zal den tapa-doener met zijn pijl treffen, opdat hij op u verliefd zal zijn; en zijn tapa zal door u verijdelde worden''.

„Zoo sprak god Indra. Menaka vertrok. Bij de kluizenarij gekomen, vermaakte zij zich met het plukken van de jonge bladeren der nagapoespa (een plant, ook wel nagasari genoemd). Een zachte zefier lichtte eensklaps haar kleed omhoog. Wiswamitra zag dat, en zijn hart klopte van minneleed, want god Kama trof hem met zijn liefdepijl. Wismawitra kon de drang niet weerstaan, hij bezweek onder de verleiding en vergreep zich aan Menaka.

„Menaka werd zwanger. Toen bedacht zij, dat haar taak, de tapa van Wiswamitra te verijdelde, volbracht was, en zij besloot naar den hemel terug te keeren.

„Er is een rivier, Malini genaamd, die op den Himawan-berg ontspringt. Menaka volgde die rivier stroomopwaarts. Aan den oever van die rivier baarde zij een kind, een meisje. Zij liet haar kind aan den oever liggen en vloog naar den hemel terug; want van nature kende zij geen liefde.

„Het kind bleef alleen achter en werd liefderijk verzorgd door vogels. Wat Bhagawan Wiswamitra betreft, hij verliet zijn kluizenarij. Op zekeren dag ging Bhagawan Kanwa langs de Malini bloemen zoeken. Hij vond het kind, juist toen het verzorgd werd door sakoeni-vogels. Hij nam het meisje tot zich en noemde haar Sakoentala, omdat sakoeni-vogels haar verzorgd hadden.

„Zoo is het te verklaren, waarom deze boedjangga (geleerde) een kind heeft. En die Soekantala is het meisje, dat Zijne Majesteit begroet heeft'', besloot de brahmana-gast zijn vertelling aan koning Doeswanta.

Zoo vertelde de brahmana-gast aan den koning. Het minnevuur verteerde het hart

van koning Doeswanta. „Zij is van hoogen afkomst, de dochter van een widyadhari en een heilige. Het is goed, indien ik haar tot gemalin neem'', dacht koning Doeswanta bij zich zelf.

Hij vroeg Sakoentala ten huwelijk; zij maakte er echter bezwaren tegen, en meende, dat haar pleegvader vooraf daarin gekend diende te worden. Maar omdat de koning er op bleef aandringen, sprak eindelijk Sakoentala:

„Met uw verlof, Sire! Ik wil uw gemalin zijn, onder voorwaarde, dat een zoon uit ons huwelijk geboren u zal opvolgen in de regeering, dus recht zal hebben op uw troon''.

Toen antwoordde de koning: „Twijfel niet aan mijn goede bedoeling: uw zoon zal mij opvolgen in de regeering''.

Zoo sprak de koning. Toen sloten zij een gandarwa-huwelijk (d.i. een geheim huwelijk, op de wijze der gandarwa's)¹).

Nadat zij elkander omarmd hadden, nam de koning afscheid van haar om naar zijn paleis terug te keeren, met de belofte dat hij Sakoentala spoedig zou laten halen.

Niet lang was de koning vertrokken, of Bhagawan Kanwa keerde uit het bosch terug met bloemen en andere benoodigdheden voor het offer. Uit schaamte, een misstap begaan te hebben, durfde Sakoentala hem niet tegemoet te gaan. Door de kracht van zijn heiligheid wist Kanwa echter wat er was voorgevallen, en hij sprak:

„Mijn kind Sakoentala! Vrees niet, een verkeerde daad verricht te hebben! Gij zult een zoon krijgen, die een wereldheerscher zal zijn. Ik weet, hoe gij uit eerbied voor mij eerst op mijn komst wildet wachten. Het was op aandringen van koning Doeswanta, dat gij eindelijk uw ja-woord gaaf, waarna tusschen u beiden een gandarwa-huwelijk werd gesloten. Gij hebt geen misstap begaan, mijn kind!''

1) Men kende acht soorten van huwelijken: 1. die der Brahmanen; 2. die der Dewa's; 3. die der Rsi's; 4. die der Pradjapati's; 5. die der Asoera's; 6. die der Gandarwa's; 7. die der Raksasa's; 8. die der Pisatja's. De zes eerste soorten zijn den Kastriya geoorloofd.

Zoo sprak Bhagawan Kanwa. Sakoentala maakte een sembah en wiesch de voeten van den heilige. Zij werd zwanger en beviel van een zoon, volmaakt in schoonheid. Het kind werd door den heilige gezegend en verzorgd op een wijze, zooals het een ksatriya-zoon betaamt, en weldra groeide het op tot een flinken knaap. Hij bezat een groote lichaamskracht en was in staat, om geheel alleen de wilde dieren van het bosch te doden, zooals leeuwen, tijgers en olifanten. Omdat hij wilde dieren verdelgde, werd hij Sarwadamana (d.i. Allesbedwinger) geheeten.

Toen de jongen den leeftijd van zes jaren bereikt had, kwamen zijn schoone lichaamsvormen des te beter uit. De kenteeken wezen aan, dat hij eenmaal een wereldheerscher zou zijn.

Er werd gewacht en gewacht, maar nog kwam er geen bode van koning Doeswanta om Sakoentala te halen. Dit bedroefde Sakoentala zeer, en zij weende om haar zoon. Bhagawan Kanwa wist, wat haar hinderde. Hij gelastte een van zijn leerlingen Soekantala te begeleiden, om haar zoon voor den koning te brengen. Zij begaven zich op weg. Toen zij op Hastinapoera aankwamen, verleende koning Doeswanta juist audiëntie. Sakoentala sprak:

„Met uw verlof, Koning! Indertijd deed ik u het verzoek, dat, mocht ik een zoon van u ontvangen, die zoon uw troonsopvolger zou zijn. Die voorwaarde stelde ik u en gij naamt die aan, o Koning! Dat was de reden dat ik mij aan uw omarming overgaf. Dit kind, Sarwadamana genaamd, heb ik u gebaard. Erken hem daarom als uw zoon en troonsopvolger!”

Zoo sprak Sakoentala. Koning Doeswanta antwoordde: „Wie heeft u tot gemalin, leugenachtige kluizenares? Houdt gij mij voor uw echtgenoot? Wat is uw taal onbeschaamd! Hoe kan een machtige koning een nederige kluizenares tot gemalin hebben? Is er in mijn rijk geen andere vrouw, waardiger mijn gemalin te zijn dan gij? Ga uws weegs en verwijder u spoedig van hier! Wie toch verlangt niet de

gemalin van een machtigen koning te zijn?”

Zoo sprak koning Doeswanta. Sakoentala gevoelde zich diep beleedigd en weenende sprak zij:

„Hoe kunt gij u zoo vernederen door een leugen, o Koning! Luister eens naar mijn woorden: Zulk een taal past een gewoon mensch wel, niet in het minst echter een koning, zooals gij zijt. Gij denkt zeker: „Ik alleen weet, wat er tusschen mij en Sakoentala is voorgevallen. Wie anders kent mijn handeling?” Denk niet aldus, o Koning! Gij vergeet Hyang Atma (de Alziel), die in uw hart woont! Hij kent alle deugden en zonden van den mensch. Den goden kunt gij niets geheim houden. Aditya, de god van de Zon, Tjandra, de god van de Maan, voorts de god van den Wind, de god van het Vuur, verder de Lucht, het Water, dan nog Atma (de Alziel), god Yama, de Dag en de Nacht, god Dharma: al die goden zijn getuigen van wat de menschen dagelijks verrichten. Waarom ontkent gij, dat ik uw gemalin ben; is het op grond van mijn lage afkomst? Welnu, erken dan tenminste uw zoon. De Agama (heilige wet der overlevering) zegt: „De zoon is het grootste geluk van den vader”. Een vader zal zijn zoon omhelzen en op de armen dragen, als deze naar hem toe loopt, hoe stoffig hij ook wezen moge door het spelen met de aarde; want voor een vader is niets zaliger dan het omhelzen van zijn zoon. Het genot, dat een man smaakt bij de omarming van zijn geliefde vrouw, is niets vergeleken bij het geluk, dat een vader ten deel valt door het kussen van zijn zoon. Maakt de vaderliefde zich niet van u meester, Koning, nu gij uw zoon, Sarwadamana, aanschouwt? Hij is volmaakt in schoonheid, uw evenbeeld, Koning! Ach, Koning, wat is uw hart slecht!”

Koning Doeswanta antwoordde: „Staak die leugentaal, Sakoentala! Gij zegt dat een zoon het geluk van den vader is. Zeker, als Sarwadamana zijn zoon was, waarom zou ik hem niet omhelsd hebben? Die jongen kan geen zoon van mij zijn: Kijk, hoe

groot en fors hij is! Hoe kan ik zoo'n kind hebben? Enkel gij--alleen kunt zoo onbeschaamd zijn, dien jongen mijn zoon te noemen. Ga uws weegs, en noem mij niet uw echtgenoot!"

Zoo sprak koning Doeswanta. Eensklaps echter klonk er een stem uit den hemel, gehoord door den koning en al zijn ministers. De woorden Gods luiden:

„Hoor, koning Doeswanta! Aarzel niet dat kind tot u te nemen! hij is uw zoon. Sakoentala heeft waarheid gesproken. Dat kind is haar zoon, uit haar huwelijk met u!"

Toen koning Doeswanta die woorden uit den hemel vernam, daalde hij van zijn troon af, en sloot Sarwadamana in zijn armen. Weenende sprak hij tot Sakoentala:

„Vrouwe Sakoentala! In den beginne verlangde ik sterk naar uw komst. Regeeringsbezigheden verhinderden mij een bode tot u te zenden. Gaarne zou ik u en uw zoon bij uw komst omhelsd hebben, maar mijn koninklijke waardigheid weerhield mij: ik was bevreesd voor een verdachtmaking bij het volk. Nu de woorden uit den hemel, verklarende dat Sarwadamana in waarheid mijn zoon is, door iedereen zijn gehoord, bestaat er voor mij geen beletsel meer hem te erkennen als mijn zoon en wettigen troonsopvolger. En hierbij houdt hij op Sarwadamana te heeten, doch hij heet voortaan Bharata; want op Gods bevel heb ik hem tot mij genomen."

Zoo sprak koning Doeswanta, waarna hij Sakoentala in haar eer herstelde en haar aan de rijksambtenaren bekend maakte als zijn wettige gemalin.

Toen de daartoe gunstige tijd aanbrak, werd Bharata als koning ingehuldigd.

Andere koningen betuigden hem hun onderwerping, want zij waren allen bevreesd voor zijn groote macht.

Hij werd een wereldheerscher en bejverde zich in het bevorderen van het geluk der wereld door het aanrichten van offers, terwijl Bhagawan Kanwa zijn „poerohita" (hofpriester) werd. Deze Bharata was de

grondvester van het geslacht van Bharata.

Aldus luidt de geschiedenis van Sakoentala volgens het oud-javaansche Adiparwa. Het is een verhaal, dat uitmunt door zijn eenvoud, en dat m.i. den lezer aangrijpt. En het is voorwaar geen slechte keus van Kalidasa, dat hij Sakoentala's geschiedenis tot onderwerp van zijn drama heeft gekozen.

Zij, die Kalidasa's drama kennen, zullen echter opmerken, dat er nog al geen geringe afwijkingen voorkomen in het beloop van het verhaal. Dit is evenwel te begrijpen, daar Kalidasa's Sakoentala voor het tooneel is geschreven.

Opmerking verdient, dat ook verschillpunten bestaan tusschen de indische en oud-javaansche lezing, voornamelijk hierin bestaande, dat volgens eerstgenoemde lezing aan koning Doeswanta het verhaal over Sakoentala's afkomst door Sakoentala zelf werd gedaan, terwijl zij het vooraf haar pleegvader aan een brahmana-gast had hooren vertellen. Verder had het dispuut, dat zich tusschen Sakoentala en koning Doeswanta ontspon, volgens de indische lezing een veel grooteren omvang.

Wat echter bevreemding wekt, is het feit, dat de legende van Sakoentala bij den Javaan zoo goed als onbekend is.

Daar toch de wajang-lakon's ontsproten zijn uit de mythen der Mahabharata, mag voorzeker verwacht worden, dat de belangrijkste episoden uit het indische epos, zooals de Sakoentala-legende er een is, den dalang bekend moeten zijn, zoo niet beter dan toch ten minste even goed als de andere episoden. Het tegendeel is echter waar.

Zelfs de naam Bharata is aan menig dalang onbekend, terwijl de belangrijke plaats, die Bharata in het epos inneemt, toch zoo overwegend is, dat het groote heldendicht er zijn naam aan ontleent. Immers, zooals reeds eerder opgemerkt werd, beteekent Mahabharata: „groot ver-

haal over de nakomelingen van Bharata'', terwijl de strijd tusschen de Pandawa's en de Korawa's genoemd wordt: „Bharata-yoedha'', d.i. „de strijd tusschen de nakomelingen van Bharata''.

Andere veel voorkomende samenstellingen zijn: Bharata-koela, Bharata-wangsa, en Bharata-warsa, welke woorden resp. beteekenen: het geslacht van Bharata, de telg van Bharata, en het rijk der Bharata's.

DE PSYCHE VAN DEN JAVAAN

DOOR

PAUL VAN SCHILFGAARDE.

I.

Alle menschen op aarde, alle volkeren hebben elkaar noodig. Het denkbeeld, dat een enkeling uit eigen kracht zou kunnen leven; dat een enkel volk in heer-lijke grootheid aan zichzelf genoeg zou kunnen hebben: het is een ijdele waan van hooghartige bekrompenheid. Het leven, van planten, dieren, menschen, ligt in samenhang besloten; het volk is een gemeenschap van gelijksoortig sprekenden; en in de ongedwongen samenwerking van vrije volkeren vindt het menschelijk of zedelijk leven rondom de aarde zijn doel en voltooiing.

Doch in de praktijk des huldigen levens kraaien misverstand, verguizing, heerschzucht en misbruik van macht victorie; en de edelste houding, die men zich schijnt te kunnen geven, is het minzaam gebaar van welwillende bevoogding, even pijnlijk voor de pupillen als hoovaardig van den voogd.

De ware houding is die van den eerlijken mensch, die zijn medemenschen in diens waren aard wil leeren kennen om hem te kunnen liefhebben; van den vrijen mensch, die geen andere dan vrije menschen naast zich duldt. Wanneer de naar de Tropen getogen Noorderling zich deze levenshouding wist eigen te maken, hoeveel leed zou niet gelenigd, hoeveel vreugde en arbeidslust niet gewonnen zijn!

In stee daarvan komt de Hollander met hoogen borst en breedsprakige verwaandheid vertellen, wat hij wel van den „Inlander” denkt. De een verwijlt in romantische ontboezemingen; de ander haalt zijn hart op aan hatelijke geringschatting.¹⁾ Doch hoe zelden vindt men bij den Europeaan het eerlijke pogen: de inheemsche

volksgroepen te leeren kennen om den wille van de waarheid, en om den wille van de gemeenschap der volkeren.

Er zijn, met name voor het westersch denken, twee groote groepen van moeilijkheden, om den aard der indonesische bevolkingen te leeren kennen.

Ten eerste vertoonen de inheemsche volkeren van Insulinde in ontwikkeling, levensopvatting en idealen onderling veel grooter verschillen, dan de bevolkingen van West-Europa. Over de Javanen alleen al schrijft Noto Soeroto²⁾: „Het verschil tusschen de diverse standen, in geestelijk opzicht, (is) bij de Javanen veel grooter dan men in Europa bespeurt. Slechts de hoogere standen zijn die eigenaardige beschaving deelachtig, welke men in navolging van eenige schrijvers wel het Javanisme zou kunnen noemen. Onder de lagere standen vindt men allerlei gradaties van ontwikkeling, waarvan de laagste misschien met die van de melanesische volken is gelijk te stellen. Bij de bestudeering van het javaansche volk alleen zou men wellicht de opeenvolgende ontwikkelingsfazen der menschheid aan kunnen toonen.”—Deze verhouding wordt nog ingewikkelder door de immigratie van niet-inheemsche Oosterlingen, voornamelijk Chineezzen, Arabieren, Japanners, die als aparte groepen met een eigen aard in de indische maatschappij blijven staan.

Ten tweede wijken het karakter en de aard der inlandsche volkeren, van elke groep op zichzelf, en van het totaal als saamhoorigheid beschouwd, sterk af van onzen noordelijken volksaard.

Hoeveel misvattingen, hoeveel vermom-

¹⁾ Een interessant overzicht uit den ouden tijd geeft P. J. Veth, *Java I* (1875) p. 292—306.

²⁾ De volken van Nederlandsch-Indië, in monographieën uitgeg. onder leiding van J. C. van Eerde. A'dam 1920-'21. II. 272. (voortaan kortweg aangeduid als: Van Eerde).

de wrok, hoeveel vergeefsche moeite en teleurstelling door verkeerd begrip van aard en aanleg! Dit geldt voor alle verhoudingen tusschen menschen, steeds en overal; te scherper in den omgang tusschen Europeaan en Inlander, wier levensinzicht en levensdoel zoo weinig gemeen hebben.

Mismoedig door deze verwardheid vragen sommigen zich af, of per slot een wetenschappelijke karakterkennis van een volk wel mogelijk is. Een volk toch bestaat uit talrijke individuen, ieder met zijn eigen geaardheid. En is reeds een enkel mensch niet een mengeling en wisseling van ontroeringen en begeerten zoo vreemd en ongewis, dat elke greep van het begrip te eng, dat elk gebouw van woorden hol en kleurloos schijnt? Geen schot is raak, vergeefsch de jacht, een Proteus de psyche: ze lacht u uit in den rug als ge voor uw oogen zoekt!

Bezin u toch, teleurgestelde jager. Niet met één slag wordt de ziel gevangen. Doch de mensch is een eenheid. Hoe zou hij door het leven kunnen gaan met zijn geheugen en zijn wil, met zijn doel en zijn liefde, als de krachten van zijn geest niet bestendig waren en eigen-aardig, en dus kenbaar. „Totop zekere hoogte”, werpt gij tegen. O zeker, totop zekere hoogte. Ook zon en maan en zee en wat niet al zijn slechts kenbaar „totop zekere hoogte”. Een eeuwig voortschrijdende is onze kennis; voor haar geen eindpunt waar zij rusten kan en vergaan. „Totop zekere hoogte”; maar elke hoogte is welkom en treeplank voor den verderen tocht.

Trouwens: wie loochent het bestaan van menschenkennis? En zou de populaire menschenkennis niet vatbaar zijn voor wetenschappelijke zuivering? Goed. Maar volkenkennis? Kan men eenheid verwachten onder duizenderlei karakters? Welken redelijken zin kan men nu hechten aan uitdrukkingen als „de” Franschman, „de” Hollander, „de” Javaan! Beduiden „karakter”, „persoonlijkheid”, „aard” niet juist het bijzondere, het in-

dividueele, aan een bepaald mensch eigene?

Toch heeft ook ieder volk zijn eigen aard. Het begrip „volk” beteekent een eenheid, een psychische eenheid, zoo goed als het begrip „mensch”. Eenheid van taal, van leefwijze, van gebruiken en opvattingen, van gedrag en levensbedoeling. Iedere staatsman, iedere diplomaat moet hiermee rekening houden. Er bestaat ook een populaire, ook een intuïtieve volkenkennis, en deze kan evengoed als de menschenkennis wetenschappelijk gelouterd worden en verdiept.

Men stelle zich bij uitdrukkingen als „volksziel”, „volkskarakter”, „volksaard” niet een soort kollektieve psyche voor, niet die groepen van eigenschappen en eigenaardige gedragingen, welke door het samenzijn van kleinere of grootere menigten ontstaan; doch een soort gemiddelde. „De” Engelschman, dat is de doorsnee-Engelschman. Noemt men hem „a bad starter, but a good finisher”, dan beteekent dit dat een aantal Britten, groot genoeg om een stempel te drukken op het geheele volk en zijn optreden naar buiten, moeilijk in beweging te brengen is, maar eenmaal aan den slag, als de bulhond niet loslaat vóór de overwinning.

Van groote volksgroepen geldt hetzelfde. De Europeaan, de Arabier, de Neger, de Chinees: zij onderscheiden zich duidelijk van elkaar. De hooghartige Arabier, tegelijk zoo neerbuigend vriendelijk in zijn optreden; de nijvere, buigzame Chinees; de organizeerende en alles naar eigen zin stellende West-Europeaan: welke verschillen! Noemen wij den Semiet een handelaar, dan kan de Arabier er deel aan hebben, doch het beduidt niet, dat alle semitische stammen, laat staan de individuen, zonder onderscheid of uitzondering zich door handelsgeest zouden onderscheiden. Spreken we van de indolentie der indische volkeren, dan kunnen wij alleen bedoelen, dat van Insulinde niet die expansieve energie uitgaat of uit is gegaan, waardoor de West-Europeanen

zich kenmerken: niet, dat alle Inlanders onverschillig of traag zouden zijn.

Uit den aard der zaak moeten karakteristieken van groote volksgroepen algemeen en eenigszins vaag blijven. Hoe omvangrijker de gemeenschap, d. w. z. hoe talrijker haar diverse elementen, des te minder apart is zij. Deze algemeene karakteristieken lijden ook dikwijls aan voorbarige generalizatie's. Schijnbaar worden zij gemakkelijk gewonnen; in waarheid vereischen ze dubbele studie en bezinning. Hun belang ligt hierin, dat zij de eigenschappen der afzonderlijke, saamstellende volkeren in duidelijker samenhang doen begrijpen. Voor de praktijk zijn ze van weinig nut. Want in den praktischen omgang vallen de groote volksgroepen uiteen, slechts de volkeren treden als eenheid op, en worden als eenheid, in wetgeving en rechtspraak, behandeld.

Wij zullen in dit opstel ons dan ook niet dan terloops verdiepen in het karakter van den Oosterling, doch ons beperken tot den aard van den Javanen. De Javanen toch vormen in den Archipel de grootste groep—een kleine dertig millioen zielen—, en de meest treffende eenheid. Daarenboven hebben zij een geschiedenis: het stempel der eeuwen heeft hun eigenschappen als het ware geijkt: zij hebben hun burgerrecht in de rij der volken met een uitgesproken eigen karakter verworven.

II.

„Omtrent het karakter en den aanleg der Javanen is het oordeel dat men bij verschillende, zoo oude als nieuwe schrijvers aantreft, zoo verbazend uiteenlopend, dat men schier zou wanhopen ooit tot een gevestigde meening te kunnen geraken." ¹⁾

Inderdaad: het is reeds niet ieders werk, den aard van een mensch te kenschetsen. En dan dien van een vreemd volk! Toevallige kennissen, vluchtige waarneming, overhaast generalizeeren; beperkt begrip

1) Veth I. I. p. 291.

door het overwicht van eigen aard en waardeering en door het overdragen van eigen emoties aan de omgeving; invloed van toevallige persoonlijke ervaringen veelal geheel buiten het vraagstuk om: al deze eenzijdigheden stempelen velerlei berichtgeving tot even onbetrouwbare als vage beweringen. En toch is de menschenkennis de grondslag voor de ethologie, de wetenschappelijke karakterkennis. Het wetenschappelijk onderzoek toetst, schift, omlijnt, ordent, en zoekt naar samenhang en wezen: de menschenkennis van den leek verschaft het materiaal en de beginselen. Laten wij derhalve aanvangen met na te gaan, hoe een meer bezonken en bezonnen oordeel den javaanschen volksaard beziet.

Wij zullen daarbij in de eerste plaats denken niet aan den javaanschen adel noch aan den intellektueelen stedeling, maar aan den kleinen man. De groote meerderheid van het javaansche volk bestaat uit de armoedige, onontwikkelde landbouwers en daglooners:

De javaansche kleine man vertoont als regel een geringe energie. De landbouwer bewerkt zijn akker oppervlakkig, de daglooner werkt zeer ongelijkmatig, en nooit meer dan strikt noodzakelijk is om in z'n eerste, karige levensonderhoud te voorzien. „Lui is de Javanen niet," meent de Encyclopaedie ²⁾. „Wanneer hij werken moet om den kost te verdienen, werkt hij hard. Het gemis echter van de begeerte om door meerdere inspanning het tot hooger maatschappelijken welstand te brengen en andere omstandigheden van dien aard weerhouden hem veelal van verderen arbeid."

„Het is uiterst moeilijk," schrijft H. E. B. Schmalhausen ³⁾ over dit punt, „in de ziel van den Oosterling te lezen

2) Encyclopaedie van Nederl.-Indië, 2e druk, dl. II (1918), s.v. Javanen, p. 216.

3) Over Java en de Javanen (1909), p. 48/49. Wanneer deze schrijver de benaming „Inlander" gebruikt, bedoelt hij den javaanschen kleinen man.

en de drijfveeren van zijn handelingen te begrijpen. Ziet men een Javaan tegen een schrale betaling met zware lichamelijke inspanning de tallooze plantgeulen in de suikerrietvelden graven bij een temperatuur, die steeds over de tachtig graden is, dan is men geneigd hem met een nijvere bij te vergelijken. Dienzelfden indruk krijgen wij in nog hoogere mate, wanneer wij Inlanders voor een klein geldelijk voordeel groote tochten zien volbrengen. Zien wij daarentegen, hoe een Inlander, wanneer hij eens bij uitzondering geen geldgebrek heeft, en dus de onmiddellijke dwang tot werken ontbreekt, met blijkbaar welbehagen dagen en dagen achtereen kan luieren, en den geheelen tijd in half wakenden, half droomenden toestand kan doorbrengen, zonder den minsten aandrang te gevoelen om zelfs maar de lichtste bezigheid ter hand te nemen, dan vinden wij hem uit den grond van ons hart een lui schepsel.

„De Javaan mist de innerlijke aandrift tot geregeld werken, die de noord-europeesche volken over het algemeen toonen. Maar zijn levensomstandigheden beletten hem meestal zijn neiging bot te vieren; vandaar de zonderlinge afwisseling tusschen zware inspanning en groote vadsigheid.

„Thans laat ieder werkgever, de inlandsche niet uitgezonderd, zooveel mogelijk op taak werken. Doet hij dit niet, dan moet er onophoudelijk toezicht worden gehouden, want uit plichtsgevoel alleen zal de Inlander zich niet inspannen.

„Dikwijls heb ik echter bij mijzelf gedacht, dat ik onder gelijke omstandigheden, bij zoo groote hitte, slechte voeding, schrale betaling en volslagen gemis aan rechtszekerheid, niet ijveriger zou zijn. Het is volstrekt niet zeker, dat de volksaard geen wijziging ten goede zou kunnen ondergaan, wanneer de economische toestanden op Java verbeterden."

Met opzet haal ik ook de laatste alinea aan. Hieruit blijkt, hoe men, zoodra men op een lastige of onaangename eigenschap

stuit, naar uitkomst zoekt. Zou het niet anders mogelijk zijn? Ligt de oorzaak niet in droevige omstandigheden, in plaats van in het karakter? Menschelijk en beminne-lijk pogen, een kwaad te verontschuldigen. Doch door de verontschuldiging wordt het feit niet opgeheven. En ten anderen vergete men niet, dat genoemde „omstandigheden" althans voor een deel door het volk zelf zijn voortgebracht, psychische uitingen van het volk zijn. Wij mogen thans evenwel niet nader ingaan op de principiele vraag, in hoever bepaalde gedragingen een duurzame uiting van het karakter, en in hoever zij meer toe-
vallig en tijdelijk zijn.—

De traditie, de adat, heeft in het javaan-sche leven een groote macht. Als iedere boer is de Javaan honkvast en zeer gehecht aan zijn geboortegrond, en staat hij argwanend tegenover het nieuwe. In kleeding, omgangsvormen, taal houdt hij zich stipt aan de gebruiken. De traditioneele en godsdienstige feesten maken de gewichtigste momenten van zijn leven uit; de graven zijner voorouders verzorgt hij met een eerbiedigen schroom. Tegenover het nieuwe mist hij ook zelfvertrouwen. Het „dat kan ik niet" ligt hem voor op de tong. Vriendelijke aanmoediging, belooning, vooral belangstelling moeten zijn aarzeling overwinnen. Hij blijft vasthouden aan voorvaderlijke zeden en instellingen, „totdat hij goed overtuigd is van het meer praktische en betere van het nieuwe; tot die overtuiging moet hij echter zelf komen; zij moet hem niet worden opgedrongen, want dan klampt hij zich zooveel te meer aan het oude vast. Lucifers en petroleum wonnen het zonder slag of stoot tot in de diepste binnenlanden van de van oudsher gebruikte „tali api" („vuurtouw-tjes") en de klapperolie en djarak-olie; tegen verbeteringen van „hoogerhand" ingevoerd bleef de Javaan zich echter dikwerf zolang mogelijk verzetten." ¹⁾ „Zoodra hem de gelegenheid geboden wordt," meent ook J. Th.

1) Encycl. p. 215.

Petrus Blumberger ¹⁾, „en hij geen economische benadeeling ducht, doet de Vorstenlander, ondanks de tradities in deze autoriteiten-maatschappij, gemakkelijk afstand van oude gebruiken, om nieuwe gewoonten aan en over te nemen.”

Doch er schijnt veel toe noodig, om een Javaan in beweging te brengen. De berusting in het noodlot ²⁾ ligt hem vaak nader dan de eigen inspanning, zoodat men hem dikwerf van onverschilligheid beticht.

Initiatief en organisatie-vermogen, wilskracht en volharding schieten te kort.

„Een zekere indolentie is zichtbaar in de javaansche volkspyche, die bij de geringste moeilijkheid in en bepaalde onderneming zich direkt openbaart door deze op te geven.” ³⁾ De Javaan ziet verbaasd tegen beslommeringen op, en heeft in 't algemeen weinig zelfvertrouwen. Zijn levens-energie schijnt betrekkelijk gering; „het aantal zelfmoorden is hoogstwaarschijnlijk groter dan bij europeesche volkeren.” ⁴⁾ „Vóór alles moet de Inlander merken, dat hij met een onverzettelijken wil te doen heeft, die niet rust, voordat het doel bereikt is. Men moet die lieden als het ware wakker schudden.” ⁵⁾

Onbekommerd om de toekomst, los van geld of althans zonder begrip van financiële verhoudingen, denkt de dorpeling niet aan sparen. „Gewoonlijk danst het geld hem tusschen de vingers. Zoodra het een eenigszins belangrijke som betreft, schiet zijn voorstellingsvermogen te kort.” ⁶⁾ Wel loopen de gesprekken meestal over geld: doch het gaat dan om zeer kleine, overzichtelijke en dien dag zelf verrekende bedragen. De stedelijke bevolking houdt iets meer rekening

met de wisselvalligheid der fortuin: zij belegt veelal in de vette maanden haar geld in goederen — gouden en zilveren ringen, batikwerk, e. a. —, om in magere tijden hierop geld in het pandhuis te kunnen leenen.

De Javanen hebben weinig zin voor orde, netheid en zindelijkheid, „Meestal dragen zij hun kleeven zoolang, tot ze bijna in stukjes en lapjes van het lijf vallen. In den regel dragen zij dag en nacht dezelfde kleeven. Van behoorlijke zorg voor hun goed hebben zij geen begrip, zij sparen het bv. niet door bij de tropische stortbuien of bij zwaar werk, waarbij het veel te lijden heeft, oude kleedingstukken te dragen. Zij wasschen hun goed zeer dikwijls, zonder het echter grondig te reinigen, want zeep is een groote weelde in een javaansch huishouden. Herstellen doen zij weinig en slecht, maar zij zijn verzot op nieuwe en mooie kleeven.” ⁶⁾

Uitgelachen, verlegen gemaakt te worden, vindt de Javaan verschrikkelijk. Schroomvallig, schuchter en bedeesd, verstaat hij voortreffelijk de kunst zijn gevoelens en zijn oordeel te vermommen. Hij is wantrouwend. Nooit zal hij tegen spreken: zijn woorden zullen het hartgrondig met u eens zijn, maar in stilte zal hij „praat maar toe” denken. Vaak maakt zijn gedrag den indruk van een taktiek van lijdelijk verzet, soms ook van verraderlijkheid.

Niettemin is hij gedwee, plooibaar en volgzzaam tot kruiperige slaafschheid toe. Buitengemeen hecht hij aan betooning van eerbied. Het gezag weegt bij hem zeer zwaar. „U, die onze maatschappij kent”, schrijft Kartini den tienden Augustus 1902 aan Van Kol, „weet wat dat (macht en aanzien) in onze inlandsche wereld betekent: waar macht en aanzien alles is, glans en glorie als 't toppunt van geluk worden beschouwd.” De bekleeding van baantjes in het dorpsbestuur, de bedevaart naar Mekka, de kennis van het Nederlandsch: zaken die hem boven z'n genooten verheffen, zijn hem meer waard dan mate-

1) Van Eerde II p. 231.

2) Verg. Kartini's brief van 27 Okt. 1902 (vierde druk. p. 305).

3) Wediodipoero (Dr. Radjiman), Praeadvies v/h Congres v/h Comité voor de javaansche cultuurontwikkeling in Juli 1918 te Soerakarta. p. 3.

4) Travaglino in P.E.B. 1920 p. 357. Verg. beneden p. 92 en 96 de daar aangehaalde uitingen van Kartini.

5) Schmalhausen p. 45.

6) Idem p. 53.

rieel welstand. Eeuwenlange onderdrukking zou den Javaan zoo hebben gemaakt.

Zachtmoedig is hij. „Bij de Javanen geldt zachtheid als de voornaamste deugd.”¹⁾ „Zacht, bescheiden van aard, eenvoudig en nederig!”²⁾ Hij is ook zeer gevoelig voor hartelijkheid.²⁾ In zijn goedhartigheid en goedgeefsheid deelt hij aan de armsten van zijn dorpsgenooten van zijn schralen leeftocht mee. „Wat een namelooze ellende zou er geleden, worden wanneer de Javanen niet bijna zonder uitzondering bereid werden gevonden om zieke familieleden te huisvesten, weezen aan te nemen en ouden van dagen kost en inwoning te verschaffen.”³⁾ Gul en gastvrij is de Javaan; „wie thuis niet meer te eten heeft, tracht bij een bloedverwant een onderkomen te vinden; omgekeerd neemt hij den bloedverwant bij zich, wanneer het fortuin hem eens toegelachen heeft.”⁴⁾ De ontaarding van deze vriendelijke eigenschap is een bij den Javaan niet zeldzaam parasitisme.

De levenskunst verstaat hij beter dan de Westerling. Zelden gaat hij zich te buiten, baldadigheid is onbekend. „Gebrekkigen of mismaakten, op Java niet zooveel voorkomend als in westersche landen, zal men nooit door de dorpsjeugd hooren uitjouwen.”⁵⁾ Hij is machtig op feestjes gesteld, maar toont zich een kalmen feestvierder, bedrinkt zich niet, en beheerscht zijn begeerten. „Bij feesten in de dessa ziet men nooit stuitende tooneelen; ieder neemt de plaats in die hem toekomt, en ieder wacht zijn beurt af bij het bedienen, waarbij de ouderen van dagen voorgaan.”⁶⁾

Een groote hoffelijkheid kenmerkt ook den gemeenen man, een hoffelijkheid intusschen die veelal tot doode vormelijkheid

is verstand. „Hoffelijkheid en zin voor decorum vormen ongetwijfeld een kostbaar bezit voor een volk, voor zooverre daarin tot uiting komt de zedelijke verplichting tot inperking van hartstochten en begeerten — een noodzakelijke voorwaarde voor de ordelijkheid en geregeldheid in de maatschappelijke aanrakingen. Evenals bij de individuen, zoo ook heeft een volk met beschaafde en aangename omgangsmanieren meer aanspraak op égards in den volkerenkring en daardoor ook meer kans van medezeggenschap. Indien echter het zedelijk motief dier wellevendheid niet meer bewust leeft en de hoffelijkheid een bloote formaliteit wordt, dan zal de nauwkeurige inachtneming van het uiterlijk decorum dikwerf de betrokkenen eer schaden dan goed doen. De Javaan nu leeft over het algemeen in vormelijke tradities, althans in de laatste periode van zijn historie; hij geeft zich weinig rekenschap van zijn doen en laten, leeft m.a.w. zijn leven onbewust. Met betrekking tot zijn gekultiveerde hoffelijkheid volgt uit het boven betoogde, dat die beminnelijke karaktertrek zich al te veel richt naar konventionele korrektheid en niet naar een dieperen zin der voorgeschreven vormen. Zoo vermijdt de Javaan een openhartige en ruitelijke diskussie ter opheldering van een misverstand of vermeende onvriendschappelijke daad, uit vrees elkander te kwetsen, maar het gevolg is een voortbouwen op verkeerde praenissen, een zich verwarren in eigen valsche redeneeringen, een mokken, en eindelijk een uitbarsting van opgekropt gevoel, waardoor bv. vaak aan een goede verstandhouding op schijnbaar onverklaarbare wijze plotseling een einde komt.”⁷⁾

De Javaan leeft ingetogen en zeer sober. Over 't algemeen weet hij zijn drift en hartstochten veel beter te beheerschen dan de Europeaan. Drift heeft ook geen vat op hem: tegenover driftige uitvallen raakt de Javaan de kluts kwijt. Toorn en haat onderdrukt hij, hetzij dan, zooals

7) Noto Soeroto l.l. p. 276.

1) Noto Soeroto l.l. p. 272.

2) Verg. Kartini, Door duisternis tot licht, p. 247, 252, 303, 309. Geciteerd wordt naar den vierden druk (1923).

3) Schmaulhausen p. 42.

4) idem p. 40.

5) idem p. 42.

6) idem p. 39.

Noto Soeroto wil, door verstarde vormelijkheid, hetzij dan als uiting van een meer oorspronkelijke karaktertrek; jaren lang kan hij in stilte wroken, en zijn wraakzucht koelt hij soms op slinksche wijze, door vergiftiging of sluipmoord. Na een langdurige, naar binnen gekeerde concentratie van emoties, veelal mede onder den invloed van opium, kan een blinde razernij bij hem uitbarsten.

Behalve de bedwelming door opium, en in de laatste jaren onder den invloed der handelaren het gebruik van sterken drank ¹⁾, zijn dobbelen en wedden zijn hartstocht. Ook schept hij groot vermaak in hanengevechten.

Doch hij is vreedzaam, stil in zijn optreden, naar binnen gekeerd, en hij uit zich moeilijk. Geen luidruchtigheid, geen uiterlijke teekenen van opwinding. Nooit hoort men hem langs den weg fluiten of zingen. Het is, of een zekere droefgeestigheid drukt op het javaansche volk. „Wij zijn nu ook bezig zangen te leeren,” schrijft Kartini op 15 Augustus 1902 ²⁾: „geen jubelzangen; heb je die wel ooit gehoord van ons volk? De gamelan jubelt nooit; zelfs bij de dolste feesten klinkt er weemoed in haar zang, misschien wel dáárom. Weemoed is het leven, géén jubelzang!” — „O dood!” roept zij elders ³⁾ uit: „waarom wordt gij toch een verschrikking genoemd, gij die den mensch uit 't wreede leven verlost!”

Toch bezit de Javaan ook blijmoedigheid, die hem zijn zorgelijk bestaan lichter maakt. Hij heeft zin voor humor, en voor geestigheid. „Zoo kun je ze met een kwinkslag die hen hartelijk lachen doet, een zware karwei vrolijk doen verrichten.” ⁴⁾ „Humor tintelt in vele gezegden en verhalen en het klassieke voorbeeld is wel het boek van den Kantjil of het

dwerghert ⁵⁾, waarin de lotgevallen, snakerijen en benarde posities van dat diertje op levendige en fijne wijze worden verhaald.” ⁶⁾ — „Verbaasd staan wij, eigen kinderen van het land, dikwijls over de snedigheid onzer landslieden. Je kunt je niets bedenken, of zij kunnen daarvan wat maken. Noem maar iets op, in den blinde, wijs een voorwerp aan, en een geestige Javaan, die je vooral veel vindt onder het eigenlijke volk, weet daarop onmiddellijk een rijm te maken, dat verbaast door snedigheid en geestigheid. Het is aan oostersche volken eigen, denk ik.” ⁷⁾

De voorstellingen van goed en kwaad (iets anders dan een goed of slecht leven!) zijn bij den Javaan nevelig. Kartini beschrijft eens ⁸⁾ een feest, waarop zij „voor 't eerst leerde beseffen, welk een bewonderingswaardige hoogte het komediespelen in de europeesche wereld, buiten het tooneel, heeft bereikt.” Zij is ruw ontgoocheld, ook door andere ervaringen, en gaat dan voort: „„De Javaan is een geboren leugenaar, is volstrekt onbetrouwbaar.” Wij laten die beschuldiging daar; wij vragen slechts: als een kind zondigt uit onwetendheid, en een volwassen, denkend persoon begaat diezelfde zonde met overleg, uit berekening: wie van beiden is het meest schuldig? Wij vragen ons soms wel eens af: wat is dan beschaving? Is het....is het meesterlijkheid in het.... huichelen?” — „Er is zoo heel veel moois in de javaansche zedeleer,” heet het in denzelfden brief. „'t Is alleen maar jammer, dat niet iedereen symboliek verstaat.”

„In hun onderling verkeer zullen de Javanen zelden een gegeven woord breken of een belofte niet nakomen. Dit is des te merkwaardiger, omdat allerlei overeen-

1) Verg. o.a. Kartini's brief van 25 Mei 1899 (p. 5—6).

2) p. 255.

3) in den langen brief over zichzelf van Aug. 1900 (p. 62—63).

4) Kartini in haar brief van 21 Nov. 1902 (p. 309).

5) de javaansche Reinaerd.

6) Noto Soeroto l.l. p. 276—7.

7) Kartini in haar brief van 17 Aug. 1902 (p. 258).

8) in haar brief van 27 Okt. 1902 (p. 301—302).

komsten gewoonlijk op goed vertrouwen aangegaan worden en van weerszijden meestal geen zweem van wettig bewijs voorhanden is." ¹⁾ „Er is bij ons Javanen een geloof, dat wie zijn belofte niet nakomt, bezocht zal worden door een vergiftige slang." ²⁾ — „Crawfurd aarzelt niet de Javanen, op grond zijner ondervinding, het oprechtste en waarheidlievendste te noemen van alle aziatische volken die hij had leeren kennen." ³⁾

„Ofschoon de Javaan zelden een bepaalde belofte zal breken, kan hij voor het overige liegen, alsof het gedrukt staat. Wat men hem niet al te kwalijk moet nemen, want de man kan met „waarheid" in de dessa heelemaal niet terecht. Zelfs een vals getuigenis of een meened zal hem geen slapeloozen nacht kosten. Wordt hij tot gevangenisstraf veroordeeld, dan vat hij dat meer op als een ongelukkig toeval dan als iets onteerends, terwijl ook zijn dessagenooten het niet als een schande beschouwen." ⁴⁾

Aan den anderen kant heeft hij wel schuld bewustzijn en gevoel voor rechtvaardigheid. „Over het algemeen zal hij zich zelden beklagen over een harde on-aangename bejegening, ja zelfs over hand-tastelijkheden, wanneer hij weet, dat hij schuld heeft." ⁵⁾ „Het is mij gebleken, dat in de groote meerderheid der gevallen aan de houding van den delinkwent te zien is, of werkelijk van schuld sprake is. Wanneer zij zelf overtuigd zijn, dat ze verkeerd gehandeld hebben, dan zie ik ze bleek worden, wat met hun getingeerde huid vaal geel wordt. Daarna krijgen ze een kleur, waardoor zij een koperkleurig of bronsachtig aanzien krijgen. Hun houding is aarzelend, en ik gooi dan dikwijls een potlood tegen den grond, dat ik hen laat oprapen en mij aan-

geven. Zij vertoonen dan hierbij een duidelijk beven." ⁶⁾

Het huwelijk wordt als een natuurlijke vanzelfsprekendheid beschouwd, waaraan niemand zich onttrekt. „Niet trouwen is volgens javaansche begrippen onnatuurlijk. Javaansche bachelors bestaan niet; ook kan men zonder overdrijving zeggen, dat alle javaansche vrouwen in haar leven eens zijn gehuwd geweest." ⁷⁾ „Gij hebt waarschijnlijk wel gehoord," schrijft Kartini in haar langen brief van 21 Maart 1902 ⁸⁾ over het huwelijk van haar zusje, „dat er voor den Javaan geen grooter levensmislukking bestaat dan een onge-trouwd gebleven vrouw, wat meteen een schande is."

Over het huwelijks- en gezinsleven van den Javaan is men het overigens niet eens. In de Encyclopaedie heet het ⁹⁾: „Liefde en toegenegenheid van ouders voor hun kinderen en omgekeerd, niet alleen met het hart maar ook met de daad, nl. het voorzien in hun levensonderhoud, worden door de Javanen bijna zonder uitzondering betracht." — Een zachtmoedig en fijnzinning beoordeelaar als Schmalhausen meent ¹⁰⁾: „Liefde in de meer edele beteekenis van het woord kent de Javaan niet. De beroemde idylle van Saïdjah en Adinda uit den Max Havelaar is een juweeltje van poëzie, maar de daarin beschreven gevoelens en gewaarwordingen zijn den Javaan vreemd." — „Een gezinsleven mist hij: hij vormt zich geen home en geen huiselijke gezelligheid. Opvoedkundige ideeën ontbreken hem ten eenenmale en de meeste kinderen groeien vrijwel in het wilde op" ¹¹⁾ — „Vrij verlangde ik te zijn," roept Kartini in haar eersten brief uit ¹²⁾, „om

6) Travaglino in P. E. B. 1920 p. 346.

7) Schmalhausen p. 55.

8) p. 193.

9) p. 215.

10) p. 55.

11) Travaglino in P. E. B. 1920 p. 358.

12) 25 Mei 1899 (p. 5); de laatste zinsnede is uit een brief van 6 Nov. 1899 (p. 15). Verg. de brieven van Aug. 1900 (p. 51 vv), 23 Aug. 1900, Aug. 1901 (p. 127 vv) 29 Nov. 1901, 31 Dec. 1901, 27 Maart 1902. Zie ook het opstel van Sriati Mangoenkoesoemo, „De javaansche vrouw", in het Gedenkboek van Boedi-Oetomo, 1918.

1) Schmalhausen p. 39.

2) Kartini in haar brief van 20 Nov. 1901 (p. 154), zie aldaar.

3) Veth p. 302.

4) Schmalhausen p. 52.

5) Schmalhausen p. 40.

me zelfstandig te mogen, te kunnen maken, om van niemand afhankelijk behoeven te zijn, om.....om nooit te moeten trouwen. Maar trouwen moeten we, moèt, moèt. Niet trouwen is de grootste zonde, die een mohammedaansche kan begaan, is de grootste schande die voor een inlandsch meisje en haar familie bestaat. En het huwelijk hier, o, ellendig is hier een nog te zachte uiting voor! Hoe kan het ook anders zijn, als de wetten zijn gemaakt alles voor den man en niets voor de vrouw? als wet en leer beide zijn vóór den man — als hem alles, alles is geoorloofd? Liefde, wat weten wij hier van liefde? Liefde is een sprookje in onze javaansche wereld."

De mohammedaansche veelwijverij staat zeker een sublimatie van het huwelijksleven in den weg. Evenwel schijnt deze vrijwel beperkt te zijn tot de weinig talrijke gegoede en hogere standen, waartoe ook Kartini behoorde. „Veelwijverij komt bij de Javanen, ofschoon zij met uitzondering van enkele Christenen en Heidenen, Islamiëten zijn, betrekkelijk weinig voor, ook al omdat de economische toestanden dit meestal niet gedoogen. Wel ziet men, dat sommige Inlanders achtereenvolgens verscheiden vrouwen huwen, maar dit is toch meer uitzondering dan regel, vooral bij den gezeten landbouwersstand. Bedienden en de vlottende bevolking zijn op dit punt minder streng van zeden. Bij hen komt scheiden en hertrouwen dikwijls voor. De gezeten dessaman, die in den regel steeds met een en dezelfde vrouw getrouwd blijft, zal, wanneer die vrouw oud is geworden, slechts uiterst zelden er toe overgaan een tweede jongere vrouw er op na te houden, wanneer hij er niet voor kan zorgen, dat zij een afzonderlijk huis of erf ter bewoning krijgt; hij zal dan liever zijn fortuin buitenaf zoeken." ¹⁾

Van groot belang schijnt intusschen de waardeering, die de man voor de vrouw bezit. „Van kindsaf aan werd den man ge-

1) Schmalhausen p. 55.

leerd'', schrijft Kartini, een getuige van de hogere standen, in Augustus 1900 ²⁾, „het meisje, de vrouw te beschouwen als een wezen van lager orde dan hij. Hoorde ik niet mijn moeder, mijn tantes, mijn vrouwelijke kennissen o zoo dikwijls op smalenden, minachtenden toon zeggen: „een meisje, 't is maar een meisje!'' 't Is de vrouw zelf dus, die den man leert, de vrouw te verachten''.

Hoe bij den adel de omgang tusschen broers en zusters vergiftigd wordt door de étiquette, heeft Kartini treffend beschreven ³⁾. En over de verhouding tusschen ouders en kinderen heet het ⁴⁾: „De inlandsche gewoonten brengen mee, dat een zekere afstand bewaard blijft tusschen ouders en kinderen. Zeker kunnen ze vertrouwelijk zijn met elkaar, maar tot zulk een innige vertrouwelijkheid, zooals bij vele europeesche ouders en kinderen 't geval is, kan 't nooit komen''.

Het wils- en gevoelsleven van den Javanen hebben wij hiermee geschetst. Op religieus gebied kenmerkt hij zich door groote verdraagzaamheid: het fanatisme van den Islam ligt niet in zijn aard. Trouwens: de mohammedaansche leer is op vele plaatsen in 't geheel niet doorgedrongen. De oude traditie leeft voort in de godsdienstige feesten en gebruiken.

Ons rest nog de kenschetsing der aesthetische en intellectuele vermogens.

Over zijn aesthetischen zin zijn zelfs de meer wetenschappelijke berichten uit den laatsten tijd met elkaar in tegenspraak.

2) p. 61/62.

3) in den brief van 18 Aug. 1899 (p. 12/13). Over meisjesopvoeding bij den adel: „Een juweel van een javaansch meisje is: stil, onbewegelijk als een houten pop; spreken alleen, wanneer 't hoognoodig is, met een fluisterstemmetje, zelfs voor mieren onverstaabaar; loopen, voetje voor voetje, als een slak; lachen, geluidloos zonder de lippen te openen: 't staat zoo leelijk wanneer de tanden zichtbaar zijn: je lijkt dan wel een wilde kat''. (brief van Aug. 1900, p. 57). — „Jongeren zijn gehoorzaamheid aan ouderen verschuldigd'', werd mij steeds voorgepredikt, en „vooral moeten meisjes haar oudere broers gehoorzamen''. (idem p. 60). — Verg. nog den brief van 17 Mei 1902 (p. 210/11).

4) brief van Aug. 1900 (p. 63).

Na den Javaan een gretig afnemer van goedkoope, europeesche fabrikaten genoemd te hebben, gaat Schmalhausen voort ¹⁾: „Opzichtige voorwerpen zijn zeer gezocht. Bij den aankoop daarvan zondigt de Inlander meestal op grove wijze tegen den goeden smaak en geeft hij de voorkeur aan de schreeuwendste kleuren. Wanneer het echter zijn eigen kunstvormen geldt, heeft hij een zeer gekuischten smaak. Bij het batikken bv. zijn de kleuren meestal gedempt, maar toch zeer fraai en in volkomen harmonie”.

„De oorspronkelijke kleederdracht van den Javaan”, getuigt Noto Soeroto ²⁾, „wordt geadeld door kunst. Zijn kleeding is van batikan, uit de hand beschilderd door een zeer bewerkelijk procédé van teekenen met was. Dan droeg elke Javaan eertijds een wapen van kunstsmeedwerk, de kris, welke evenals al het echte javaansche werk met de uiterste zorg bewerkt is”.

„De wajang”, zoo meent dezelfde ³⁾, „is van een kunstverfijning als nergens ter aarde. Zij is de meest geliefde volkskunst. Deze marionettenvertooning met haar prachtig versierde poppen en een repertoire van stukken, welke op de schoonste poëzie der menschheid teruggaan, is een wezenlijke volkskunst in die mate, dat zich daarmede niets ergens ter wereld vergelijken laat. Een volk moet wel zeer een kunstenaarsaanleg bezitten, om zoo in zijn geheel door een dergelijke kunstuitvoering voortdurend geboeid te worden.

„Ook de andere vermaken van de javaansche volksklasse staan veel hooger in kunstwaarde, dan de volksvermaken in Europa. De javaansche danskunst, welke ook al een echte volkskunst is, slaat heden ten dage zelfs in verfijnde europeesche kringen lang geen slecht figuur. De javaansche danskunst wordt zoowel door mannen als door vrouwen beoefend. De

geoeffende danser of danseres heeft jaren noodig, om de kunst in perfectie te kennen; er wordt veel zelfbeheersching vereischt, daar men tegelijk op algemeene lichaams-houding, stand van armen en beenen heeft te letten. Men onderscheidt verschillende stijlen van danskunst, welke weer in fijnere nuanceeringen worden onderverdeeld. Het hoogst staat de danskunst der jonge adellijke personen, prinsen en prinsessen aan de hoven. Bij den deftigen adelstand behoort het dansen tot de opvoeding, daar men daardoor leert zich hoofsch en gracieus te bewegen. Van veel minder kunstwaarde en niet in zoo hoog aanzien is het profane dansen der beroepsdansen”.

„Wat hebben wij genoten van den mooien dans van de wajangs”, schrijft Kartini den zevenden Juni 1903 ⁴⁾. „Een was er, van wie we de oogen niet konden afwenden. Hij danste éénig en was mooi. Het was een vrouw, maar moest een man voorstellen. Heerlijk was het, wat zij ons te aanschouwen gaf! Een uiting van fiere kracht, en toch o zoo gracieus en fijn. Dàt is 't mooie, 't sublieme in onze kunst: de voorname, zachte gratie in iedere lijn, in iedere beweging!”

Het is ook niet te verwonderen, meent Noto Soeroto ⁵⁾, „dat alle kunst op Java veel meer gemeen goed van het volk is, dan in Europa. Want, behalve dat de oude beschavingen van Azië overal tot zelfs in het kleinste dorpje doorgedrongen zijn, vinden wij overal in de javaansche landen ruïnen van prachtige tempels van hooge kunstwaarde. Aan deze gebouwen en de beelden, die ze tooien, komt de liefde van den Javaan voor de natuur aan den dag. ⁶⁾. Het is waar, de eerste aandrift tot bouwen kwam voort uit navolging der Hindoe's. Maar er ontwikkelde zich op Java een eigen

4) p. 343/44; verg. p. 312 (brief van 12 Dec. 1902).

5) Van Eerde p. 278.

6) Noto Soeroto noemt herhaaldelijk deze liefde van den Javaan voor de natuur. Verg. ook Kartini, o.a. brief van Aug. 1901 (p. 131/32), en passim.

1) p. 54.

2) Van Eerde p. 286.

3) Van Eerde p. 287, 277/78, 288.

bouwstijl, die nevens de indische bouwstijlen van het vasteland als een gelijkwaardige tot bloei kwam. Vooral in het meest nationale tijdperk der oud-javaansche bouwkunst vinden we dikwijls planten, bloemen in beeld weergegeven zóó fijn, dat ze de beste voortbrengselen der chineesche en japaansche schilderkunst evenaren".

Deze schoonheid is een stem uit een verleden. In het levend heden en onder het volk brengt ons Kartini.

„Bij jullie worden wijzen en dichters aangetroffen", schrijft zij aan haar hollandsche vriendin ¹⁾, „en wordt beschaving gevonden bij zekere klassen; de groote meerderheid, dat is het volk, is, — mag ik het zeggen? — ruw. Maar ga jij eens met me rondwalen in kampong en dessa, laten wij de schamele hutten der armen binnengaan, hoor hun spreken, hun gedachten 't Zijn mensen, allemaal, die geen school hebben bezocht, maar wat woordmuziek kan er uit vele monden ruischen, wat een zielenmooi ligt daarin uitgedrukt. Dichters en artisten vind je er zoo veel onder hen, en wanneer een volk gevoel heeft voor poëzie, het schoonste en lieflijkste in 't leven, kan het niet laag staan in innerlijke beschaving. Al wat hoog en mooi is in 't leven, is poëzie. Liefde, toewijding, trouw, geloof, kunst, alles wat verheft, veredelt en vermooit, is poëzie. En 't javaansche volk en poëzie zijn zoo innig samengeweven. De minste, allerminste Javaan is poëtisch". Kartini en haar zusje zijn nl. bezig, op verzoek van Nellie van Kol, sprookjes te verzamelen. „Er is zoo veel moois in 't javaansche volk! Het verzamelen van sprookjes brengt ons in aanraking met velerlei mensen, en 't is voor ons zoo'n groot genot om hun gedachten te hooren. In eenvoudige, maar o zoo gracieuze taal worden de mooiste gedachten gezegd, die ontroeren door de treffende waarheid en wijsheid er in. Wat zou ik u graag eenige mooie gedachten in die gra-

cieuze en melodieuze taal willen zenden: vertaald zijn ze niet meer, wat ze zijn" ²⁾.

Poëzie gaat samen met zang. „Nu zijn we bezig een mooi gedicht te lezen, wijze lessen in bloementaal", schrijft Kartini in denzelfden brief. ³⁾. „Het woord „gedicht" is er in onze taal niet: wij zeggen „bloementaal"; en is 't niet juist? Herinnert u zich de koele, heldere, tropische avonden, als alles in rust is, en stilte door niets verbroken dan door windgeruisch in de klapperkronen, de frissche avondwind op zijn adem u toevoert zachte, zoete geuren van kemoening, tjampaka en melati? Was niet wel eens een droomerige zang tot u doorgedrongen? De zang van een Javaan, die zijn gezin en bureu voorzingt van liefde, heldenfeiten, schitterende pracht, mooie, wijze, alvermogende mannen en vrouwen, prins en prinsessen uit het lang, lang verleden? — Al onze boeken zijn in dichtmaat geschreven en worden gelezen op zang. 't Is het liefelijkste uur, als de Javaan, moe van de volbrachte dagtaak, verpoozing zoekt in zang, alle zorgen van zich wegdroomend, geheel opgaande in het schitterend ver verleden, waarvan hij zingt en waar zijn zang zijn ziele henen voert".

De javaansche muziek, die der gamelan, vergelijkt Noto Soeroto ⁴⁾ met de europeesche. „De europeesche muziek is vooral subjektief: ze wil aan de gemoedsbeweging uitdrukking geven. De javaansche is objectief: ze wenscht, dat de gansche natuur in muziek tot haar spreekt, en tracht de muziek der atmosfeer weer te geven. Het verschil is als dat tusschen een fel-zonnigen dag en een maanlichten nacht: bij de eene meer kleur, meer bewogenheid en hartstocht, bij de andere meer ingetogenheid zelfs in haar vreugden, meer kalmte en meer stemming".

Kartini zit te schrijven, en ginds, in de pendoppo, speelt „de glazen gamelan", „Gi-

1) 15 Aug. 1902 (p. 252).

2) Brief aan Nellie van Kol van 20 Aug. 1902 (p. 271); verg. in denzelfden brief p. 266, en den tweeden brief van 15 Aug. 1902 (p. 254/55).

3) p. 270/71.

4) Van Eerde p. 293.

nondjing", ons lievelingslied. Het is geen lied, geen melodie eigenlijk, enkel klanken en tonen, zoo week en zoo zacht, grillig, onbestemd dooreen trillend, warrelend, maar hoe aangrijpend, hoe roerend mooi is het! Neen, neen, 't zijn geen klanken van glas, van koper, van hout, die daar opstijgen: 't zijn stemmen uit menschenzielen, die tot ons spreken, nu eens klagend, dan weenend, en een enkelen keer eens blij lachend. En mijn ziele zweeft mee met die murmelende, reine zilveren tonen, omhoog, in de ijle, blauwe lucht, naar de donzige wolken, naar de schitterende starren. Diepe basgeluiden stijgen op, en de klanken voeren mij mee door donkere dalen, diepe ravijnen, door sombere wouden, ondoordringbare wildernissen! En mijn ziele heeft en krimpt ineem van angst en pijn en smart!"¹⁾.

„Er is iets, waarin ik geheel opga, weg raak, zoo dikwijls ik daarin leef: mooie muziek. Men kan alles van ons gedaan krijgen, als wij bedwelmd zijn door muziek. En als wij eens iets moesten doen, waar heel, heel wat moed toe noodig is, dan zouden wij ons eerst willen bedwelmen door heerlijke muziek. Zoo'n invloed heeft muziek op ons".²⁾.

Zoo'n invloed heeft de gamelan op het javaansche volk.

De Encyclopaedie daarentegen uit een ander oordeel³⁾. „Kunst komt bij de Javanen slechts bij uitzondering voor. Getuigen de bouwvallen van tempels en bidplaatsen van hoogen kunstzin ten tijde der overheersching van het Hindoeïsme, thans is die in ernstige mate uitgedoofd. De muziek staat op een vrij lagen trap van ontwikkeling en verdient den naam van toonkunst slechts gedeeltelijk. Het dansen bestaat voornamelijk in kunstmatige verdraaiingen van het lichaam en van de ledematen, terwijl de voeten er weinig deel aan nemen. De tooneelvertooningen be-

staan of uit een vertooning met schaduwbeelden, of uit een met houten poppen; de poppen worden ook wel vervangen door menschen, die zich dan echter als het ware als poppen bewegen. Alleen taal en literatuur toonen bij de Javanen groote ontwikkeling". Over de batik-kunst en de smeedkunst wordt in dit verband gezwezen.

Men vraagt zich af, of de schrijver van dit artikel in de Encyclopaedie zelf wel veel kunstzinnigheid bezit; zijn opmerkingen schijnen nogal bot. Niet zoozeer van belang is ook de vraag, of het javaansche volk heden ten dage op belangrijke nieuwe kunstscheppingen kan wijzen, dan wel zijn aesthetische gevoeligheid. In deze controverse overigens slechts een enkele opmerking over Noto Soeroto's beschouwing der javaansche danskunst. Dat deze „zelfs in verfijnde europeesche kringen" wordt gewaardeerd, schijnt ons al een heel zwak argument. Oostersche gratie die den „verfijnden" Westerling boeit, is toch geen toets voor javaansche kunstzinnigheid. En is deze in Den Haag bewonderde danskunst de hofkunst, of de „profane danskunst?" En is deze hofkunst een „echte volkskunst"?

Dat de verstandelijke aanleg en ontwikkeling van den Javaan op een vrij hoogen trap staan, getuigen, meent men, de structuur van zijn taal en zijn vermogen, om zich, hoewel hij geen onderwijs genoten heeft, vlot en zonder flaters in de verschillende taalsoorten uit te drukken. „Er bestaan daarvan wel een achttal nuanceeringen, waarvan de gewone taal en de hooge taal de meest typische zijn. Daarnevens heeft men nog bijzondere woorden, welke gebezigd worden als er van den vorst sprake is, en een hoftaal. Het juiste gebruik van deze taalsoorten stelt hooge eischen aan zelfbeheersching en onderscheidingsvermogen".⁴⁾.

Gemeengoed van het volk zijn voorts de

1) Brief van 12 Jan. 1900 (p. 27/28), zie aldaar.

2) Kartini in haar brief van 12 Dec. 1902 (p. 311).

3) p. 219.

4) Noto Soeroto l.l. p. 277.

zangwijzen, waarop de gedichten der oude literatuur worden gereciteerd.

De praktische kennis der natuur is bij het javaansche volk vrij groot. De Javaan kent over 't algemeen de nuttige en schadelijke eigenschappen der in 't wild groeiende gewassen, en weet een zeer handig gebruik te maken van de materialen die de natuur hem levert. Maar verder dan de meest eenvoudige praktische bruikbaarheid, door de eischen van een sober leven gesteld, gaat hij niet. Aan duurzaamheid, afwisseling, uitbreiding, versiering wordt niet gedacht.

De kennis van zijn omgeving strekt zich vrij ver uit. Het oriënteringsvermogen van den Javaan is, zooals van ieder in en met de natuur levend volk, groot. „Met veelal treffende juistheid zal hij u zeggen, hoe verschillende dorpen, gehuchten, rivieren en bergen ten opzichte van elkaar gelegen zijn. Hij bedient zich daarbij steeds van de benamingen der vier hemelstreken, praat niet van links en rechts, maar van Noord, Zuid, Oost en West". ¹⁾.

„Bij behoorlijk onderwijs leeren de kinderen in een korten tijd lezen en schrijven, het laatste bijna zonder uitzondering met een fraaie, duidelijke hand; voor kaartteekenen toonen zij een bepaald talent te zitten, terwijl eenvoudig landmeten spoedig door hen wordt begrepen. Ook andere vakken weten zij zich spoedig eigen te maken; inlandsche kinderen, die de europeesche scholen bezoeken, doen dan ook veelal niet voor europeesche onder. In de laatste jaren bestaat bij de Javanen in verschillende kringen een groote drang naar ontwikkeling en naar schoolonderwijs, ook bij de vrouwen". ³⁾.

Op intellektueel overwicht vergeleken met sommige andere inlandsche volken wijzen ook de javaansche invloeden, die men alom in den Archipel aantreft. ²⁾. Ook Schmalhausen getuigt: „De ondervinding heeft mij geleerd, dat vele Javanen vlug van begrip

zijn en vatbaar om met betrekkelijk weinig moeite tot een hooger trap van ontwikkeling gebracht te worden. Wij begaan een grove onrechtvaardigheid, wanneer wij Inlanders toetsen aan ons zelve, en de Javanen beoordeelen naar den maatstaf van den beschaafden Europeaan, die van zijn jeugd af goed en geregeld onderwijs heeft genoten". ³⁾. Het volk is volgens Schmalhausen niet dom, maar wel zeer onontwikkeld en onwetend. Aan den anderen kant waarschuwt deze schrijver tegen idealistische opvattingen omtrent de capaciteit der Javanen. „Naar mijn meening zouden zij zeer goed te vormen zijn tot goede handwerkslieden, maar meer zou ik voorloopig niet van hen durven verwachten. Het is echter volstrekt niet onmogelijk, dat de javaansche kleine boer gemiddeld niet dommer zou blijken te zijn dan zijn hollandsche kollega, wanneer de levensomstandigheden van beiden gelijk waren. Toch bestaat er naar mijn meening een principiëel onderscheid. Neem tienduizend hollandsche boeren, dan zal men daaronder een groot percentage vinden met middelmatige vermogens, een klein percentage van zeer achterlijken, maar ook, en daarop komt het vooral aan, enkelen, die ver boven het gros uitsteken en geschikt zijn om baanbrekers te worden. Het komt mij voor, dat de laatste categorie bij het javaansche volk vooralsnog ontbreekt". ⁴⁾.

Laten wij ons overzicht eindigen met een laatste aanhaling uit de Encyclopaedie ⁵⁾:

„In de laatste jaren ondergaat de javaansche maatschappij groote veranderingen. De Javaan is nl., evenals de meeste rassen in Azië, bezig uit zijn slaap van eeuwen te ontwaken; hij begint neiging te vertoonen, zich aan ook in zijn oog slaafsche en verederende vormen te onttrekken; hij schept zich nieuwe behoeften en zal daartoe zijn bestaansmiddelen moeten verbeteren. Het is daarom niet onmogelijk, dat, wat hierboven als het typeerende javaansche ka-

1) Encycl. p. 215.

2) Verg. Noto Soeroto p.270.

3) p. 42.

4) p. 48.

5) p. 216.

rakter geschetst is, na betrekkelijk weinige jaren niet geheel juist meer zal zijn".

III.

In den jongsten tijd hebben een tweetal¹⁾ vakgeleerden zich met het vraagstuk van de Inlandsche psyche bezig gehouden, te weten P. H. M. Travaglini²⁾ uit Lawang, die reeds eenige malen werd geciteerd, en C. F. Engelhard³⁾ uit Soerakarta. Beiden zijn psychiater. Nu moet de psychiater zeker allereerst den gezonden geest verstaan, om den zieken te kunnen helpen⁴⁾; omgekeerd werpen vaak de afwijkingen, door hun anders-zijn, een treffend licht op het normale psychische leven. Bleuler heeft deze laatste waarheid toegespitst door te beweren, dat de kennis der normale psyche slechts te bereiken is via de zieke psyche⁵⁾. Toch is deze bewering in haar algemeenheid stellig onjuist. Pathologie en therapie zijn nu eenmaal iets anders dan psychologie. Bovendien is de aandacht van den psychiater noodgedwongen in hoofdzaak op andere verschijnselen gericht, dan die van den psycholoog; zijn methoden zijn minder algemeen; en de inperking van bewustzijn, waaraan de zielszieken zonder uitzondering

lijden⁶⁾, perkt ook het gezichtsveld in van hun geneesheer.

De psychiater kan dus wel niet als de meest geëigende persoon voor algemeen karakteronderzoek worden beschouwd. Doch ter zake: wij moeten dankbaar zijn, dat wetenschappelijke belangstelling zich de psychologie van den Javaan heeft aange trokken.

Beginnen wij met de bespreking van Engelhard's psychologisch onderzoek met behulp van platen.

In het algemeen kan een psychologisch onderzoek volgens twee methoden worden ingesteld: een beschouwende, en een experimentele. De beschouwende weg gaat rechtstreeks uit van de innerlijke ervaring. De proefondervindelijke konkludeert uit het gedrag (in den ruimsten zin) der onderzochte personen tegenover opzettelijke prikkels tot hun geestelijken inhoud. Doch ook hier is en blijft de innerlijke ervaring grondslag en uitgangspunt; alleen de innerlijke ervaring maakt begrijpen en verklaren mogelijk.

Met name tegenover psychische afwijkingen, en bij kinderen, is het experiment gerechtigd, zelfs onontbeerlijk, en „het laten noemen van prentjes geldt algemeen als een van de dankbaarste onderzoekingsmethoden, omdat men daarbij gelegenheid heeft zich over tal van psychische functies een oordeel te vormen".⁷⁾ Uit de houding immers, die iemand aanneemt als hij plaatjes bekijkt, benoemt, uitlegt of beoordeelt, uit zijn gebaren en gelaatsuitdrukking, kan een en ander blijken omtrent zijn gemoedsgesteldheid, zijn belangstelling, zijn aandacht. Natuurlijk kan men altijd uit iemands gedragingen leering trekken over diens inborst, maar het is niet altijd even gemakkelijk een onopzettelijke situatie te vinden. De wijze voorts, waarop de patiënt de taak volvoert, kan aan den eenen kant een inzicht

gestelder dan bij het psychiatrisch onderzoek, omdat het thans gaat om dikwijls slechts fijne schakeeringen in aanleg en eigenschappen, van een geheel ander kaliber dan de grovere stoornissen en defekten van de pathologie."

7) Engelhard p. 1.

1) De lezing van Dr. F. H. van Loon, die mij bekend werd toen dit artikel reeds geschreven was, verschilt principieel niet van Travaglini's opstellen en kan buiten beschouwing blijven.

2) „Het karakter van den Inlander." P.E.B. I (1920-'21) p. 343-347, 357-360. — „Politiek en psychologie." P.E.B. V (1924) p. 86-93.

3) „Het onderzoek naar de geestesgesteldheid met behulp van platen, toegepast bij den Javaan." (Mededeeling uit het doorgangshuis voor inlandsche krankzinnigen te Soerakarta). Proefschrift Utrecht 1923. 197 p. met 12 bijlagen.

4) „Wat zich (bij mijn werkkring als leider van het doorgangshuis) al aanstonds deed gevoelen, was het volledig gebrek aan onderzoekingen bij normalen, waaraan de resultaten bij zieken zouden kunnen worden getoetst." Engelhard p. V; verg. p. 5: „Betrouwbare resultaten krijgt men dan ook alleen, als men gebruik maakt van platen, die eerst aan normale personen uit hetzelfde milieu behoorlijk zijn getoetst"; en stelling I: „Orienteerende onderzoekingen bij normalen zijn, meer nog dan in Europa, voor de psychiatrische kliniek op Java onontbeerlijk."

5) Volgens Travaglini in P.E.B. 1924 p. 89.

6) Verg. Engelhard p. 7: „De verhoudingen zijn hier (nl. bij normalen) nog veel samen-

geven in zijn intellektuele vermogens, en aan den anderen kant velerlei aan 't licht brengen van zijn algemeen aard. Immers hoe wordt, zoo kan men zich ten eerste afvragen, de voorstelling door hem intellektueel verwerkt? beperkt hij zich tot opsomming, beschrijft hij handelingen en eigenschappen, geeft hij verklaringen? welke vormen toont hij van aandacht en waarneming? hoe combineert hij? hoe staat het met zijn vermogen, zich in woorden uit te drukken? En ten tweede: welke opvatting heeft de patiënt van zijn taak? op welke manier voert hij haar uit? geeft hij slechts een zakelijk relaas, of verwijlt hij bij bespiegelingen? Zijn snelheid van reageeren, bedaardheid, nuchterheid, haastigheid, subjektiviteit, en zooveel meer, alles gevolg van de verhoudingen tusschen verstand, gevoel en wil, verraden zich. Woordenkeus en zinsbouw onthullen belangstelling, ontroeringen en fantasie. Ten slotte kan men de proef ook zoo inrichten, dat geheugen, vatbaarheid voor suggestie, betrouwbaarheid van getuigenis worden onderzocht.

„Men ziet dat inderdaad bij het bekijken van een prentje, hoe eenvoudig dat ook schijnt, al dadelijk de geheele psychische persoonlijkheid in het spel komt".¹⁾ Daarenboven heeft het gebruik van platen nog dit voordeel, dat de kennis van lezen of schrijven niet wordt vereischt.

Doch vooral, wij zinspeelden er reeds op, is deze methode van belang bij het onderzoek van zieken en van kinderen. Zieken reageeren althans voor 'n deel met vrij konstante fouten, en bij hen zijn de verhoudingen betrekkelijk eenvoudiger. Voor kinderen is het platen-kijken een bijzonder genoeg; hun aandacht wordt spontaan gewekt; door hun geringe levens-ervaring zijn storende invloeden zeldzamer. Met name hun intellektueel niveau kan men door proeven met platen vaststellen. Achterlijke kinderen (en volwassenen) worden door dit experiment vrij betrouwbaar herkend. Het kind schrijdt nl. voort van opsomming

(herkenning) door beschrijving naar verklaring. Doch een eerste vereischte voor welslagen der proef is de ijking der platen. Eerst wanneer men weet, welke platen door normale kinderen op een bepaalden leeftijd duidelijk op een der genoemde wijzen worden beoordeeld, kan men gevolgtrekkingen maken uit de opvatting van andere kinderen van denzelfden leeftijd. Ook met het milieu moet men rekening houden. Wilkeurige platen zijn onbruikbaar. Zoowel de techniek der platen als hun voorstelling immers kunnen allerlei storenden en vertroebelenden invloed doen gelden.

Bij normale volwassenen liggen de verhoudingen anders. Hebben zij, zooals in West-Europa meestal, de school bezocht, dan zal de techniek der prenten in engeren zin, het herkennen dus, geen bezwaar meer opleveren. Daar voorts ieder normaal kind van vijftien jaar het laatste der drie genoemde verstandelijke stadia, dat der „verklaring", heeft bereikt, kan de proef (tenzij er van achterlijkheid sprake is) eigenlijk ook geen dienst meer doen ter vaststelling van den verstandelijken aanleg (in engeren zin). De praktische toepasselijkheid der methode blijkt ingeperkt. Daarbij komt, dat een drietal bezwaren ervan nu zwaarder gaan wegen. De proef is zeer eenzijdig: het eenige medium is de gezichtsgewaardiging. Tegenover kinderen geldt dit bezwaar minder door hun groote spontane belangstelling voor prenten, en door de konkrete beteekenis van hun uiting: opsomming, beschrijving, of verklaring. Ten tweede ontvangen volwassenen van een plaat, doordat zij haar in zekeren zin meester zijn, zeer uiteenlopende indrukken. Hun aandacht kan open zijn voor tal van bijzonderheden, die het kind nog niet interesseeren. De inhoud der voorstelling: de vraag of deze een reeds tot gewoonte geworden belangstelling of zedelijk oordeel al of niet beaamt; de techniek van de plaat in ruimeren zin: de vraag of zij in den smaak valt, aesthetisch aantrekt: deze factoren hebben meer invloed bij den volwassene dan bij het kind. Ten derde speelt nu, o.a.

1) Engelhard p. 2.

door het minder spontaan zijn der uiting, het kontakt tusschen onderzoeker en onderzochte een grootere rol. Seksueele verhoudingen bv. kunnen de wijze van uiting sterk beïnvloeden.

Wel kan ook bij volwassenen de proef met platen een zekere nuttigheid hebben, en zelfs belangrijke psychische factoren aan het licht brengen. Ook hier blijven natuurlijk de drie genoemde elementen: het gedrag van de onderzochte personen, de wijze waarop zij de plaat intellektueel verwerken, en hun opvatting van de taak — ook bij volwassenen blijven deze elementen van kracht. Met name is de proef, mits met groote omzichtigheid gebruikt, dienstig voor een beperkt onderzoek naar de algemeene houding van een mensch tegenover de wereld. In de opvatting n.l., die men van het benoemen en verklaren van platen blijkt te bezitten, vertoont zich de kijk dien men in 't algemeen op de buitenwereld heeft, de specifieke wijze waarop men tegenover zijn levenstaak staat: passief, objektief, subjektief, en hun onderafdeelingen. Ook overigens zullen volwassenen ongetwijfeld bij het zien van prenten trekjes openbaren van hun aard. Engelhard geeft ¹⁾ een paar aardige voorbeelden, hoe zelfs bij het benoemen van de meest eenvoudige prentjes (of is het juist door die eenvoudigheid?) de aard van een mensch om den hoek komt. Het is echter de vraag, of hier nieuws gevonden, niet slechts het reeds bekende bevestigd werd; en vooral, of niet andere proeven vlugger en zekerder tot een doel geraken.

Engelhard onderzocht volwassenen. Doch hier waren twee bizondere omstandigheden. Ten eerste: deze volwassenen behoorden tot een ander ras, spraken een andere taal, dan de onderzoeker, en stonden tegenover hem in de eigenaardige, eenigszins neerdrukkende verhouding van de inheemse bevolking eener kolonie tegenover den blanken gezaghebber. Ten tweede: zij waren analfabeet, en in het platen-zien volmaakt ongeoeffend.

¹⁾ Engelhard p. 161-167.

De eerste omstandigheid schept allereerste hande komplikaties. De tweede maakt het onderzoek tot een van een andere orde.

Laten wij echter eerst nagaan, hoe de proeven werden ingericht.

De onderzochten, landbouwers uit de buurt van Solo, waren niet ter schole gegaan en hadden ook nog nooit de bioscoop bezocht. „Wel togen de meesten een keer of wat per maand naar de stad ter passar, maar gewoonlijk keerden zij dan toch altijd tegen den avond weer huiswaarts”. ²⁾ De etiketten op lucifersdoosjes waren vermoedelijk de eenige afbeeldingen, die men in dat milieu ooit had gezien. Ten einde hierin zekerheid te erlangen, heeft Engelhard ook eenige hunner woningen bezocht. „Hier heerschte bij de onbemiddelden, waaruit ik mijn proefpersonen koos, nog overal de grootst mogelijke eenvoud. Van portretten, platen of prenten van welken aard ook — zooals men die bij de meer goeden, en in de stad bv. in de kamertjes van zijn bedienden nog wel eens aantreft — geen spoor. Huishoudelijke artikelen, landbouwwerktuigen, alles zonder eenige versiering; ja zelfs de kleeren, zooals dat in de Vorstenlanden gebruikelijk is, slechts effen donker blauw en zonder de kleurrijke decoratieve bloemen- en vogelmotieven van elders. Zoo ook van kinderspeelgoed niet anders dan hier en daar een enkel wajangpoppetje van gekleurd bordpapier of hout, afkomstig van de laatste jaarmarkt”. ³⁾

Aan totaal honderd personen uit dit milieu nu, voor de helft mannen en voor de helft vrouwen, worden vijf series prentjes van min of meer opklimmende moeilijkheid voorgelegd. Elke serie werd met twintig nieuwe menschen behandeld. „Want dat ik met dezelfde groep in een reeks van zittingen achtereenvolgens al die series zou kunnen doorgaan, stuitte reeds aanstonds daarop af, dat zij zich zeker niet allen daartoe beschikbaar zouden hebben gesteld.

²⁾ p. 15.

³⁾ p. 15/16.

Bovendien scheen het echter ook in beginsel beter, iederen keer weer een nieuw stel proefpersonen te laten komen, omdat anders het gevaar dreigde, dat de resultaten bij de latere series, door de gaandeweg verkregen oefening, aan betrouwbaarheid zouden inboeten. Het was ditmaal immers te doen om den nuchteren kijk van menschen, die zoo iets werkelijk nog nooit eerder gezien hadden, en wij zullen later merken, hoe zelfs binnen de grenzen van een en dezelfde serie door sommigen werd blijk gegeven, dat zij, wat eerst vreemd en onoplosbaar scheen, langzamerhand reeds beter begonnen te leeren¹⁾.

Het onderzoek had plaats in de pendoppo van het distriktshoofd, en op iedere persoon werd ten hoogste een half uur beslag gelegd. Onderlinge gedachtenwisseling was niet mogelijk. Een hollandsch sprekende javaansche klerk diende als tolk. Na een verkeerd of onvolledig antwoord trachtte men door uitvragen te weten te komen, hoe de fout was ontstaan, en of een uitvoeriger antwoord mogelijk was. „Overbodig te zeggen, dat wij steeds, ook bij de dwaaste antwoorden, den noodigen ernst bewaarden, hoewel het nu en dan ook best eens een grapje kon lijden, en wij hun een goedkeurende opmerking, aanmoediging of berisping, waar dit wenschelijk scheen, natuurlijk ook niet onthielden²⁾).

Dat uitvragen bleek noodzakelijk door de aarzelende zwijgzaamheid der Javanen. Het zet echter de deur open — terloops zij het opgemerkt — voor allerlei suggestie. De schrijver ziet dit wel in³⁾, en tracht het bezwaar te ondervangen door zijn vragen zorgvuldig te overwegen en het suggestieve element zooveel mogelijk uit te schakelen. Voorts deelt hij vragen en antwoorden zeer omstandig mede, zoodat de lezer zich een oordeel vormen kan.

Elke serie prentjes bevatte tien à twintig nummers. De eerste twee series bestonden uit gekleurde en ongekleurde afbeeldingen

van dieren (een bij, een mier, een paard, een hond, e.a.) en voorwerpen (tafel, bord, bijl, zaag, juk, e.d.), waarmee de javaansche dorpeling dagelijks in aanraking komt. Voor zoover dit noodig was, werden van de voorgestelde dieren en dingen eksemplaren ter vergelijking meegenomen, en wel van de dieren doode eksemplaren. Een paard, een haan, een tafel en derg. waren bij de hand. Werd de afbeelding niet herkend, dan liet men het eksemplaar zien en onderzocht men, of een identifikatie tusschen prent en ding plaats vond. „Werd dit (het eksemplaar) wèl goed genoemd, dan vroeg ik verder, of er tusschen dit en het prentje ook gelijkenis bestond. Dat in deze laatste vraag een zekere suggestie ligt opgesloten, laat zich niet ontkennen. Hieraan werd tegemoet gekomen door er uitdrukkelijk op te wijzen, dat zij, als zij geen gelijkenis zagen, gerust „neen⁴⁾ konden zeggen. Bovendien werd met een eenvoudig „ja⁵⁾ geen genoegen genomen. Ik liet in zoo'n geval altijd zooveel mogelijk de onderdeelen op de plaat aanwijzen, en leende deze zich daarvoor niet, dan werd — als men zich eerst had vergist — daar nog eens in het bijzonder aldus de aandacht op gevestigd: „straks zei je het toch anders; hoe is het nu, wat stelt de plaat voor? is het een, of een?“ Brachten zij van dat aanwijzen van onderdeelen niets terecht, of kwamen zij — wat zich ook voerde — bij dat verder doorvragen weer op hun eerste verklaring terug, dan was daarmee bewezen, dat de identifikatie toch niet erg van harte was gegaan. Herhaaldelijk kwam het trouwens ook voor, dat men van meet af aan de gelijkenis verwierp, hetgeen dan natuurlijk aanleiding gaf te vragen, waarin het verschil dan wel bestond⁶⁾).

De derde serie bevatte grootendeels soortgelijke voorstellingen, doch nu op een andere wijze afgebeeld, nl. als omteekfiguren. Enkele gevulde (afgewerkte) prentjes van hetzelfde voorwerp werden ter vergelijking erbij gevoegd.

1) p. 17.

2) p. 20.

3) p. 19/20, 45.

4) p. 19.

De vierde en de vijfde serie stelden tafereelen voor.

De keuze der platen werd ten deele bepaald door theoretische overwegingen, ten deele door ervaring opgedaan tijdens eenige voorloopige proeven. Engelhard geeft zelf toe, dat de keuze niet altijd gelukkig was, een enkele maal zelfs bepaald een mislukking bleek. „Met name liet de keuze der plaatjes in serie I achteraf nogal wat te wenschen over. Ik handhaafde haar evenwel zooals zij nu eenmaal was, omdat ik aan den anderen kant juist daardoor op een eigenaardigheid in de wijze van waarnemen een onverwachten, merkwaardigen kijk had gekregen". ¹⁾ Op deze laatste opmerking komen wij nader terug. Nu eens lag de fout van het prentje in de gedaante van het afgebeelde voorwerp: een stoel en een hamer ²⁾ bv. in een vorm, die aan de menschen onbekend was. Een andermaal aan de wijze van afbeelding: een veenmol met overdreven lange achterspriet; een bij met „uitgespreide vleugels, zooals men die bij het dier hetzij dood of levend feitelijk nooit waarneemt" ³⁾, zoodat men het dier voor een vlinder aanzag; een spin zonder web. Dan weer aan de teekentechniek: de donkere partijen op den ronden buik van een trekpot ⁴⁾, de schaduw van een glas ⁵⁾ bleken voor menigeen een struikelblok.

„Het laat zich niet ontkennen, dat de kleuren, de schakeering van licht en donker, in 't algemeen: de afwerking van de prentjes, de menschen vaak in de war bracht en dat er een sterke neiging bestond de afbeeldingen slechts te beoordeelen naar de omtrekfiguur, d.i. naar hun vorm". Vandaar de proef met parallel-afbeeldingen van omtrekfiguren en afgewerkte prenten, waarbij de omtrekfiguren het echter verloren.

Het resultaat was bedroevend. Van het totaal aantal mogelijke herkenningen bleek slechts 56% juist te zijn. De meeste fouten werden veroorzaakt door een oppervlakkige gelijkenis. Bij het bekijken van de tafereelen der vierde en vijfde serie bepaalde men zich in hoofdzaak tot het noemen van een enkel detail. Het eerste plaatje bv. van serie IV stelt een man voor die een paard leidt, en op de vraag: „wat stelt dat voor?" luidden 18 van de 20 antwoorden: „een paard!" ⁷⁾ De volgende staat geeft een overzicht van het aantal herkenningen, die hetzij spontaan, hetzij na verdere aansporingen, per slot tot stand kwamen.

Serie	Aantal antwoorden	Waarvan goed			In procenten		
		mannen	vrouwen	samen	mannen	vrouwen	samen
I	300	123	83	206	82	56	69
II	200	41	38	79	41	38	39½
III	420	141	99	240	67	47	57
IV	240	62	62	124	52	52	52
V	120	44	28	72	73	47	60
Totaal	1280	411	310	721	64	48	56

Rekent men bij de twee laatste series niet slechts het benoemen van een ding, doch ook het in groote trekken begrijpen van het tafereel, dan worden de cijfers nog veel ongunstiger. Van de vierde en de vijfde serie samen gaven de mannen 35, en de vrouwen 23 goede antwoorden, totaal 16%.

Welke zijn de oorzaken van deze poovere uitkomst?

Voor een deel wellicht moet men de remming verantwoordelijk stellen, die de lieden ondervonden ten gevolge van de beide hierboven gereleveerde bijzondere omstandigheden: hun vreemdheid en hun onderdanigheid, en de ontstentenis van algemeene ontwikkeling. Engelhard verdoezelt

1) p. 18.
2) p. 18, 21.
3) p. 27.
4) p. 29.
5) p. 44.
6) p. 50.

7) p. 69.

de hieruit voortvloeiende moeilijkheden niet. Hij noemt ze uitvoerig en herhaaldelijk. Wantrouwen van den javaanschen boer tegenover den Europeaan ¹⁾; onverschilligheid of onwilligheid door het niet begrijpen waar het om gaat ²⁾; een verlegen stilzwijgen uit gebrek aan zelfvertrouwen, of door het werkelijk niet opgewassen zijn tegen de gestelde taak: deze bezwaren worden erkend, „als men dan echter tevens maar bedenken wil, dat al die verschillende wijzen van stelling-nemen daarnaast toch mede hun oorzaak vinden in bepaalde eigenaardigheden van de geestelijke konstitutie. Het besef b.v., de een of andere taak niet aan te kunnen, behoeft zich niet altijd juist in verlegenheid te uiten; en omgekeerd kan verlegenheid een zoo kenmerkende eigenschap zijn van het karakter, dat zij ook daar, waar de omstandigheden het geenszins uitlokken, voor den dag komt”. ³⁾

„Ik heb (in de verschillende series) menschen gezien, die zonder blikken of blozen den grootst mogelijken onzin zaten te verkondigen, en anderen die ondanks al hun verontschuldigen en nederig getuigen van eigen domheid, bij het opmaken van de balans ten slotte toch met een heel aardig resultaat voor den dag kwamen. Het vrij groot individueel verschil in het aantal plus-reakties is dan ook in geen geval eenvoudig te verklaren uit een verschil in de gemoedsgesteldheid dezer menschen”. ⁴⁾

Daarenboven heeft Engelhard getracht, de genoemde bezwaren zooveel mogelijk te verhelpen, door de menschen gemoedelijk op hun gemak te zetten, aan te sporen en te prijzen; door de opgaven zeer eenvoudig te maken; en door het toekennen van een belooning van twintig cent voor de moeite en den verloren tijd.

Met dat al bestaan er evenwel nu eenmaal verhoudingen, die door geen maatregel op te heffen zijn, en die voor proeven van deze

soort bedenkelijke hindernissen blijven. „De afstand tusschen ons en den dessaman”, waarschuwt reeds Schmalhausen ⁵⁾, „is veel grooter dan die tusschen de hoogere klasse der europeesche samenleving en den europeeschen werkmansstand.”

„Aan goeden wil ontbrak het gewoonlijk niet”. ⁶⁾ Doch de storende invloed der bewuste omstandigheden deed zich om den haverklap gelden. „Het resultaat bleek in hooge mate afhankelijk van den gemoedstoestand”, verklaart Engelhard zelf ⁷⁾, „waarin het onderzoek den proefpersoon bracht”.

Nu is het op zichzelf wel juist, dat ook deze ontvankelijkheid voor sentimenten een uiting van den aard is. Doch het onderzoek hiervan was niet het doel der proefneming, en tot een klaar inzicht in het javaansche gemoedsleven heeft zij niet geleid en kon zij niet leiden, daar veeleer vertroebeling troef was.

Op drie groepen van verschijnselen of uitingen wezen wij, die bij het benoemen van platen als beeld van den individueelen aard onderscheiden kunnen worden: het gedrag, de opvatting van de taak, en het begrip van de afbeelding. De twee eerstgenoemde groepen hangen nauw samen: zij zijn een algemeene uitdrukking, ieder op haar wijze, van het temperament. Gaan wij nu eerst na, wat de platenproef ons geleerd heeft van het javaansche temperament.

„De houding kenmerkte zich in hoofdzaak en vrijwel algemeen door een groote mate van bescheidenheid en gebrek aan zelfvertrouwen. Vooral onder de vrouwen waren er verscheidene, die vóór dat het nog goed en wel begonnen was al dadelijk verklaarden, dat zij maar domme dessamen-schen waren, die nog nooit zoo iets gezien hadden. Sommigen herhaalden dat telkens bij ieder prentje nog eens weer opnieuw, of begonnen altijd eerst stelselmatig met

1) Verg. p. 160/61.

2) Verg. p. 65.

3) p. 9.

4) p. 33.

5) l. l. p. 56.

6) Engelhard p. 32.

7) p. 20.

een „ik begrijp het niet'', wat bij verder doorvragen dan echter gewoonlijk nogal mee viel. Typisch waren ook reacties als: „hier in de dessa hebben wij die dingen niet'', hetgeen er op wijst, hoe de gezichtskring van deze eenvoudige lieden zich inderdaad nog vrijwel beperkt tot de dessa waarin zij geboren zijn. En het stemt lichtelijk komisch, als men volwassen menschen bij een oogenschijnlijk toch zoo gemakkelijk te herkennen plaatje als bv. het zevende van de eerste serie, nog heel schuchterkens, zich als het ware bij voorbaat reeds verontschuldigend, hoort verklaren, dat men dat in hun dessa een paard pleegt te noemen. Niet zelden week die beschroomdheid nog tijdens het onderzoek; sommigen kregen er zelfs plezier in, en lachten om hun eigen vergissingen. Maar tot kritische beschouwingen, bv. over de uitvoering van de plaatjes om zodoende hun onkunde te verontschuldigen, of zelfs maar tot een spontaan toelichten van hun verkeerde opvatting, kwam het toch zoo goed als nooit. Dat deze gemoedsgesteldheid in meer of mindere mate invloed heeft gehad op de resultaten, en wel in ongunstigen zin, lijdt geen twijfel. Omgekeerd werkt verkeerd antwoorden uiteraard gewoonlijk ook al weer niet bevorderend op het zelfvertrouwen''. ¹⁾.

Een enkele opmerking. Een uitdrukking als: „dat pleegt men bij ons in de dessa een paard te noemen'', zal men toch wel het best verklaren uit een gevoel van vreemdheid tegenover de opgegeven taak. De onderzochte Javanen voelden zich stellig vaak voor een onoplosbaar raadsel gesteld. Het komt mij voor dat de schrijver, al erkent hij deze mogelijkheid ²⁾, en al heeft hij in den regel gezocht naar een meer natuurlijke en begrijpelijke oorzaak der fouten, toch in zijn beoordeeling der antwoorden er onvoldoende rekening mee houdt. Het zou mij niet verwonderen, als menigeen slechts een antwoord had gegeven om den blanken

heer een genoegen te doen, en daarbij (zonder zich om de prent veel te bekommeren) naar dat antwoord had gezocht, waarvan hij zich, om welke redenen dan ook, verbeeldde dat het in den smaak zou vallen.

Engelhard releveert zelf ³⁾, hoe men meermalen „met namen voor den dag kwam van dieren, die men in werkelijkheid nog nooit gezien had, zooals de ree, het hert en de tijger''. Als er dan toch een antwoord moet zijn, laat het dan passend zijn en verheven: het alledaagsche zou niet overeenstemmen met de situatie! „Voor al de olifant en de tijger namen in de verbeelding van deze menschen blijkbaar een belangrijke plaats in, vermoedelijk onder invloed van de wajang, want in het wild komen deze dieren in het Solosche niet meer voor''. ⁴⁾. Menigeen zag ook een figuurtje voor een spook aan of een geest. Vermoedelijk komt hierin tevens tot uiting, zij het onbewust, de primitieve verwarring van plaat en ding, en de opvatting dat een teekening een magische kracht bezit.

Kenteekenend in dit verband is ook het volgende. „Eén vrouw scheen zoodanig verward, dat zij na eenige vergeefsche pogingen (waarbij alleen het paard en dan nog slechts aarzeland werd herkend) zich verder tot de stereotype reactie bepaalde: dat d i t (het voorwerp in natura) gemaakt werd „door de menschen hier in de dessa'', en d a t (het prentje) „door het gouvernement'', en dat ze daarom van het eerste wel kon zeggen wat het was, maar van het tweede niet''. ⁵⁾.

Later zijn eenige prenten o.a. ook aan schoolkinderen voorgelegd. Deze uitten zich heel wat vrijmoediger. „Zelfs tot in de laagste klasse viel het mij op, hoe aardig en onbevangen de kleintjes er bij zaten en hoe vlot zij de vragen beantwoordden''. ⁶⁾.

minste tegenwerping mijnerzijds weer terug te nemen. Dat uitte zich ook in de wijze, waarop zij hun meening te kennen gaven''.

3) p. 93.

4) p. 94.

5) p. 32.

6) p. 155.

1) p. 32/33.
2) Verg. o.a. p. 45: „Vele reacties hadden voor de menschen slechts de waarde van een vergelijking, die zij bereid waren bij de

Naar aanleiding van het bekijken der tafereelen, waarbij de meesten zich bepaalden tot het noemen van enkele details, schrijft Engelhard ¹⁾: „Soms leek het wel, of dat blijven hangen aan details slechts het gevolg was van een of ander remmend affekt: onverschilligheid, verlegenheid, onwilligheid, vrees het verkeerd te zullen doen, enz. De provocerende vragen werkten in zoo'n geval meer als aansporing dan als hulpmiddel. Een ander maal ging het herkennen dier details echter zichtbaar met zooveel moeilijkheden gepaard, dat men alleen daardoor aan een spontaan kombineeren ervan al heelemaal niet meer toekwam. Weer een anderen keer volgde echter eenerzijds het antwoord op de provocerende vragen zóó vlot, en was er anderzijds zóó weinig te bemerken van storende affekten, dat de detailbenaming dáár wel niet anders kon zijn dan een uiting van een primair ontbreken van de neiging, om tot het wezen van de zaak door te dringen”.

Welk een doolhof van invloeden! Verlegenheid; onbekwaamheid; passieve aangeleg. Maar hoe dient men deze elementen te waardeeren, welke spelen de hoofdrol? Juist op dit punt had het onderzoek ons moeten inlichten!

Bij alle proefnemingen openbaarde zich in de uitingen der Javanen een groote kargheid. „De menschen kenmerkten zich niet door groote breedsprakigheid. Ging het goed, dan gaven zij antwoord op de vraag, maar meer ook niet. Op toelichtende beschouwingen, een hardop zich rekenschap geven en een in gepast zelfvertrouwen spontaan verdedigen van eigen meening, waaruit zich eventueel al vanzelf het een en ander zou kunnen laten afleiden, viel niet te rekenen. Ik moest de menschen met recht uitvragen” ²⁾ — Later heeft de schrijver een reeks van negen prenten, uit de vijf series gekozen, o.a. laten zien aan

zeven javaansche artsen. Ook hier was een sobere, objectieve wijze van uiten karakteristiek.

Hiermee is dan opgesomd, wat de proefnemingen indirekt van de javaansche geestesgesteldheid aan het licht hebben gebracht. Groot is de oogst niet; allerlei uitleg blijft mogelijk; de verwardheid der verhoudingen belemmert het vormen van een scherp beeld.

Ons rest het laatste punt: het begrip der prenten. Dit te onderzoeken was feitelijk het opzet der proefnemingen. Hoe slecht men de platen over 't algemeen begreep, is uit de tabel gebleken. En geen wonder!

Want platen-kijken is allereerst een vraagstuk van oefening. En nu wordt aan een groep onontwikkelde lieden, die nog nooit platen hebben gezien, een reeks vrij willekeurige afbeeldingen voorgelegd.

Zeker kan juist de onge oefendheid der menschen de proef buitengemeen belangwekkend maken. Doch men vrage zich dan wel af, wat men onderzoeken wil: de psychologie van het waarnemen en herkennen, of de individualiteit der menschen. Wil men het eerste, dan dient men de prenten veel methodischer te rangschikken volgens hun technische eigenaardigheden, en ook een veel uitgebreider materiaal te gebruiken, dan Engelhard gedaan heeft. Wil men het laatste (en dit was bij Engelhard het geval), dan is onvoorwaardelijk noodig een ijking der platen.

Dit heeft Engelhard verzuimd. Want de voorloopige proeven, waarmee daarenboven slechts gedeeltelijk rekening is gehouden, komen in dit opzicht niet in aanmerking. Engelhard heeft zich van tevoren wel niet voldoende rekenschap gegeven van de bijzondere moeilijkheden, die afbeeldingen voor totaal onge oefenden opleveren.

Het bleek reeds, dat de platen niet altijd aan de mentaliteit waren aangepast. Nog een tweetal voorbeelden.

1) p. 92/93.

2) p. 20.

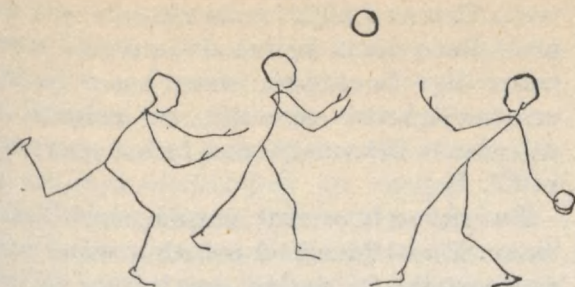
Ranses II verslaat de Nubiërs. (Muurschildering). De farao, herkenbaar aan zijn afmetingen, springt met zijn strijdswagen in de vluchtende schare der vijanden. Twee zonen volgen hem. Links, ter vulling, een paar tafereelen uit het dagelijksch leven

Ranses II bestormt de hethitische vesting Dapoeroe. (Reliëf). De teugels van zijn paard zijn om zijn lichaam gewikkeld; vóór hem, te voet, twee van zijn zonen met het zwaard; de vijandelijke strijdwagens vluchten. Achter groote schilden vallen vier prinses aan; twee andere beklimmen de stormladder. Men lette vooral op de verhoudingen van grootte, en afstand.

(Ontleend aan: Hunger en Lamer, *Altorientalische Kultur im Bilde*, 1912, afb. 31 en 33.)

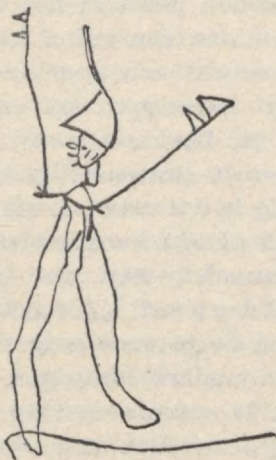
afb. 1.

Spelende kinderen.
(Plaat 10 van serie III uit Engelhard's werk).

afb. 2.

(Ontleend aan: Theodor Elsenhans, Lehrbuch der Psychologie, 1912, p. 391).

Vaandrig. Teekening van een jongen van vier jaar.
De armen ontbreken vrijwel.

Kinderen plegen schematisch te teekenen. Voor den onontwikkelden geest blijkt vaak het schema, de vorm, het voornaamste kenmerk van een ding. Op grond hiervan werd o.a. een schematische teekening van spelende kinderen getoond. Maar niet de in deze teekening (afb. 1) gebruikte techniek is de kindertechniek. Zoekt men een wijze van voorstellen, waarvan men kan vermoeden dat zij den onontwikkelden javaanschen geest nader staat, omdat kinderen haar spontaan gebruiken, dan blijven men ook zuiverder in de kinderlijke manier (afb. 2). Toen ik mijn kokki, een alfabeet van Madoera die sinds een jaar of zes in de stad werkzaam is, de beide hier weergegeven prentjes liet zien, benoemde zij de kinderteekening terstond als „pop”, en toen ik haar vertelde dat de andere plaat

ook menschen voorstelde, riep zij verontwaardigd uit: „Maar die hebben alleen beenderen, geen vleesch!” Ze vond de kinderteekening beslist „mooier”.

Een tweede voorbeeld verschaffen de tafereelen. Voornamelijk zijn gebruikt plaatjes uit het schoolboek „Croes”. Deze plaatjes nu zijn meestal mislukt: misteekend, onduidelijk, onkinderlijk, karakterloos. Wanneer men dan toch tafereelen wil gebruiken, waarom dan niet een keuze gedaan bv. uit de zooveel vriendelijker, aantrekkelijker, eenvoudiger illustraties van de leesboekjes van Ligthart en Scheepstra?

Engelhard heeft met opzet, gelijk we zagen, prenten die hij ongeschikt had bevonden gehandhaafd, omdat daardoor een eigenaardigheid in de wijze van waarnemen aan het licht kwam. Juist: eigenaardigheden in de wijze van waarneming worden onderzocht, en daar is het doel, een onderzoek naar de geestesgesteldheid, aan opgeofferd.

Op dit punt: de psychologie van waarnemen en herkennen, is het boek leerzaam. Of deze voor den Javaan een andere is dan voor den West-Europeaan bv., zou een nieuw en meer methodisch onderzoek moeten uitmaken.

De twee grootste moeilijkheden voor het herkennen van afbeeldingen zijn de techniek van de teekening, met name schaduw en perspectief, en de houding, toestand, en omgeving, waarin men het voorstelde heeft afgebeeld.

Een prent immers beeldt, min of meer nauwkeurig, een gezichtsindruk af, doch verward: vorm en kleur. Zien wij ter vereenvoudiging af van de kleur. In de wijze nu, waarop de vorm van een ding wordt uitgedrukt, in de techniek dus, ligt een groote konventie¹⁾, en het herkennen van de bedoeling der technische vormen is uitsluitend een vraagstuk van gewoonte, van oefening. Men denke bv. aan de geheel andere opvatting van perspectief en het weergeven van diepte door de oude Egyptenaren (zie de plaat) en door de Chineezers en de

1) Verg. Engelhard p. 44.

Japanners. De manier, waarop een perspektief wordt afgebeeld, „blijft een systeem van beperkte strekking, dat de werkelijkheid slechts uit een zeer bepaalden hoek weergeeft". ¹⁾ „Een plaat levert uiteraard nooit meer dan een projectie van de werkelijkheid, gezien uit een bepaalde richting". ²⁾.

Daarenboven wordt de vorm van een ding volstrekt niet alleen bepaald door het gezicht. De tast en de beweging nl. spelen hierbij een groote rol. Van het meeste belang voor de herkenning van een plaat is veelal de vorm niet zooals wij dien in een bepaalde ligging zien, doch zooals wij dien op grond van allerlei ervaringen weten ³⁾. Vandaar, dat er Javanen waren die de afbeelding van een tafel onjuist noemden, omdat zij niet recht maar scheef, van een bord, omdat het ovaal en niet rond was. Voorts is de vorm, zooals wij dien zien, en zooals in de gewone westersche techniek een afbeelding hem geeft, niet onveranderlijk. De stand van het ding, de zijde vanwaar het gezien wordt (van voren, ter zijde of van achteren), het perspektief oefenen grooten invloed uit ⁴⁾. In onze voorstelling treden, ten slotte, ook vaak andere elementen van den vorm op den voorgrond — de slurf van een olifant bv. —, dan op een afbeelding: wij herkennen de dingen vaak aan min of meer bijkomstige details ⁵⁾.

Is dus de technische weergave van een gezichtsindruk al zeer eenzijdig; spreekt voorts de vorm, zooals die in onze voorstelling leeft, vaak sterker dan de vorm, zooals wij dien zien; ook is voor ons niet altijd juist deze vorm het meest karakteristieke van een ding. „Voor de mier is dat naast een vagen algemeenen indruk van den vorm veeleer haar eigenaardige wijze van voortbeweging; voor de mug het gonzend geluid in de avonduren; voor de bij het zoemend rondzweven boven een bloem; voor de spin het web waarin zij zich ver-

schuilt in een donkeren hoek van het vertrek. Het wezenlijk kenmerkende valt dus niet alleen soms buiten de optische sfeer, maar ligt bovendien soms meer in bij-omstandigheden van tijd en ruimte, in de geheele entourage, dan in het voorwerp zelf". ⁶⁾

De mensch neemt samengesteldheden waar. Eerst door veel oefening worden de samenstellende deelen gescheiden en afzonderlijk gekend, en in dit opzicht blijven ook bij de meest ontwikkelden opmerkelijke leemten bestaan. Men denke er slechts aan, hoeveel gemakkelijker het is een boom of een bloeiende plant in het veld te herkennen, dan aan een enkel blad. Ook bij het lezen, vooral van geschreven schrift, of van een lettertype dat ons niet heel vertrouwd is, herkennen wij de samenstelling, niet de samenstellende deelen.

Het gevolg is dat velerlei, uit zijn natuurlijk verband of zijn karakteristieke omgeving losgemaakt, niet zoo gemakkelijk meer wordt herkend. „Als het leven en de beweging en de gewone omgeving ontbreken, als de andere zintuigen zwijgen en men alleen is aangewezen op de optische verschijning, en dan nog op verkleinde schaal en slechts in een zeer bepaalden stand, hoe „natuurlijk" de teekenaar dien ook gekozen meent te hebben, dan wordt de herkenning der dingen voor ongeoeffenden zeer moeilijk." ⁷⁾

Dit alles wordt door Engelhard uitvoerig aangetoond. En hierin ligt de voornaamste oorzaak van het geringe percentage goede antwoorden, die hij verkreeg, en van de schrale leering omtrent de geestelijke vermogens van den Javanen.

Oefening ontbrak.

De proeven zijn voortgezet met 150 personen in de stad, nl. 20 huisbedienden, 10 militairen, 100 leerlingen van een tweede klasse Inlandsche School ⁸⁾, 10 javaansche

1) p. 39.

2) p. 100.

3) Verg. p. 30, 184/85.

4) Verg. p. 36/38.

5) Verg. p. 61.

6) p. 23/24.

7) p. 38.

8) nl. tien jongens en tien meisjes uit elk der vijf klassen. „Deze tweede-klas-school is in Indië de lagere volksschool. Zij bestaat

klerken van het Residentie-kantoor, en 10 leerlingen uit de hoogste klas van een Inlandsche Normaalschool. Tot dit doel werden negen prenten uit de vijf series gekozen. De uitkomst was, zooals men verwachtten kon, zeer veel gunstiger. „Het feit dat wij nu met stedelingen te maken hadden, bracht inderdaad een zeer belangrijke verbetering van de uitkomsten met zich". ¹⁾ Het aantal goede antwoorden der huisbedienden is, vergeleken met de landbouwers, meer dan verdubbeld. Ongeveer dezelfde resultaten leverden de militairen. Bij de leerlingen der inlandsche school werd de uitkomst van klas tot klas beter, en reeds in de tweede klas bereikten men het peil van huisbedienden en militairen ²⁾. De klerken en de leerlingen der normaalschool stonden op dezelfde hoogte als de jongens ³⁾ uit de vierde en vijfde klasse der Lagere School.

Oefening ontbrak. Met opzet koos Engelhard voor zijn proeven personen, die nog nooit platen hadden gezien en bij wie dus een geheel oorspronkelijke reactie te verwachten was. Loffelijk pogen. Doch hij vergat, dat hierdoor aan het onderzoek principieel andere eischen werden gesteld. Men dient nu nl. de technische bezwaren die een prent voor ongeoeffenden meebrengt uit te schakelen. Want van een „onderzoek naar de geestesgesteldheid met behulp van platen" kan slechts sprake zijn, wanneer het herkennen technisch geen moeilijkheden meer oplevert.

Alleen een grondig experimenteel onderzoek naar het tot stand komen der her-

kenning en toepassing van het gevondene kunnen in staat stellen, een reeks prenten te konstrueeren, waarbij aan de moeilijkheden van de herkentechniek voldoende wordt tegemoet gekomen.

Thans is Engelhard onwillekeurig in het andere probleem verzeild geraakt: de psychologie van het herkennen. Dit acht ik het belangrijkste deel van zijn werk. Doch als onderzoek naar den javaanschen aard moet men het mislukt noemen. Had de schrijver het gevondene toegepast op een nieuwe serie prenten, wellicht ware het resultaat ook bruikbaar geworden voor zijn speciale doel, na te gaan „welke reacties men in de kliniek nog als normaal zal hebben te beschouwen". ⁴⁾

* *

Travaglino wijst voornamelijk op drie groepen eigenschappen, welke hij karakteristiek acht voor den javaanschen aard: groote, ongeremde emotionaliteit; sterke fantasie; en een overdreven tenaciteit van de aandacht gepaard met een geringe vigiliteit. Deze eigenschappen noemt hij dan kenmerken voor den kinderlijken geest. De inheemsche bevolking op Java zou zich derhalve in haar ontwikkeling nog op een jeugd-stadium bevinden. Deze meening wordt gestaafd door erop te wijzen, hoe primaire instinkten den boventoon voeren: met name sterke vitale functies—zucht naar genot en invloed der sexualiteit—, en het op den voorgrond stellen van het ik, zonder rekening te houden met medemenschen en buitenwereld.

Vooreerst moet mij nu dit van het hart: hoe jammer is het, dat Travaglino vage termen gebruikt als: het karakter van den Inlander", of de „inlandsche" psyche, en verwanten. Dit is toch wel een zeer onwetenschappelijke generalizatie! Zelfs Travaglino's klaarblijkelijke bedoeling (een aanzienlijke inperking van zijn woorden): de inheemsche bevolking van midden-

uit vier of vijf jaarklassen. Het onderwijs wordt gegeven door inlandsche onderwijzers en omvat, behalve lezen, schrijven en rekenen, het Javaansch, het Maleisch, geschiedenis, aardrijkskunde ne teekenen. De toeloop naar deze scholen is zeer groot.

Velen volgen de lessen echter slechts kort, en gaan er dan weer af. Zij, die tot het eind toe blijven, vinden gewoonlijk een plaats onder het lage schrijvers-personeel ergens op een of ander kantoor, of gaan over naar een ambachtschool, landbouwschool of normaalschool". (p. 130).

1) p. 137, 140.

2) p. 155.

3) de meisjes stonden achter bij de jongens.

4) p. 46.

en oost-Java¹⁾, is een onbruikbare algemeenheid. En deze methodische fout wreekt zich terstond. Bij de bespreking der kinderlijke uitingen van emotionaliteit wordt de Madoerees als voorbeeld aangevoerd. „Ook het kind danst en springt, wanneer het prettig gestemd is, zooals de overwinende Madoerees tandakt voor zijn winnend span (na een sappi-wedren nl.) en zijn lof erop bezingt in een spontanen woordenreeks".²⁾ Geldt dit ook voor den Javaan? De Madoerees toch schijnt minder geremd, veel uitbundiger en spontaner, dan de Javaan.

Travaglino's opstellen zijn niet vrij te pleiten van een zekere vluchtigheid en slordigheid. Over de fantasie heet het: „Elken Zondag wordt op het gesticht de gamelan gespeeld en het is interessant om te zien, hoe de toehoorders nu en dan opstaan en geheel spontaan ieder op zijn eigen wijze op het rythme der muziek zijn fantasieën in dansbewegingen uitbeeldt".³⁾ Zijn deze toehoorders Javanen? Kan het meegedeelde doorgaan voor een algemeen kenmerk van den Javaan? Is er ook een onderscheid merkbaar tusschen het gedrag der Javanen en dat der Madoereezers? — „Beschouwen we het publiek bij een wajangvoorstelling", zoo luidt een ander voorbeeld⁴⁾, „dan zien we hoe het geheel meeleeft met de voorstelling, en ik heb van meer dan één zijde hooren beweren, hoe de koeda-kèpang-spelers zich zoo in

hun rol inleven, dat er zijn, die na afloop van het spel als heusche paarden zich aan gabah te goed doen". Wordt hier niet te haastig geoordeeld en te vlug een bijzonder geval tot regel verheven? — Voorts wil Travaglino ons de sterke fantasie aannemelijk maken door te wijzen op het verschil tusschen oostersche en westersche sagen.⁵⁾ Maar het gaat toch niet aan, een algemeene eigenaardigheid van het Oosten, sinds jaar en dag bekend en door den Westerling met ontstelde verbazing en heimelijk heimwee aangegaapt: die matelooze opeenstapeling van wonderen en fabelen: om deze eigenaardigheid als bijzonder kenmerk van de huidige javaansche bevolking aan te halen. Zijn de sagen, waar Travaglino op zinspeelt, van uitheemschen of van javaanschen oorsprong? en betreft het hier ook niet veeleer een bepaalden vorm van fantasie?

Travaglino meent, uit het veelvuldig voorkomen van psychosen ten gevolge van een emotioneele gebeurtenis en met heftige emotioneele uitingen, veel vaker dan in Holland, tot de groote emotionaliteit van, laten wij zeggen, den Javaan te kunnen besluiten.⁶⁾ Engelhard ontkent dit⁷⁾. Het cijfermateriaal van Travaglino lijkt wel wat te beperkt. Kunnen er ook niet bepaalde oorzaken zijn, waardoor op Java meer dan in Holland dergelijke lijders aan emotioneele psychosen in het krankzinnigengesticht worden aangetroffen? En zou niet van elke tijdelijke psychische stoornis de oorzaak in een emotioneel konflikt liggen?

„Hoe sterk emoties op hen inwerken zien wij in het feit, dat de meeste Inlanders bij het betrappen van hun vrouw op ontrouw overgaan tot het vermoorden van vrouw en huisvriend".⁸⁾ Maar de Zuid-Italiaan doet hetzelfde.⁹⁾ Deze trek (zoo hij al ook op den Javaan van toepassing

1) „Wanneer ik hier spreek over den Inlander, dan meen ik daarmede den bewoner van midden- en oost-Java, omdat mijn ervaring zich meer over hen uitstrekt". (P. E. B. 1920 p. 343.) In het tweede art. ontbreekt zelfs deze beperking.

2) P. E. B. 1924 p. 89.

3) P. E. B. 1920 p. 346. Verg. overigens Kartini's brief van 12 Dec. 1902, p. 312: „Toen wij nauwelijks loopen konden, begonnen wij onze armen, handjes en lijf te bewegen op de tonen van de gamelan".

4) l.c. — „gabah": ongeholsterde rijst; „koeda ke pang": paard van vlechtwerk. Een spel, waarbij de spelers in een paard van vlechtwerk kruipen. — Hetzelfde wordt P.E.B. 1924 p. 89 in minder voorzichtige bewoordingen herhaald. — In het oorspronkelijke is door een zetfout een regel uitgevallen, dien ik naar mijn beste weten heb aangevuld.

5) P.E.B. 1920 p. 346; 1924 p. 89.

6) P.E.B. 1920 p. 345/46; 1924 p. 89.

7) Stelling XII.

8) P.E.B. 1920 p. 346.

9) Zie o.a. Hans Martin's verhaal „La sfregiata" in „Dwaze en ernstige invallen", 1919.

is) zal dieper ontleed en met andere kenmerken, met het huwelijksleven en met de opvatting van den dood, in verband gebracht moeten worden.

Het is zeer wel mogelijk, dat de door Travaglino als fundamenteel beschouwde eigenschappen inderdaad karakteristiek zijn voor den Javaan. Doch des schrijvers gronden overtuigen niet, en zijn gevolgtrekkingen schijnen op zijn minst voorbarig. Het vraagstuk van den „kinderlijken geest” evenwel, waar Travaglino's opvatting op uitloopt, vereischt een afzonderlijke bespreking.

IV.

Uit het overwicht van emotionaliteit, fantasie en tenaciteit der aandacht besluit Travaglino, dat de Javaan een kinderlijken geest bezit, en zich bevindt op een vroeger stadium van ontwikkeling dan de Europeaan. „De Inlander staat op een kinderlijk niveau, op een vroeg stadium der evolutionnaire ontwikkeling, en de levensomstandigheden hebben de verdere natuurlijke ontwikkeling der hoogere en evolutionnair jongere instinkten in hooge mate belemmerd”. ¹⁾

Deze konkluzie omvat drie stellingen. Ten eerste: de aard van den Javaan is naar zijn hoofdtrekken te vergelijken met dien van een kind. Ten tweede: dezen staat kan men beschouwen als een achterstand in ontwikkeling, een „langzamer voortschrijden in het evolutionnair proces”. ²⁾ Ten derde: de voornaamste oorzaak van dezen toestand moet gezocht worden in de levensomstandigheden.

De eerste gedachte: de Javaan een kind, is niet nieuw. „De oude en algemeene zegswijze”, schreef Schmalhausen ³⁾ twintig

jaar geleden, „dat de Inlander een kind is, heeft, waar het geldzaken betreft, nog niets van haar kracht verloren. Zoodra het een eenigszins belangrijke som betreft, schiet zijn voorstellingsvermogen te kort. Met honderd gulden meent hij ongeveer de geheele wereld leeg te kunnen koopen. De inkomens van welgestelde Europeanen lijken hem onuitputtelijke goudmijnen toe. Inlandsche bedienden kunnen niet begrijpen, dat hun meesters zich in hun uitgaven moeten beperken. Evenals een kind wordt de Inlander onweerstaanbaar aangegetrokken door alles wat blinkt, flikkert en glinstert”.

En Kartini getuigt ⁴⁾: „De Javanen zijn groote kinderen”. En elders: „Een kinderhand is gauw gevuld; zoo ook de hand van een kinder-volk”. Maar bij Travaglino verschijnt dit oordeel voor het eerst in een wetenschappelijk kleed. Laten wij trachten, die opvatting te ontleden en te toetsen.

Wat heeft men te verstaan onder een infantielen aard? Welke zijn de psychische kenmerken van het kind?

Het kind onderscheidt zich door een zwakkeren en ongestadiger wil, een oppervlakkiger waarneming en een grooteren invloed der ontroeringen. Zijn zielekrachten werken nog min of meer afzonderlijk, losbandig. De seksuele instinkten zijn verward en veelhoofdig; de aanpassing aan de buitenwereld gebrekkig. De opvatting, die het kind van de buitenwereld bezit, wordt meer bepaald door fantasie en begeerten, dan door de werkelijkheid. Om de toekomst bekommert het zich niet. Eerst langzamerhand leert het door ervaring de eischen van het praktische leven kennen, en er rekening mee houden.

Het kind leeft in droomen. Met droomoogen gaat het de wereld door. Niet dat zijn fantasie grooter of sterker is dan van

1) P.E.B. 1920 p. 359.

2) P.E.B. 1924 p. 93. Travaglino's apotheose t.a.p. is overigens eenigszins verward en met zichzelf in tegenspraak. De uitdrukkingen „vroeger en verder evolutie-stadium” en hun equivalenten, door Travaglino om den haverklap gebruikt, bevatten ongetwijfeld wel een waardeering. Doch welk bezwaar is hiertegen? Wel zijn er bezwaren tegen het wegmoffelen dezer waardeering met niet toepasselijke argumenten en vergelijkingen.

3) I.I. p. 53/54.

4) Brieven van 12 Jan. 1900 (p. 34, verg. p. 31) en 21 Nov. 1902 (p. 309); verg. de brieven van 27 Okt. 1902 (p. 302, boven aangehaald) en 1 Aug. 1903 (p. 360).

den volwassene; integendeel, zij is zwakker, bezit minder samenhang; zijn verbeelding is nog onontwikkeld; doch zij is teugelloos en beheerscht daardoor in sterkere mate zijn denken en voelen. Van zijn aandoeningen kan hetzelfde worden gezegd: zijn emoties zijn niet intenser, maar uiten zich vrijer en ongedwongener en kennen nog niet den toom van wil en verstand. Zijn ontmoetingen wisselen vaak, verduren evenmin een aanhoudende spanning als zijn wil.

Door den onbeperkten invloed der emotie en de vluchtigheid der waarneming is het getuigenis van kinderen weinig betrouwbaar. Men verwarre dit niet met leugenachtigheid: kinderen verhalen eer hun innerlijke voorstellingen, gemoedsbewegingen en konstrukties, in stee van de feiten der werkelijkheid. Zij zijn ook zeer suggestibel: hun vluchtige waarneming en hun geringe zelfstandigheid maken het gemakkelijk, hen te overtuigen.

Groote behoefte heeft het kind aan hartelijkheid, aan teederheid, gevolg van zijn afhankelijk en onzelfstandigen staat.

Kinderen bekreunen zich weinig om anderen wenschen en voorkeur: zij zijn „egocentrisch”.¹⁾ In hun optreden schijnen zij vaak wreed. Zij geven zich nl. geen of onvoldoende rekenschap van hetgeen de ander denkt en voelt: hun eigen levensenergie vervult hen geheel.²⁾ Ook hun zedelijk oordeel en hun plichtsgevoel zijn nog zwak ontwikkeld. Wel hebben zij een diep schuldbesef, kennen zij hevig berouw.³⁾ Zij gloeien voor heldhaftigheid en walgen van lafheid en verraad. Doch dit zijn heftige ontmoetingen en wilde idealen. Voor anderen, die een fout hebben begaan, voelen zij eer medelijden om de straf dan zedelijke verontwaardiging. In de eerste plaats trachten zij, hun eigen genot te bevredigen. Het kind is gulzig. Maar ook

goedgeefs. Door de wrijving in den omgang leert het zichzelf inperken en maat houden.

Het vermogen, het waarlijk waardevolle en schoone van prullige kleurigheid te onderscheiden, ontbreekt nog.⁴⁾ Ook in verstandelijk vermogen staat het kind ten achter bij den volwassene. Het scheidt nog niet of onvoldoende de dingen van de eigenschappen, het aanschouwelijke van het abstrakte. Zijn geheugen kan minder omvatten, voornamelijk doordat zijn geest de saamhoorigheden en het verband nog niet begrijpt, ook door gebrek aan oefening. Zijn voorstellingen van tijd, ruimte en getal, zijn inzicht in verhoudingen zijn nevelig. Bij zijn teekenen wordt de ruimte veronachtzaamd. Zijn teekeningen zijn aanvankelijk schematisch: niet de voorwerpen zelf worden afgebeeld, maar datgene wat het kind zoo ongeveer van de dingen heeft waargenomen en ervan weet.

De karakteristieke levens-uiting van het kind, d.w.z. de vorm van waarin zijn geest zich ontwikkelt, is het spel. Het kind kan in zijn spel geheel verdiept zijn: de stuitende werkelijkheid en haar harde eischen, die door het kind nog niet worden aanvaard omdat het er machteloos tegenover staat, zijn weggevallen: ontmoeting en fantasie kunnen ongestoord hun luchtkasteelen bouwen. Maar niet zonder inspanning is het kinderspel. Wil, zelfbeheersching, volharding worden gestaald.⁵⁾—Met dit geheel opgaan der kinderen in hun spel is te vergelijken de afsluiting van den geleerde, de gespannen concentratie van den kunstenaar, de verzonkenheid van den ziener. In al deze gevallen geldt het, aan den geest zijn vorm te geven. Vandaar de groote ernst van het kinderspel.

Het volwassen worden nu bestaat voornamelijk in een groei van de samenhang en de samenwerking der afzonderlijke psychische vermogens. Eerst hierdoor erlangen deze vermogens hun volle kracht: zij ont-

1) Verg. Jan Ligthart, *Jeugdherinneringen*, 1913, p. 88/89. (geciteerd wordt de vierde druk, 1916).

2) Verg. Ligthart l.l. p. 45/48.

3) Verg. idem p. 34/35

4) Verg. idem p. 17/19.

5) Verg. idem p. 40/42, 126/28, e.e.

wikkelen zich niet zelfstandig, maar door elkaar. De seksuele instinkten worden in één bedding geleid. De ervaringen leggen begeerte, fantasie en ontroering aan banden. De wil erlangt een vast en bereikbaar doel; de aandacht wikkelt zich los uit haar lijdelijkheid en schift en groepeerde de verwarring der gewaarwordingen; wat spel was, wordt levensdoel. Grootere samenhangen kunnen worden omvat. Ook „de ander” wordt door het ik allengs meer erkend. Een persoonlijkheid is ontstaan: eenheid van krachten, volheid van vermogens, zichzelf deel en eigenheid wetend tegelijk.

Toetsen wij nu Travaglino's eigenschappen.

Geeft het javaansche volk op een kinderlijke wijze, d.i. ongeremd en bij voorkeur in bewegingen, uiting aan zijn emotie? Travaglino heeft ons hier niet van kunnen overtuigen; onze andere berichtgevers spraken veeleer van ingetogenheid.

Laat het javaansche volk zich op fantasieën wiegen, leeft het in droomen over onvervulbare wenschen? Travaglino's voorbeelden zijn te weinig in aantal en te speciaal; de andere berichtgevers zwijgen over dit punt.

Ten derde: de aandacht. Hier moeten wij iets meer uitwijden.

De aandacht is een moment van den wil, en een der meest fundamentele en richting-gevende vermogens van den geest. Grooten invloed op de aandacht hebben belangstelling en vermoeidheid. Een algemeene vermoeidheid verlamt allereerst de aandacht. De belangstelling behoort tot het gevoelsleven en heeft een blijvenden invloed op de aandacht ¹⁾.

Alle aandacht zondert een zeker aantal waarnemingen, voorstellingen, plichten of idealen af, fikseert deze, en bekleedt ze met bijzondere waardeering; het bewust-

zijn beperkt zich zooveel mogelijk tot den inhoud van de aandacht, en veronachtzaamt alle andere indrukken of wenschen. De aandacht beduidt dus een inperking, een vernauwing, en tegelijk (daardoor) een verscherping van het bewustzijn, en stelt de psyche in staat tot economische, doelmatige en uitmuntende werkzaamheid.

De aandacht kan intusschen lijdelijk en actief zijn. Passief of onwillekeurig is zij, wanneer zij uitsluitend door innerlijke of uitwendige prikkels wordt gewekt; actief, wanneer zij zich uit eigen beweging richt op gewaarwordingen, waarnemingen, ideeën. ²⁾ De onwillekeurige aandacht wordt als het ware door de prikkel vastgehouden: men voelt zich „geboeid” ³⁾; de willekeurige of vrijwillige aandacht is als een jager die het wild weet en niet rust voor hij het ziet en onder schot heeft.

Al naar gelang men den duur van de aandacht beschouwt, of het aantal door de aandacht omspannen indrukken, spreekt men van de concentratie, tenaciteit of vasthoudendheid; of van den omvang, de waakzaamheid of vigiliteit der aandacht. Bij den een treedt de waakzaamheid, bij den ander de concentratie meer op den voorgrond. Zoo kan men, naar den vorm der aandacht, verschillende typen onderscheiden: vasthoudende typen, die hun aandacht moeilijk verplaatsen, en typen die hun opmerkzaamheid gaarne laten dwalen en springen, doch liever niet op één punt gevestigd houden. Onder de die-

2) Travaglino verstaat onder „aktieve aandacht” „onze aandachtsreaktie op gebeurtenissen in de buitenwereld”; „de passieve aandacht wordt opgewekt door voorstellingen, die in ons zelf opkomen”. (P.E.B. 1924 p. 90). Deze opvatting komt mij minder juist voor; het onderscheid is hier tusschen „zintuiglijke” en „geestelijke” opmerkzaamheid. Overigens schijnen de uitdrukkingen „passief” en „aktief” met betrekking tot de aandacht weinig gelukkig, daar elke vorm van aandacht „aktief” is.

3) Ook ten opzichte van de willekeurige aandacht kan men zich „geboeid” voelen, doch op een andere wijze, nl. vrijwillig. Overigens zijn er overgangen; ook maakt de invloed der emotie en beoordeeling vaak zeer moeilijk.

1) Belangrijke factoren die de belangstelling verhoogen en dus de opmerkzaamheid aanzetten zijn het bekend-zijn en het raadselachtig-zijn.

ren is een voorbeeld van het tweede type de geit, van het eerste de kat. De goede eigenschappen der waakzame soort zijn lenigheid en veelzijdigheid: de chauffeur, de vliegenier, de staatsman, de veldheer, de onderwijzer moeten over deze levendige opmerkzaamheid beschikken. Door overdrijving echter ontstaan vluchtigheid en oppervlakkigheid. Het vasthoudende type is grondig en diepzinnig; ontbreekt de vigiliteit al te zeer, dan ontstaan eenzijdigheid, afgeslotenheid en geestelijke armoede. De „verstrooide professor” is een algemeen bekend voorbeeld van het vasthoudende type. Een paar historische voorbeelden zijn Sokrates en Archimedes. Van Sokrates wordt verhaald, dat hij soms uren lang onbeweeglijk kon blijven staan, verzonken in gedachten en doof voor al wat er rondom hem rumoerde. En ieder herinnert zich uit zijn schooljaren, hoe Archimedes zich zelfs door krijgskabaal niet liet aftrekken van zijn wiskunstige figuren.

Nu onderscheidt het kind zich van den volwassene niet door het op den voorgrond treden der concentratie. Zoowel den vasthoudenden als den waakzamen vorm vindt men bij kinderen, den laatsten vermoedelijk zelfs meer. Kinderen „merken alles op”. Recente onderzoekingen hebben aangetoond ¹⁾, dat de concentratie der aandacht tot het negentiende jaar toeneemt, terwijl de ontwikkeling der vigiliteit reeds op het veertiende jaar praktisch afgesloten is.

Voorbeelden van beide typen vinden we in het dagelijksch leven in overvloed. Zie dezen jongen, die zoo verdiept is in zijn boek, dat hij niets bemerkt van wat er om hem heen gebeurt. En een ander springt steeds van de hak op den tak, haakt naar afwisseling en blijft met zijn handen nergens af.

Het verschil tusschen kind en volwassene ligt in het vrij zijn van de aandacht. Bij de

kinderen is de onwillekeurige aandacht overheerschend. Hun aandacht moet getrokken worden; eerst allengs leeren zij haar richten. Hun aandacht is gebonden, onvrij. Het kind neemt oppervlakkig waar: de willekeurige waakzaamheid van zijn aandacht schiet te kort, de vigiliteit is ongeremd en het bewustzijn is vervlakt.

De infantiele eigenschap nu, die Travaglino bedoelt, is de onwillekeurige tenaciteit. Infantiel is deze vorm van aandacht niet om de tenaciteit, doch om het onwillekeurig zijn. Is deze aandacht typisch voor den volwassen Javaan?

Travaglino geeft drie voorbeelden.

Hij wijst op de houding der javaansche handwerkers op de Jaarbeurs te Soerabaja. „Hoeveel publiek er ook om hen heen stond, over het algemeen bleef hun aandacht op hun werk gericht, en vroeg men hun iets, dan moest men hen twee, driemaal aanspreken alvorens men dien wal van aandacht had doorbroken.” ²⁾ Is hier sprake van onwillekeurige of van willekeurige aandacht? Toch zeker eer van de laatste. En zou ook de javaansche bleuheid niet een woordje hebben meegesproken?

Gebonden aandacht spreekt wel uit het volgende. „Rijdt men op een weg, waar vele Inlanders verzameld zijn, die kijken naar een optocht, zooals men die zoo vaak op onze wegen ziet, dan kost het een geweldige moeite om hun aandacht daarvan af te trekken en te vestigen op de auto, waarin men zit, en op het gevaar, dat er voor hen in gelegen is om daarmee in botsing te komen. Op jacht is het mij meerdere malen overkomen, dat de weg leidde over een erf, waar een wajangvoorstelling werd gehouden. Ons heele gezelschap, dat zich werkelijk niet geluidloos voortbewoog, begeleid door ettelijke snauwende en elkaar bevechtende honden, was niet in staat om de aandacht van het publiek van de voorstelling af te trekken en op ons te doen vestigen”. ³⁾ Doch is hiermee niet te verge-

1) H. J. F. W. Brugmans, W. F. Jonkman & Jac. J. Woldendorp. Een onderzoek betreffende de opmerkzaamheid in verband met het schooloordeel. Paedagogische Studien IV (1923) p. 145/68. (Ook afz. verschenen in de Mededeelingen v.d. Dr. Bos-Stichting.)

2) P.E.B. 1924 p. 91. Men vergelijk hiermee de houding van het javaansche schoolkind (beneden p. 125).

3) P.E.B. 1924 p. 90.

lijken, voor zoover het de aandacht betreft, het gedrag van het hollandsch publiek bij een voetbalwedstrijd? of bij een toneelvoorstelling van een stuk als „de Jantjes” ¹⁾?

Uit het derde voorbeeld spreekt inderdaad een overdreven passieve vasthoudendheid van de aandacht. Er is hier blijkbaar sprake van een paniek-stemming: „Toen enkele weken geleden door een ongeluk het heele gesticht zonder drinkwater zat en eveneens van waschwater beroofd was, vroeg het hoofd van het zusterhuis aan de baboe's, die daar werkten, toen er 'savonds een tropisch buitje was losgebarsten, of ze alle vaatwerk hadden buiten gezet om het water op te vangen, opdat men ten minste den volgenden dag wat waschwater zou hebben. Toen werd er geantwoord: „Nee, morgen is er misschien nog water”. Dit gebeurde, terwijl deze baboe's alle aanwezige kranen afliepen en overal probeerden water te krijgen. Hun aandacht was zóó gericht op het feit van het watergebrek, dat zij niet in staat waren deze in zoodanige richting te wijzigen, dat daaruit ontstaan kon een zorgen voor de toekomst”. ²⁾

Wij komen nu tot de volgende uitkomst:

1. Infantiele (onwillekeurige) aandacht:

a. tenaciteit:

kinderen in hun spel, of lezend;
de verdwaasde baboe's in Travaglino's gesticht;

de Javaan bij een wajang-voorstelling;

Europeanen (Hollanders) bij een voetbalwedstrijd, of bij de voorstelling van een „draak”. Doch er is verschil: de Europeaan schreeuwt en gestikuleert, huult en lacht; de Javaan blijft stil en uiterlijk bedaard.

Kartini onder den invloed van de gamelan.

b. vigiliteit:

het kind dat „alles opmerkt”, afwisseling zoekt, in de klas telkens afdwaalt, kortom zijn aandacht voortdurend verplaatst.

2. Volwassen (willekeurige) aandacht:

a. tenaciteit:

de javaansche handwerkers op de Jaarbeurs;

Sokrates; Archimedes;

de „verstrooide professor”.

b. vigiliteit:

de chauffeur, de vliegenier, de veldheer.

Mogen we nu al aannemen, dat de aandacht van den Javaan in de eerste plaats vasthoudend is; deze vorm past bij zijn behoudzuchtigen aard; mogen we zelfs al vermoeden, dat deze tenaciteit overwegend passief is, niet zoozeer op grond van Travaglino's betoog, dan wel wegens de reeds vroeger gekonstateerde ontstentenis van wilskracht; dan blijft het toch voorbarig, hieruit tot infantiliteit te besluiten. Men vergeet nl. niet, dat door den Javaan sinds eeuw en jaar de bespiegelende concentratie als een hooger goed werd gekultiveerd, dan de expansieve opmerkzaamheid. „Gaan we eens na”, schrijft Satiman Wirijosandjojo ³⁾, „hoe de oostersche machten verkregen worden: door overgave van lichaam en geest aan het doel, liefst in eenzaamheid met onthouding van spijzen en genot; de gedachte gekoncentreerd op het doel, zich hoegenaamd niet laten storen in zijn overpeinzingen. Alzoo het leven van de helden uit de wajang. Geen mierenbeet mag gevoeld worden, geen geluid tot het gehoor doordringen, geen lichtflikkering doen opschrikken: de dood in dit leven”.

Moeten wij dan de opvatting, dat een kinderlijke geest kenmerkend is voor den Javaan, als onjuist beschouwen en prijsgeven? Geenszins: hoe menig trekje niet vonden wij overgeleverd, dat aan het kind doet denken! Als het kind, dat den strijd

¹⁾ Dit stuk maakte in den winter van 1920/21 in Amsterdam grooten opgang.

²⁾ P.E.B. 1924 p. 91.

³⁾ Praeadvies v. h. Congres v. h. Comité voor de Javaansche Cultuurontwikkeling in Juli 1918 te Soerakarta, p. 4/5. — Verg. Kartini's brief van 15 Aug. 1902 (p. 256).

om het bestaan nog niet kent, zijn tafel gedekt en zijn bedje gespreid vindt, is hij zorgeloos voor de toekomst. Ongestadig is zijn wil. Hij voelt zich afhankelijk. Zoo gevoelig is hij voor hartelijkheid, en zoo goedgeefsch. Naar felle kleuren en waarde-looze snuisterijen gaan zijn verbazing en zijn blijdschap uit. Het zedelijk oordeel is weinig ontwikkeld. Travaglino geeft nog eenige aanvullingen, die de overdenking waard zijn:

„Nooit hebben wij bij den Inlander een droom gevonden van het ingewikkeld symbolische type, dat we bij den volwassen Europeaan aantreffen. Het droomtype van den volwassen Inlander is gelijk aan dat van het europeesche kind”.¹⁾

„Bij den Inlander treffen wij een overdreven zucht naar genot aan, uitgedrukt in hun lust tot snoepen en in het groote bioskoopbezoek. Tevens zien we op den voorgrond staan een bijna ziekelijk egoïsme, dat zich uit in een bijna algeheele afwezigheid van medelijden voor eenig levend objekt, uitgezonderd voor zichzelf. Verder valt ons op bij den Inlander een groote ijdelheid en lust tot opschik²⁾, en daarnaast een al te groote invloed van de sexualiteit op zijn leven. Hun geestigheden zijn bijna allemaal sexueel, en wanneer men langs groepen Inlanders loopt of rijdt, is het voor onze europeesche vrouwen aangenamer geen Javaansch of Madoereesch te kennen dan wel. Ieder kent wel de inlandsche troubadours, die vooral tijdens den maaltijd op suikerfabrieken in de vrije uren de fabrieken bezoeken, om door muziek en liederen voor enkele centen hun landgenooten te amuzeeren. Welnu: hun zoo getapte geestigheden zijn altijd sexueele aardig-

heden, meest slaande op de luisteraars, geuit in geïmproviseerde liederen.³⁾ Voor veel voorwerpen van dagelijksch gebruik, vooral voor de machinerieën van suikerfabrieken, heeft de Inlander een netten naam en een voor onderling gebruik, die altijd dezelfde is als voor het manlijk of vrouwelijk geslachtsapparaat. Rondlopend op de patiënten-afdeelingen van het gesticht hoort men overwegend sexueele uitdrukkingen, en ziet men herhaaldelijk obscene gebaren, vooral op de vrouwen-afdeelingen”⁴⁾

Naar aanleiding van Engelhard's onderzoek schrijft Travaglino o. a.: „Enkelen noemden een trekpoot een olifant, van wege de tuit die op een slurf leek; een bijl een vlag; en een veenmol werd een enkel maal voor een hert aangezien (om de, overdreven geteekende, achtersprieten). Dit nu zijn reacties, zooals Van Waayenburg ze beschreven heeft bij zijn psychologisch onderzoek van hollandsche kinderen. Een zeer goed tekenaar had voor hem gemaakt teekeningen van gekompliceerde diervormen, die niet bij elkaar hoorden, bv. een paard met een olifantskop, een hond met een fraai gekrulde varkensstaart. Het blijkt nu, dat kinderen van een bepaalden leeftijd hun aandacht alleen vastkleven op den kop van het geteekende dier; wat ouderen meer op den romp, of op het achtergedeelte, den staart. Nog ouderen zijn verbaasd en weten er geen raad mee, terwijl de alleroudsten, ongeveer tien à elf jaar, ten slotte het geheele beeld omvatten en het goed definieerden als een paard met een olifantskop of een hond met een varkensstaart”.⁵⁾

Ten slotte wordt door Travaglino nog gewezen op den „lust tot confabuleeren” der Inlanders, en op hun sterke suggestibiliteit.⁶⁾

1) P.E.B. 1920 p. 346.

2) Verg. Schmalhausen p. 54: „Spiegeltjes vooral zijn gewilde artikelen, en dit niet alleen bij de schoone sexe: zelfs de leelijkste, vuilste dwangarbeider houdt er dikwijls naast zijn sigarettenkoker een spiegeltje op na”. — Kartini, brief van begin 1900 (p. 46): „Een der ondeugden, die bij den Javaan zoo noodig den kop moeten worden ingedrukt, is ijdelheid”. — Zie ook de uitlating van Gondo Winoto, aangehaald op p. 38.

3) Dat de javaansche geestigheid toch ook wel andere kanten kent, blijkt uit de boven aangehaalde brieven van Kartini. Men vergelijkte overigens de komedie der oude Hellenen.

4) P.E.B. 1920 p. 357/58.

5) P.E.B. 1924 p. 91.

6) P.E.B. 1924 p. 91/92.

Er moet waarheid liggen in de bewering, dat de Javaan een kind is. „Zij leven met de natuur mee, naar wisselende seizoenen en tijden van zaaien en plukken", zoo schrijft Augusta de Wit ¹⁾; „het gevoel dat hem de elementen als goddelijke machten doet eeren en verwant leven vinden in dieren, in boomen en in gesternte zelfs; zijn gemeenschapszin waardoor het dorp een enkel huis wordt en het land het eeuwenoude erfdeel van een gezin; de onwetendheid, de zorgeloosheid en de spilzucht die hem het hebben en het houden beletten, zoodat hij karigjes moet leven van den afval van zijn eigen overrijk land, onzeker, vandaag in de vroolijkheid en morgen in nood, aan elken sterkere en slimmere weerloos overgeleverd, en even lijdelijk onder maatschappelijke gebeurtenissen als een plant onder regen en zonneschijn; zijn kinderlijke verhouding tot de wereld in één woord," treft wel ieder Europeaan, zouden wij kunnen aanvullen, die eenigen tijd op Java vertoeft.

Zeker, er moet waarheid liggen in deze opmerking, doch ook eenzijdigheid. En, wat zwaarder weegt: met de erkenning van zijn kinderlijkheid hebben wij nog niet het bijzondere van den javaanschen volksaard leeren kennen.

Laat ik ter verduidelijking wijzen op een paar groepen van volkeren, die vele kinderlijke eigenschappen heeten te bezitten: de Russen, en de noordamerikaansche Negers; terloops zijn enkele toespelingen op de Indianen ingelascht. Dat de Negers op een beginstadium van ontwikkeling staan, wordt door niemand ontkend. En karakter, ontwikkeling, beoordeeling der Russen vertoonen treffende analogieën met die der Javanen. Een tweetal dezer gelijkenissen wil ik even noemen.

„Die treibende Kraft ²⁾ lag nie im Volke selbst", schrijft Moeller van den Bruck ³⁾, „sondern stets bei seinen fremdblutigen

Fürsten und Heerführern". Op soortgelijke wijze spreekt men veelal over de rol der Hindoes op Java.

„De oud-javaansche kultuur is gebaazeerd op een religieuze sociologie", luidt de eerste stelling van Dr. Radjiman voor het Congres van het Comité voor de Javaansche Cultuurontwikkeling, in 1918 te Soerakarta gehouden. „Moge in Europa de idee opkomen", zoo meent Dostojewskij ⁴⁾, „dat bloed en ijzer de wereld regeeren of dat een reorganisatie van de economisch-sociale fundamenteën der maatschappij het eerste noodige is, om de mensheid gelukkig te maken, Rusland weet, dat de christelijke liefde de eenige ware grondwet kan zijn voor een draaglijke samenleving". En K. Aksakow „heeft willen aantoonen, dat de russische kommunistische boerengemeente, gebaazeerd op het principe van christelijke broederschap, een typisch slavisch en een in de slavische wereld oeroud verschijnsel is". ⁵⁾.

De Russen en de Negers schijnen dus geschikt, om ter vergelijking met de Javanen te worden aangevoerd.

Travaglino's drie infantiele eigenschappen nu: emotionaliteit, fantasie, en vasthoudendheid der aandacht, worden ook aan de Russen toegekend. Men wijst op het buitengewoon impulsieve van hun aard, het plotseling uitbreken van een mateloze onberedeneerde hartstocht die alle banden verbreekt. Zij hullen zich in droomen, en willen de werkelijkheid niet erkennen. ⁶⁾ Een theorie weten zij met ongeëvenaarde hardnekkigheid tot haar uiterste konsekwentie door te voeren. ⁷⁾ Op de volgende wijze beschrijft Dostojewskij een russischen nihilist: „Hij was een dezer idealistische wezens, zooals er velen in Rusland zijn, die plotseling overheerscht worden door

4) N. van Wijk, Hoofdmomenten der russische letterkunde, 1919, p. 134.

5) Van Wijk p. 151.

6) Verg. Van Wijk p. 147/48.

7) Verg. de figuren Raskolnikow in „Schuld en boete" (of „Misdad en straf"); Kirillow in „De booze geesten" (of „De duivels"); Smerdjakow in „De broeders Karamazow", romans van Dostojewskij.

1) De godin die wacht, 1903, II 135 (2e dr. p. 182).

2) tot energetische expansie en initiatief

3) Inleiding tot de duitsche vertaling van Dostojewskij, Rodion Raskolnikow, p. IX.

een bepaalde idee, die hen als het ware ineens schijnt te overweldigen en soms voor altijd. Zij zijn nooit in staat haar te bestrijden, doch stellen er een hartstochtelijk vertrouwen in, en hun geheel later leven gaat voorbij als in doodsstrijd onder het gewicht van den steen, die op hen gevallen is en hen half verpletterd heeft". — „Het nihilisme is een typisch russisch verschijnsel", schrijft Van Wijk. ¹⁾ „Wanneer de russische natuur ²⁾ deze hoofdeigenschap heeft, dat zij de grenzen niet erkent, gesteld door de ervaring van het verleden en voorzichtigheid tegenover de toekomst, wat is zij eigenlijk anders dan een nihilistische natuur? Peter de Groote, die één ideaal klaar vóór zich ziet: dat Rusland een venster moet uithouwen naar Europa, en die, de blik gericht op dat ideaal, met een onweerstaanbaar temperament alles opruimt wat hem in den weg staat; — een overtuigd boljshewik, die in de bourgeoismaatschappij één monsterachtig onding ziet, en voortschrijdend langs een rechte lijn, zonder op zij te zien, niet rust, voordat het verleden één puinhoop is" —: spreekt zich hierin niet uit een overdreven vasthoudendheid der aandacht?

Ook andere eigenschappen, die we als kenmerkend voor de Javanen genoemd zagen, worden aan de Russen toegedacht. Daar is met name hun passiviteit, hun traagheid in het handelen. „Es ist etwas Tatloses, etwas Unternehmendes von Anfang an in ihnen, etwas Passives, Konzentriertes, Konservatives." ³⁾ En met eenige verwondering vestigt men in het Westen de aandacht op hun sympathie voor misdaad en misdadigers. ⁴⁾

1) 11. p. 153; verg. p. 137/39, 152/56.

2) In den tekst staat „de russische „breede" natuur." Daar echter ter verduidelijking van de bedoeling dezer uitdrukking een vrij uitvoerige uiteenzetting noodig zou zijn, heb ik het woordje „breed" weggelaten.

3) Moeller van den Bruck l.c. p. VII/VIII.

4) Voor het bovenstaande over de Russen is, behalve van de geciteerde literatuur, gebruik gemaakt van Wetenschappelijke Bladen Okt. 1918 p. 35/36. Verg. ook: J.J. Thomson, De russische ziel en de westersche cultuur, 1917.

En nu de Negers in de Vereenigde Staten. Aan de hand van James Bryce ⁵⁾ geef ik de volgende karakteristiek:

De Neger vertoont de kinderlijkheid en het gemis aan zelfbeheersching, die eigen zijn aan de primitieve volkeren. Zijn zwakke punten zijn de sferen van den wil en van het handelen. „Having neither foresight nor „round sight", he is heedless and unthrifty, easily elated and depressed, with little tenacity of purpose, and but a feeble wish to better his condition". Vadzigheid of luiheid kan men hem niet verwijten. Hoewel niet zulk een gestadig werker als de blanke, bezorgt hij minder last aan zijn werkgevers, doordat hij niet zoo spoedig overgaat tot staken. Hij is gedwee, onderdanig en aanhankelijk, en in dit opzicht geheel anders dan de Roodhuid, die zich kenmerkt door trots en een zekere norsche koppigheid. Wraakzuchtig of wreed is hij zelden (wat de Indiaan vaak wèl is), en evenmin is hij geneigd tot gewelddadigheden, tenzij dan uit wellust of in dronkenschap. Van nature is hij in hooge mate ontvankelijk, emotioneel en onbestendig. Deze aard past bij zijn welbehagen in muziek, terwijl hij overigens voor kunst niet den minsten smaak of zin heeft.

Zijn verstand is meer vlug dan degelijk. ⁶⁾ Hij is niet van schrandereheid ontbloot, mist het vermogen abstrakt te denken. Zijn talenten liggen op het gebied van het spreken; vreemde talen leert hij gemakkelijk en spreekt hij vlot. —

Tot zoover, in 't kort, een kundig Amerikaan over den amerikaanschen Neger. Ten slotte een krantebericht: ⁷⁾

„Via New-York wordt het volgende uit den zuidelijken amerikaanschen staat Louisiana gemeld:

„Voor het burgemeesterschap van Palmetto (in dien staat gelegen) waren twee ernstige kandidaten: mevrouw Clark, en

5) The american commonwealth, new edition, 1914, dl. II p. 517/18.

6) dus meer een vigile dan een gekoncentreerde aandacht.

7) Soerabaiasch-Handelsblad van 13 Maart 1924, eerste blad.

de vijftigjarige heer Loup Meyers. Laatstgenoemde won den strijd, doch dit was volgens de verslagen kandidaat te wijten aan het feit, dat hij zijn broeder had laten overkomen uit Port Arthur (Texas), en dat diens stem haar de nederlaag had gebracht. De strijd was dus wel heel scherp geweest. De na-oorlog werd nog scherper. Lasterpraatjes en beschuldigingen in het openbaar volgden elkaar op, en op een goeden morgen, toen mevrouw Clark en haar dochter Wilda den heer Meyers op het perron van 't stadje ontmoetten, kwam het tot een handgemeen. Plotseling haalde toen mevrouw Clark een revolver te voorschijn, en loste zij een schot op haar tegenstander, dien zij licht verwondde. Meyers greep haar daarop vast, trok zijn eigen revolver, en schoot haar dood. De dochter nam de gevallen revolver van haar moeder op, en vuurde op Meyers. Zij miste, doch hij schoot terug, en kwetste haar doodelijk. Nu kwam een jongere zoon van mevrouw Clark, die zich bij den aanvang van het vuurgevecht achter een hoop bagage in veiligheid had gebracht, te voorschijn, nam op zijn beurt de wederom gevallen revolver op, richtte het wapen op Meyers en doodde hem met den laatsten kogel, dien het magazijn bevatte''.

Het zal den lezer duidelijk zijn geworden, dat met de karakteristiek „kinderlijke natuur'' nog bitter weinig is gezegd. Men zal toch de psychologie van Rus of van Neger niet toepasselijk achten op den Javan! Het karakter, den aard bepalen, heet: het eigen-aardige, onderscheidende vaststellen. Het begrip der kinderlijkheid is te algemeen. En slechts in beperkten zin een ethologisch begrip. Passen wij het woord „kinderlijk'' bij een karakterbeschrijving toe, dan meenen wij een analogie, een gelijkenis. Ook een kind kan men karakterizeeren, doch niet met „kinderlijkheid''. Wellicht meent men, dat het voldoende was geweest hierop te wijzen, en dat ik voor mijn betoog geen Russen of Noord-Amerikanen uit hun huis had be-

hoeven te halen. Dan was evenwel de vergelijking met de Javanen mank gegaan. Men had terecht kunnen opmerken, dat de individueele verschillen onder Javanen al evenmin als die onder kinderen een bezwaar kunnen zijn tegen hun kinderlijkheid. Met een volk als de Javanen is alleen een volk te vergelijken; de groep „kinderen'' is er een van een andere orde.

Het begrip der kinderlijkheid is een begrip van ontwikkeling. Want kinderlijkheid beduidt onvolwassenheid, onvoldragenheid, onrijpheid. Al het algemeen kinderlijke kan men steeds hiertoe herleiden. Geen bestendige eigenschappen, doch betrekkelijk snelle groeiingen vormen het wezen der kinderlijkheid.

Gaarne en terecht vergelijkt men met elkaar de persoonlijke en de phylogenetische ontwikkeling. Bij deze laatste is het tempo aanmerkelijk langzamer. Ook afgezien van dit verschil in snelheid, vergete men echter niet, dat vergelijken nog niet hetzelfde is als gelijkstellen. Doch het probleem der overeenkomst tusschen individueele en historische ontwikkeling kan nu niet worden behandeld.

Wij zijn vanzelf aangeland bij Travaglini's tweede stelling: de javaansche „kinderlijkheid'' moet beschouwd worden als een onrijpe trap van ontwikkeling.

Uit zichzelf noodzakelijk is dit niet. Dezelfde of soortgelijke eigenschappen als die van het kind, vindt men bij psychopathen, en bij ouden van dagen. Ik behoef slechts te herinneren bv. aan de fantastische verhalen ten gevolge van hysterie, aan de vaak voorkomende gulzigheid van den ouden dag. Ziekte en ouderdom veroorzaken een dissociatie van geestelijke krachten, zoodat dezelfde verschijnselen als in de kindsheid optreden: zieken en ouden zijn kindsch. Voorts dragen wij allen, zonder uitzondering, een grooter of kleiner aantal „infantiele resten'' door ons leven mee. Niemand komt zijn kindschap volkomen te boven. Bij dezen zijn het diffuze erotische neigingen, bij een ander dag-

droomen, bij een derde een sterke ego-centrische of narcistische levenshouding. Er zijn tenslotte vele gedeeltelijke ontwikkelingen, eenzijdigheden, verdorringen. Voorbeelden van een dergelijk doodloopen eener geestelijke eigenschap bij een volk geven de Joden, die het uit hen geboren Christendom niet aanvaardden; geeft de egyptische beeldhouw- en schilderkunst, die door traditie is verstand. „O! ziel van mijn volk", klaag Kartini ¹⁾, „oorspronkelijk zoo mooi, één gratie, poëzie, deemoed en nederigheid — wat is er van u geworden? Wat hebben de eeuwen, de sleur van u gemaakt?" — Aan den anderen kant staan jeugd en kinderlijkheid niet steeds aan buitengewone vervullingen in den weg. Het zou niet moeilijk zijn, bij de oude Hellenen en bij de moderne Duitschers (met opzet noem ik twee zeer uiteenlopende volkeren) kinderlijkheid als kenmerkend aan te toonen. En toch: welk een glorie van kunst, welk een scherpte van inzicht, welk een diepzinnigheid!

Uit het voorkomen van kinderlijke eigenschappen alleen kan men dus niet besluiten tot een vroeg stadium van ontwikkeling of tot zwakke vermogens. Er zijn vele andere denkbareheden. En in ons geval is de beoordeeling zeer moeilijk, doordat het javaansche volk in hoofdzaak analfabeet is: men verwacht nu licht de phylogenetische met de persoonlijke ontwikkeling.

Java heeft een oude beschaving, zoo oud, „dat Java's kultuurbloei plaats vond in een tijd, toen Europa nog half barbaarsch was". ²⁾ „Reeds vroeg hadden de Javanen een geregeld bestuur, terwijl de meeste volkeren van Indonesië nu nog staan op den ontwikkelingsgraad van het stamverband". ³⁾ „Het javaansche volk is een volk van herinneringen. Het is schoon in den ziele-droom van zijn eeuwenlaap. Ons land is een land van mystiek, mythen,

sagen en legenden". ⁴⁾ En van symbolen, zouden wij er kunnen bijvoegen. Dit zijn eenvoudige, alom bekende waarheden: zij openen een heel ander perspectief.

Waarom zou ook eigenlijk de kultureele en psychologische ontwikkeling van het Oosten parallel loopen met die van het Westen? De kultureele ontwikkeling van een volk verloopt evenmin glad en regelmatig als de psychologische van een mensch. En er zijn groote principiele verschillen tusschen Oost en West.

Het derde punt: de levensomstandigheden. Ter verklaring van eigenschappen, welke men onaangenaam vindt, wordt deze deus ex machina gaarne naar voren geschoven. „Eeuwenlange onderdrukking" en „tropisch klimaat" zijn in ons geval de voornaamste hefboomen. Doch hoe komt het dan, dat de Javaan zich eeuwenlang liet onderdrukken, terwijl de Hollander in Oranje's tijd reeds na luttele maanden harrewarren naar de wapenen greep? Ik ontken niet, dat maatschappelijke omstandigheden, vooral wanneer zij lang bestendig blijven, een grooten invloed zullen uitoefenen op den volksaard. Maar de aanleg moet er oorspronkelijk geweest zijn. En is de vorm der maatschappij niet mede een produkt van den volksaard? Juist deze vorm van de maatschappij, juist die „onderdrukking" bv. en het analfabetisme, zijn elementen die een psychologische verklaring behoeven.

De levensomstandigheden. In onze lafheid geven wij daar de schuld aan van onze misdragingen; in ons mededoogen verontschuldigen wij daarmee de fouten van anderen. En toch openbaart het karakter zich juist in de wijze, waarop het die levensomstandigheden verwerkt, dankt, aanvaardt, dient, bevecht, overwint.

Intusschen zijn er vele omstandigheden, die ons te machtig zijn: oude instellingen, kollektieve invloeden; er zijn er ook, die

1) Brief van 1 Aug. 1901 (p. 116).

2) Noto Soeroto l.i. p. 293.

3) idem p. 270.

4) Kartini, brieven van 20 Aug. en 27 Okt. 1902 (p. 271, 305).

geheel buiten der menschen wil liggen. Voor het javaansche volk zijn met name van belang de geringe zekerheid van recht en bezit, in weerwil van het nederlandsch bewind ¹⁾, en het klimaat.

„Wanneer men nooit zeker is van zijn bezit, dan doodt dit werklust en spaarzaamheid, dan fnuikt dit de lust om een gezin te vormen”. ²⁾

En wat het klimaat betreft: Van den invloed der hooge temperatuur op degeestelijke ontwikkeling weet men nog zoo goed als niets. Doch het ontbreken van winters die dwingen tot grooter aktiviteit en de behoeften doen stijgen, en de weelderigheid der plantengroei die de zorg voor het levensonderhoud lichter maakt, zullen zeker hun stempel op den javaanschen aard hebben gedrukt.

Deze invloeden wil ik geenszins wegcijferen. Evenwel: het zoeken naar verklaringen is een ander probleem dan het vaststellen van feiten, en vooral op het gebied van het psychische, het ondoorgrondelijke, is men geneigd een „verklaring” als trekpaard te gebruiken voor een vermoedelijke eigenschap. Het vaststellen der feiten dient eerst te geschieden: eerst omschrijven men duidelijk de gesteldheid van den javaanschen volksaard.

V.

De termen karakter, persoonlijkheid, aard, temperament, inborst gebruikt men in de taal van den dag vrijwel dooréén. Dit mag ons niet beletten, in een meer wetenschappelijke beschouwing te scheiden en te onderscheiden.

Het „karakter” van een organisme is diens innerlijke levenswet. Naar de geestelijke zijde bestaat ieder mensch (om ons daartoe te beperken) uit een bepaald, ei-

¹⁾ Verg. het m.i. in vele opzichten voortreffelijk stukje van K. van der Veer, „Economie in de inlandsche maatschappij”, in P.E.B. 1923 p. 515/16 — Meermalen vindt men vermeld, dat in vroeger tijden de veiligheid van bezit op Java zeer groot is geweest. De tijden zijn dan wel veranderd!

²⁾ Travaglino in P.E.B. 1920 p. 358.

gen-aardig samenstel van vermogens of energieën. De gesteldheid, de relatieve kracht, de onderlinge verhouding en samenwerking dier geestelijke energieën is bij ieder individu weder anders. In deze persoonlijke ordening van psychische krachten liggen levens-eenheid en levensbedoeling besloten.

Het karakter kan men dus ook noemen den vasten, onveranderlijken vorm van den individueelen geest. Doch deze vorm is niet terstond voltooid. Hij bestaat aanvankelijk slechts in potentie, en verwerkelijkt zich in den loop van het leven. Het karakter is in oorsprong niet dan een mogelijkheid van ontwikkeling.

In het karakter is het levensdoel begrepen. Het doelstellen nu is het specifieke moment van den wil. Hierin komt de ethische zijde van den mensch tot uitdrukking: de geestelijke wil is op een zedelijk goed gericht. In laatste instantie, of in diepsten grond, wat op hetzelfde neerkomt, verbeeldt het karakter den zedelijken wil. In overeenstemming hiermee geldt voor de populaire karakterbepaling met name het ethische element. Een „man van karakter” is een zedelijk sterk mensch: zijn levenspad is recht, en door verschrikkingen noch verlokkingen laat hij zich afleiden.

Het karakter groeit: het komt allengs, zooals reeds werd opgemerkt, tot openbaring. Deze „groei” maakt geen inbreuk op de bestendigheid en onveranderlijkheid van het karakter: het karakter is de idee die in haar overgang van mogelijkheid tot werkelijkheid, van bedoeling tot aanschouwelijkheid dezelfde blijft. ³⁾

De graad van verwerkelijking op elk tijdsgewricht bepaalt de persoonlijkheid. De persoonlijkheid is het karakter, voor zoover dit aktueel, konkreet is geworden, zich heeft omgezet in vrucht. De persoonlijkheid is de realiteit van het karakter. Zooals de plant zich verhoudt tot de ideële mogelijkheid van haar zaad, zoo verhoudt de persoonlijkheid zich tot het karakter.

³⁾ Verg. o.a. J. D. Bierens de Haan, *Wet- en geestesleven*, 1919, § 34.

Het karakter besluit den aard van 's menschen streven; de persoonlijkheid daarenboven de kracht, dat streven te verwezenlijken.¹⁾ De bijzondere gedaante van deze kracht is de aanleg. Ook de persoonlijkheid bezit een zekere standvastigheid, doch niet in die mate als het karakter: zij verbeeldt immers het telkens bereikte.

— De persoonlijkheid beschouwd als eenheid, afzonderlijkheid, zelfstandigheid, noemt men individualiteit.

Op zijn tocht door de wereld tracht de menschelijke geest zijn karakter te verwezenlijken, zijn persoonlijkheid te doen uitgroeien, zijn individualiteit te handhaven. De middelen, die hij hiertoe gebruikt, vormen zijn aard, nborst, of temperament. Bij het woord „inborst” denkt men in de eerste plaats aan het zedelijk voelen; bij „temperament” aan het door 't gevoel bepaalde handelen. Doch een duidelijke scheiding is niet te trekken. De aard is de bijzondere wijze, waarop de geest tegenover de hindernissen, aanrakingen, problemen, plichten stelling neemt. 's Menschen aard is zijn „optreden”, in den ruimsten zin. Bleek voor het karakter het zedelijk doel, voor de persoonlijkheid de verwezenlijking hiervan het bepalend moment, voor den aard zijn het gevoel en handelen. Regelmaat ook hier, doch grooter wordt de wisseling: leeftijd en levenservaring doen hun invloed gelden.

Er is verband tusschen aard, en karakter of persoonlijkheid, uitdrukkingen van denzelfden individueelen geest. De aard wordt in zekeren zin door het karakter bepaald: hij is immers een uitingswijze van het karakter, diens middel om zijn doel te bereiken. Doch troebel, als door nevelen gezien. In het wereldsch bedrijf zijn talrijk de afdwalingen, en veelvuldiger het pogen dan het slagen²⁾.

De grondbegrippen van het karakter

1) Verg. P. Bierens de Haan, Het vraagstuk der beteekenis van hypnose en suggestie voor de opvoeding, voordracht 1899, p. 13.

2) Verg. over de verhouding tusschen aard en karakter o. a. H. T. de Graaf, Om het hoogste goed, 1918, § 16.

zijn wijsheid, schoonheid en liefde. De liefde is oorsprong en eindpunt. In haar volkomenheid is zij schoon, en wijs. En liefde trilt in al het schoone, en geen wijsheid of zij is door liefde geadeld.

Deze drie grondbegrippen of toppen van het karakter behooren ieder voor zich achtereenvolgens tot de intellektueele, de aesthetische en de ethische sfeer. Deze kringen zijn geen zelfstandige, voor eigen rekening werkende eenheden. Kenmerkt men een bepaald karakter bv. als aesthetisch, dan duidt dit slechts op een verhouding, een overwicht, een nadruk.

Iedere der drie genoemde sferen bezit haar modifikaties en gradaties. Zoo kan men in het aesthetische onderscheiden het epische, het lyrische, het dramatische. Als onvoltooide liefde is de gerechtigheid te beschouwen. Hetgeen in wezen en opperste volmaking tot een synthese is samengegroeid, verschijnt in het streven der menschen als veelheid van gedaanten.

Het karakter bepalen nu is het vaststellen dezer persoonlijke gedaanten.

Als grondbegrippen van den aard neemt G. Heymans³⁾ aan de vatbaarheid voor ontroeringen, de gereedheid tot handelen, en de onbewuste nawerking van een vroegere ervaring; of, met technische termen: de emotionaliteit, de aktiviteit en de sekundaire funktie. Wat dezen laatsten term betreft: wanneer de genoemde nawerking, de invloed dus van vroegere ervaringen, sterk is, spreekt men van sekundair; van primair, wanneer telkens de nieuwe gewaarwordingen overheerschen. Er zijn ook andere indeelingen mogelijk; wij zullen ons bij deze houden, omdat zij praktisch is.

De verschillende samenstelling dezer drie fundamenteele eigenschappen leidt tot acht typen:

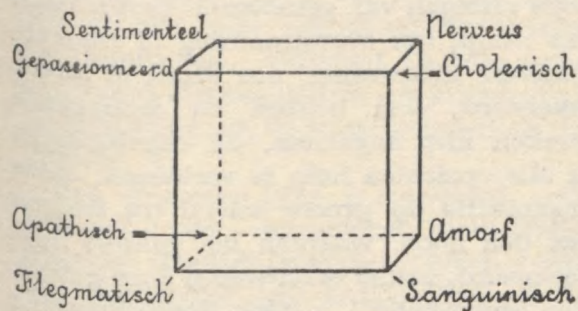
emotioneel, aktief, sekundair: gepassioneerd;

emotioneel, aktief, primair: cholerisch;

3) Heymans' indeeling kan men o. a. vinden bij: O. Barendsen, Eenvoudige zielkunde, 1919, p. 157 v. v.

emotioneel, niet aktief, sekundair: sentimenteel;
 emotioneel, niet aktief, primair: nerveus;
 niet emotioneel, aktief, sekundair: flegmatisch;
 niet emotioneel, aktief, primair: sanguinisch;
 niet emotioneel, niet aktief, sekundair: apathisch;
 niet emotioneel, niet aktief, primair: amorf.

Een aanschouwelijk overzicht geeft de kubus van Heymans:

Betreft het uitgesproken persoonlijkheden, dan valt het niet moeilijk, de voornaamste kenmerken van het karakter (en van den aard) vast te stellen. Homeros als episch dichter; Aristoteles als geleerde; Franciscus van Assisi als vleeschgeworden liefde 1), om enkele historische figuren te noemen: deze bepalingen liggen voor de hand. Doch de regel onder de wroetende menschenkinderen is een verwarde of vage mengeling van vele eigenschappen. Dit geldt nog sterker voor de volkeren. Een enkel maal, als het bijkomstige door lange eeuwen is uitgewischt en vele geslachten het wezenlijke hebben gepuurd, is het mogelijk, in algemeene termen een volkskarakter te treffen. Het verstand en de schoonheid waren koning bij de oude Hellenen, de gerechtigheid bij Jahwe's volk. Karakter en aard echter van een levende menschengroep te omschrijven, stelt hoge eischen aan waarneming, analyse en methodische rangschikking.

Trachten wij nu, de luttel aanwijzin-

gen over de psyche van den Javaan, die wij verzamelden, volgens de geschetste beginselen te ordenen. Vooraf ga de bepaling van het karakter, dan volge die van den aard.

Als voornaamste karaktertrek der Javanen zou ik durven noemen de zachtmoedigheid. Zachtheid, meent Noto Soeroto, geldt hun als eerste deugd. Zachtheid is verwant met deemoed, onderdanigheid, stilte, ingetogenheid, aarzeling, eigenschappen die meermalen als kenmerkend werden genoemd. De zachtzinnigheid is als zoodanig geen gevoeligheid, maar een moment van het wilsleven. Zij overwint de gerechtigheid, nadert de liefde, doch verwijlt in het lijdelijke. Zij behoort tot de kring van het religieuze, en in overeenstemming hiermee is de uitspraak van Dr. Radjiman, dat de oud-javaansche kultuur gebaseerd is op een religieuze sociologie.

Voorts kan men onderstellen, dat de Javaan deel heeft aan het karakter van den Oosterling. Oost en West staan vreemd en ver van elkaar. Ginds de bakermat van godsdiensten, hier die der zoekende wetenschap. Ginds ingetogen rust, hier rusteloze expansie. Het manlijk Westen voelt zich geheimzinnig getrokken naar het vrouwelijk Oosten, en het Oosten tijgt westwaarts ter leering. En toch blijft er afstand, gescheidenheid. Hoe echter het karakter van het Oosten te omlijnen? O duizend nachten van verhalen! o land van geurende bloemen en wierook en stille wonderen, dat geweldige prinsen teelt „die wreeder zijn dan tijgers en prachtig als de middagzon!" 2) o weelde van menigvuldige kleuren, van gulden glansen en bedwelmende geuren, van heerlijken rijkdom: is het leven geen droom en droomen niet het ware leven?

Laaf mij met wijn, met roode-tul-
 pengloed;
 Stort uit de keel der flesch dat zuiver
 bloed!

1) Het wel-noemen van Jezus op deze plaats zou wellicht meer lezers ergeren, dan nu het niet-noemen verwondert.

2) Aug. de Wit, De godin die wacht, dl. I p. 149 (2e dr. p. 72).

Laat ouden schijn in nieuwen schijn ver-
stroomen —:

Wat hindert u uw kort geluk te droo-
men? ¹⁾

Hoe u, Oosten, te treffen? Vangt men
niet eer de flonkering der zeeën, dan de
teerheid uwer porseleinen vazen?

En al troffen wij het Oosten, dan bleef
het vraagstuk, in hoever de Javanen hier
deel aan hebben. Travaglino wees op de
fantastische sproken. Zijn deze een levend
bezit van het javaansche volk? —

Gondo Winoto beschrijft ²⁾ een negatief
kenmerk van het Oosten. „Waardoor de
westersche volkeren zich in den loop der
tijden het meest van de oostersche hebben
onderscheiden, is zeker wel hun goed ge-
organiseerd staatswezen, dat verschillen-
de stammen heeft weten te vereenigen en
deze langzamerhand te doordringen van
het besef, tot één geheele natie te behooren.
Deze eenheid is het, die een klein volk groot
kan maken, en het in staat stelt schitte-
rende daden te verrichten, zijn levenssfeer
uit te breiden en een rol van beteekenis in
de wereld te spelen. Bij verreweg de mees-
te oostersche volken heeft dit gevoel van
saamhoorigheid steeds ontbroken, zoodat
zij, onderling verdeeld, geen weerstand
hebben kunnen bieden aan vreemde in-
dringers, en ten slotte onder de heerschap-
pij van dezen zijn gekomen. Groote ver-
overaars heeft het Oosten in den loop der
tijden voortgebracht, door weinigen slechts
geëvenaard, maar hun rijken hadden door-
gaans geen lang bestaan. Na enkele gene-
raties, ja dikwijls bij den dood der stich-
ters, spatte hun wereldrijk, door gebrek
aan inwendige organisatie en gemis aan
eenheid, uiteen. Aangezien bij een absolu-
te heerschappij als in oostersche landen
de staat min of meer, zoo niet geheel, ver-
eenzelvigd was met den soeverein, zoo

waren 's vorsten belang en dat van den
staat vrijwel één, en werd dit in de eerste
plaats beoogd. Het gebrek aan eenheid
sproot voort uit gemis aan ontwikkeling,
waarvan het gevolg was achterlijkheid en
domheid. Men leerde alleen een beperkten
gezichtskring zien, de blik reikte niet verder
dan de eigen omgeving, en dit werd oor-
zaak van zelfingenomenheid en ijdelheid.
Deze leemte zou aangevuld kunnen worden
door volksonderwijs. — We zien even-
wel bij kleine gemeenten als dessa's dik-
wijls uitingen van gemeenschapszin. Heeft
een ramp, een overstroming of een vul-
kanische uitbarsting, een dessa of streek
geteisterd, dan hebben de omliggende
streken niet nagelaten, de ongelukkigen
in alle opzichten hulp te verleenen. Maar
organisatie op groote schaal tot lenigen
van den nood, waaraan het geheele land
deelneemt, is niet te ontwaren door gebrek
aan eenheidszin". — Ook Kartini meent:
„Het solidariteitsgevoel ontbreekt ten
eenenmale in de inlandsche maatschappij,
en men heeft dat daar zéér noodig aan te
kweken, zonder hetwelk vooruitgang van
een geheel volk onmogelijk is". ³⁾

Ligt de oorzaak inderdaad in gemis aan
ontwikkeling? Wij kunnen het niet geloo-
ven. „Gemis aan ontwikkeling" is een
dooddoener. Waren de oude Romeinen zoo
ontwikkeld? Geringe ontwikkeling is wel-
licht een tweede negatieve eigenschap van
het Oosten. Doch negatieve eigenschappen
vormen geen karakter, zij vereischen een
verklaring. Oorzaak der staatkundige
zwakte zoeke men veeleer in het absolutis-
me, waardoor het persoonlijk, het toeval-
lig element vrij spel krijgt. ⁴⁾ En welke
eigenschap komt tot uiting in dit „abso-
lutisme"?

Een verklaring kunnen wij niet geven.
Het probleem van het oostersche karakter

1) Omar Khayyam, Rubaiyat, honderd
kwatrijnen vertaald door P. C. Boutens, 1913,
p. 87, 45.

2) „De lessen der historie voor het
javaansche volk", in het Gedenkboek van
Boedi-Oetomo 1918, p. 123 vv.

3) Beschouwingen neergelegd in een nota
met het opschrift: „Geef den Javaan opvoe-
ding!" (Jan. 1903), afgedrukt achter de
brieven, p. 393.

4) Ook Kartini's verklaring gaat in deze
richting: „Dat „het-beste-alleen-voor-zich-
zelf-willen-hebben-en-t-beschouwen-als-

is te ingewikkeld en te veelzijdig. Men zal ook wellicht althans drie gebieden van het Oosten dienen te onderscheiden.

Van meer onmiddellijk praktisch belang is het javaansche temperament. Het karakter geeft een dieper inzicht, verwoordt bestendiger eigenschappen; in den dagelijkschen omgang evenwel is het de aard die spreekt.

Wij noemden drie grondbegrippen: emotionaliteit, aktiviteit en sekundaire funktie. Aan de Javanen kunnen wij toekennen een sterke emotionaliteit, een zwakke aktiviteit, en een meer sekundair dan primair funktionneeren. Omtrent de twee eerstgenoemde eigenschappen schijnt geen twiifel te bestaan. Bij de laatste een enkele toelichting ¹⁾

Het primaire type is impulsief, prikkelbaar, als schoolkind gemakkelijk afgeleid, speelsch, slechts bij buien ijverig. Het sekundaire type is bedachtzaam, het wrokt of blijft lang boos, als schoolkind is het doorgaans opletten en regelmatig ijverig. Nu vonden wij bij den Javaan herhaardelijk bevestigd rancune en bedachtzaamheid, terwijl impulsiviteit en prikkelbaarheid nooit werden vermeld; en het javaansche schoolkind treft den Westering door zijn buitengemeene toewijding en onverslapte aandacht. Ook de oostersche askese, zooals Satiman Wirijosandjojo deze onder woorden brengt, wijst op een aanleg voor sekundair funktionneeren.

Wij mogen dus een groote emotionaliteit, een geringe aktiviteit en een belangrijken invloed der nawerking kenmerkend achten voor den Javaan. De kombinatie nu dezer eigenschappen besluit het sentimenteele type. De Javaan zou dus thuis hooren in de buurt van het bovenvlak, links achter van onzen kubus.

goed-recht" spruit bij de aristokratie voort uit een diep geworteld dwaalbegrip, dat de adel absoluut beter mensch, een wezen van hooger orde is, dan 't volk, en als zoodanig 't recht heeft op 't beste van alles'. (l.c.)

¹⁾ Verg. T. J. Hugo, Karaktertiepes van kinders en hulle behandeling, 1918, p. 13, 157.

Aan de hand van Hugo ²⁾ wil ik thans een beschrijving geven van dit sentimenteele type.

De sentimenteele mensch heeft te weinig energie tot zijn beschikking, om zich door een moeilijk stuk werk heen te slaan. Het sentimenteele schoolkind blijft in ijver en belangstelling beneden het gemiddelde. Het is bij de sentimenteele hoofdzakelijk een kwestie van stemming, die bepaalt of zij zich al of niet inspannen. Hun aktiviteit komt alleen dan ten volle te voorschijn, wanneer het motief, dat zij zich voorstellen, hun gemoed in beweging brengt.

Hun sterke emotionaliteit geeft aanleiding tot groote eenzijdigheid. Aan de verbeelding wordt de vrije teugel gelaten. De sentimenteele is van nature geneigd, te idealizeeren. Fantazie en gevoeligheid scheppen voor hem de wereld waarin hij leeft, en geven aanleiding tot schuwheid en onhandigheid, wanneer hij met de konkrete feiten in aanraking komt. Hierdoor worden een gebrek aan waarnemingsvermogen en een geringe zin voor geestigheid begrijpelijk.

Door een neiging tot afzondering en door besluiteloosheid wordt de eenzijdigheid nog vergroot. De menschen begrijpen hem toch niet, en daarom voelt hij zich meer thuis en op z'n gemak met z'n eigen gedachten, of met een boek waarbij z'n fantazie vrij spel heeft.

De sentimenteele mensch openbaart een teergevoelige en zachtaardige natuur. Uiterst ontvankelijk voor aandoeningen, ondervindt hij langen tijd den invloed van allerlei gemoedsstoornissen. Schuchterheid, angstvalligheid, timiditeit en weinig zelfvertrouwen houden hem terug van durvende, drieste daden. Hij heeft geen neiging, om tegen bestaande regels en wetten in verzet te komen, is geen orde-verstoorder, eer stil, timide, teruggetrokken en inschikkelijk.

Zijn leven is vol kleine verdrietelijkheden, want door zijn zwakke neiging tot

2) l. l. p. 130/34.

handelen verzet hij zich weinig tegen de botsingen, die ieder mensch in zijn leven ontmoet, en door zijn sekundair funktionneeren blijven ook nietige gebeurtenissen lang daarna in het geheugen bewaard. Ja, hij heeft aanleg tot zwaarmoedigheid, en kan vervallen in ziekelijke droefgeestigheid en levensmoeheid.

Hij heeft een sterk zedelijken aanleg. In eerlijkheid, waarheidlievendheid, natuurlijkheid, hartelijkheid en zachtheid staat hij boven het gemiddelde, terwijl de tegen-gestelde eigenschappen bij hem niet bijzonder tot uiting komen.

Hij is bedreven in talen en heeft zin voor het aesthetische. Voor wiskunde blijkt een tekort. Op het gebied van muziek (Chopin), beeldende kunsten, de fijne psychologische analyse van de karakters hunner romanfiguren (Rousseau, Charlotte Brontë, Thomas Hardy), de dichtkunst (Thomas Hardy, Helène Lapidath-Swarth), hebben de sentimenteelen groote verdienste. Maar in alles trilt door hun pessimistische levensbeschouwing.

Harde woorden, straf en daarbij lichaamsstraf hebben bij hen alleen een verkeerde uitwerking. Aanmoediging, waarachtige sympathie, regelmatige plichtsvervulling waarin zij zoo geabsorbeerd raken dat geen tijd voor soezelij en fantastische bespiegelingen overblijft, moeten hun de aanpassing aan de wereld mogelijk maken. Een gewoonte van voortdurende werkzaamheid moet worden aangekweekt.

Zoo is dan, verkort, de kenschetsing van den sentimenteelen mensch. Er zijn tegenstrijdigheden. Snedigheid bv. schijnt geen kenmerk van het sentimenteele type. Maar het komt mij voor, dat deze kenschetsing toch naar de hoofdzaken op die van den Javaan past. De invloed van het gemoed op de werkzaamheid; de gebrekkige aanpassing aan de wereld; het leven in de fantasie; de zachtheid en gedweeheid, de schuchterheid en het gebrek aan zelfvertrouwen; de behoefte aan vriendelijke aanmoediging, het afglijden van harde woor-

den; de neiging tot zwaarmoedigheid; de zedelijke aanleg; het talent voor talen; de kunstzin (zoo wij Kartini en Noto Soeroto mogen gelooven): dit alles vonden wij ook als karakteristiek voor den Javaan vermeld.

Wanneer inderdaad deze opvatting juist mocht blijken, iets wat alleen een wetenschappelijke toetsing zou kunnen uitmaken, dan is hiermee althans een stellige afbakening en richting voor het probleem van de javaansche psyche gevonden.

VI.

Wij hebben in hoofdzaken nagegaan, wat men tot heden van den javaanschen volksaard meent te weten. Ons rest nog, in groote lijnen de methode aan te geven, die tot een toetsing, verdieping, uitbreiding en toepassing van het gevondene kan leiden.

Toetsing, uitbreiding, verdieping zijn de taak der ethologie, of, wil men een ander fraai doch minder juist ¹⁾ woord, der psychognostiek, der wetenschappelijke menschenkennis. Toepassing gaat der psychotechniek of wetenschappelijke menschenbehandeling aan. Deze berust op de kennis; en de kennis zonder toepassing is ijdel. Zoo zijn ethologie en psychotechniek onafscheidelijk.

Wenscht een Europeaan zich met dit onderzoek bezig te houden, dan zijn eerste voorwaarden, behalve psychologische vak-kennis, grondige kennis van de javaansche talen en de javaansche literatuur, en javaansche medewerking.

Een groot bezwaar immers is de afstand tusschen Westerling en Oosterling, een

1) In „psychognostiek” komt niet naar voren, dat het gaat om de persoonlijke psyche. Men zou kunnen zeggen, dat Engelhard's werk uitgelopen is op een psychognostisch onderzoek, terwijl een ethologisch bedoeld was. Ethologie is afgeleid van „ethos”, „aard”. De term „psychognostiek” echter is in de mode. Men denkt daarbij dan meer aan de beschrijving van den aard („psychografie”), dan aan de samenhang, het verband en de verklaring der samenstellende deelen: „wetenschap” dus in haar eerste stadium.

afstand die nog gemarkeerd wordt door de koloniale verhouding. Alleen kennis van de taal, zoo grondig, dat het gebruik van een tolk geheel overbodig wordt, kan tot toenadering leiden. Het is typeerend voor de koloniale verhouding, dat hier met nadruk op gewezen moet worden. Dat van een psychologisch onderzoek geen sprake kan zijn zonder de taal volkomen te beheerschen, ligt toch in de rede. Doch men is er zoo aan gewoon, dat voldoende is een enkel woord en wat gebrabbel, om zich aan z'n bedienden verstaanbaar te kunnen maken.

Ook in een ander opzicht is kennis van de taal vereischte. In de taal toch en haar gebruik openbaart zich het volkskarakter op een der meest kenmerkende manieren. „Voel je iets voor 't leeren van de javaansche taal?" schrijft Kartini op 17 Aug. 1902.¹⁾ „Moeilijk is zij zeer zeker, maar o, zoo mooi! Het is een gevoelstaal vol poëzie en snedigheid".

Zonder javaansche medewerking (ik bedoel niet inschikkelijkheid en bereidheid, doch aktieve wetenschappelijke medewerking) acht ik welslagen uitgesloten. Wel zal den vreemdeling het afwijkende sterker treffen, maar het eigene wordt slechts door het eigene begrepen. Kartini bv. wijst hier herhaaldelijk op. „Ik als een geboren Javaansche, weet alles van de inlandsche wereld. Een Europeaan, hoe lang ook op Java gewoond hebbende, kan toch nog niet zoo op de hoogte zijn van alles in onze inlandsche wereld, als de geboren Inlander zelf. Veel wat nu nog duister en een raadsel is voor Europeanen, zou ik gemakkelijk met een paar woorden kunnen oplossen, en daar waar geen Europeaan toegang heeft, kan de Inlander komen. Allerlei finesses in de inlandsche wereld, die zelfs voor den grootsten indoloog onbekend zijn gebleven, kan de Inlander aan 't licht brengen." ²⁾

De jeugdige Kartini (zij was toen twintig jaar) moge hier wat overdrijven, in kern heeft zij gelijk. En het geldt ook voor de

zielkunde: daar, waar geen Europeaan toegang heeft, kan de Javaan komen.

Een tweede moeilijkheid is de zoo groote onderlinge afstand tusschen de javaansche volksgroepen zelf. De psychologische nasporing zal hier terdege rekening mee moeten houden. In dubbel opzicht. Het proefondervindelijk onderzoek zal telkens andere methoden moeten gebruiken. Men denke aan de lessen van Engelhard's werk. Met name voor de groote groepen analfabeten zijn de in Europa gebruikelijke proefnemingen niet rechtstreeks van toepassing. Wellicht kan Noord-Amerika ons in dit opzicht iets leeren: ginds staat men vaak voor verwante toestanden; doch in hoofdzak zal men, op grond van ervaring, een eigen methode hebben uit te werken. Voorts zal men bij elke uitkomst zich nauwkeurig rekenschap moeten geven, voor welke groep, voor welk milieu zij geldt. Men zal het oog gericht moeten houden zoowel op de verschillen als op de overeenkomsten tusschen de onderscheidene groepen. Alleen zóó kan men een klaar inzicht verwerven in de gedingen der javaansche maatschappij en in den javaanschen volksaard.

Ten derde rijzen de problemen der veranderlijkheid.

Wat moet men verklaren uit den stand der kennis, uit schoolbezoek, uit den toevalligen omgang, kortom als gevolg van technische vaardigheden die in korten tijd worden verworven en den aard slechts uiterlijk beroeren? wat als bewijs van meer duurzame eigenschappen? Het vermogen bv. z'n gedachten onder woorden te brengen, het gemakkelijk of moeilijk woorden kunnen vinden, en de woordenkeus kunnen een aanwijzing zijn van bepaalde geestelijke eigenschappen. Sterke vatbaarheid voor ontroeringen bv. belemmert de gemakkelijke uiting. Maar ook oefening, de dagelijksche omgang, schoolbezoek hebben hun invloed. Wil men uit de javaansche wijze van zich te uiten gevolgtrekkingen maken, omtrent hun inborst, dan moet men het element der oefening uitschakelen en mag men alleen het gemeenschappelijke

¹⁾ p. 258; verg. boven p. 95/96.

²⁾ Brief van 6 Nov. 1899 (p. 17).

in rekening brengen tusschen geoefenden en ongeoeffenden.

Welke eigenschappen voorts zijn werkelijk een getuigenis van aard en karakter? welke uitingen slechts een tijdelijk en meer toevallig verschijnsel? En ook onderscheidde men (want elke trap van ontwikkeling heeft zijn eigen kenmerken) tusschen begrippen van aanleg en temperament, en begrippen van ontwikkeling.

Is de onverschilligheid van den Javan voor de boei de uitdrukking van een karaktertrek, of verklaarbaar uit maatschappelijke verhoudingen? Het is bv. mogelijk, dat die eigenaardige houding tegenover het gerecht gevolg is van een emotioneele nawerking door jarenlang geleden onrecht. Wie gewend is aan rechteloosheid, kan allen eerbied voor de officieele rechtspraak verliezen. Dit proces voltrekt zich onbewust. In dat geval zou de javaansche opvatting van officieele straf een uitdrukking zijn van een sterk zedelijken aanleg, en zich wijzigen zoodra die vastgeklemd voorstelling verdween ¹⁾, d.i. zoodra men overtuigd raakte van een eerlijke rechtsbedeeling. Doch het is ook mogelijk, dat de genoemde houding een uitvloeisel is van een onontwikkeld zedelijk bewustzijn. Dan zou zij pas veranderen, wanneer het zedelijk oordeel tot hooger trap van ontwikkeling was gestegen: een langzaam proces. Ten derde is denkbaar, dat zich hier uitsprekt een bepaalde mentaliteit, een bepaalde opvatting van de verhouding tusschen regeering en onderdaan. Er zou in dat geval niets aan te veranderen zijn. Het inzicht in de vraag, welke verklaring de juiste is, moet van groot praktisch belang zijn voor de inrichting van de rechtspraak. Een nauwkeurig onderzoek van den zedelijken aanleg, vergelijking met andere eigenschappen, en het oordeel van ontwikkelde Javanen kunnen de oplossing nader brengen.

1) Deze kan, voor zoover het de nederlandsche rechtspraak betreft, versterkt worden door de vreemde overheersching, en zou nooit verdwijnen, zoolang de rechter de landstaal niet volkomen machtig is.

Is de javaansche goedgeefsheid (een tweede voorbeeld) een wezenlijk kenmerk van den aard, of een uiting der armoede? Het javaansche volk is een armoedig volk, en de armoede is mededeelzaam.

Hoe staat het met de zoo betwiste javaansche kunstzinnigheid? Is inderdaad het gevoel voor schoonheid bij het huidige javaansche volk uitgedoofd, en de fraaiheid der inheemsche kleeding slechts traditie? of moet men zijn slechten smaak en voorkeur voor europeesche schreewerigheid aan den trap wijten van ontwikkeling? ²⁾.

Een ander punt: is het geloof aan spoken, dat inhaerent is aan elke weinig ontwikkelde volksgroep, op de Veluwe zoo goed als in de Vorstenlanden, wel een karakteristieke uiting van den javaanschen geest?

Voorbeelden genoeg. Nog een enkel woord over den term „ontwikkeling”. Deze uitdrukking wordt in twee beteekenissen gebruikt: een technische en een organische. Wij noemden infantiliteit een begrip van ontwikkeling. Dan is de term, evenals hier boven, in organischen zin gebruikt. Doch met „infantiliteit” wordt wel eens te vlug geschermd. Wanneer men op grond van de antwoorden van Engelhard's proefpersonen tot een kinderlijken geest besluit ³⁾, verwacht men organische met technische ontwikkeling. Want afbeeldingen herkennen is slechts een technische vaardigheid, welke ieder, evenals bv. schrijven en tellen, zich in korten tijd kan eigen maken. Er is dan slechts sprake van uiterlijke overeenkomst, niet van innerlijke overeenstemming.

Men organizeere het onderzoek in een permanent bureau onder leiding van een javaansch en een europeesch psycholoog. Praktische ervaring in experimenteel psy-

2) Verg. Kartini's brief van 1 Aug. 1903 (p. 359/60).

3) Verg. Engelhard p. 46/47, 62, 65, 96, 188. M. i. wordt hier niet voldoende onderscheid gemaakt tusschen organische ontwikkeling en technische oefening.

chologisch onderzoek is zeer wenschelijk: zij spaart menige ijdele proefneming uit. Aan dit bureau zij dan een dubbele taak opgedragen: het onderzoek van den javaanschen volksaard in den meest volstrekten zin, en het advies in die talrijke vraagstukken van beroepskeus, te werk stelling, onderwijs en bestuur, welke door psychologisch inzicht uit toeval, botsing, ondoelmatigheid in de breede bedding eener welgeordende, eensgezinde samenleving en samenwerking kan worden geleid. Men spreke niet van dure tijden en bezuiniging: groot zou de winst blijken aan welvaart en levensgeluk.

Met welke middelen zou het bureau te werk moeten gaan?

Geen enkel middel worde verzuimd. Men sluite zich niet aan bij amerikaansche eenzijdigheid, die, de ziel beschouwend als een machine, het geheele probleem der wetenschappelijke menschenkennis en haar toepassing wil opgelost zien door tests en nog eens tests. Men vervalle ook niet in het andere uiterste, dat het experimenteel onderzoek, al naar het temperament, als een onschuldig of ergerlijk spel beschouwt en alleen weten wil van „introspektie“, van zelfontleding. De individueele, „subjektieve“ ervaring blijft noodwendig de grondslag van alle psychologisch begrip, doch de opzettelijke proef is een even vanzelfsprekende als nuttige en betrouwbare toets en aanvulling.

De bijzondere middelen heb ik in hoofdzak medegedeeld in mijn opstel „De vreugde van den arbeid“¹⁾; op het gebied der experimenteele kinderpsychologie bestaan tegenwoordig verscheiden handboeken.²⁾ Ook in het voorafgaande werden eenige methodologische opmerkingen gemaakt. Hier nog een enkele aanvulling.

De algemeene volksaard openbaart zich op een karakteristieke wijze in de volks-

spelen, die van kinderen en volwassenen, en in de van mond tot mond vertelde sprookjes, fabels en spreekwoorden. Wij hebben Kartini bezig gezien, deze laatste te verzamelen.

Van gewicht is voorts het psychologisch onderzoek van de javaansche literatuur, van de javaansche geschiedenis, en van uitstekende javaansche figuren.³⁾ Men staat hier wel voor de verwikkeling door invloed van Hindoe's en Islam. Doch aan den eenen kant is het juist van groot belang deze verwikkeling eenigszins te ontwarren, en aan den anderen kant ziet men wel te veel over het hoofd, dat soortgelijke verwikkelingen voor vrijwel alle volken gelden, met name voor het nederlandsche, zonder dat dit hun onderscheidbaarheid opheft. Of er bruikbare javaansche biografieën bestaan, is mij onbekend. Er zijn in alle geval vele gegevens. En reeds de javaansche opvatting van een levensbeschrijving kan leerzaam blijken. Op deze wijze zou het onderzoek tevens vruchtbaar worden voor de historische en literaire wetenschappen.

Naast de literatuur komt de literaire smaak in aanmerking. Samenwerking met „Volkslectuur“ kan een onderzoek hiervan mogelijk maken.

Een belangrijk middel ligt ook in de scholen. De javaansche schooljeugd is tegenwoordig talrijk. Wanneer de scholen zich voor psychologisch onderzoek beschikbaar stellen, en ook hun aktieve medewerking verleen, kan een omvangrijk materiaal van groot praktisch belang worden verzameld.

Men stelle zich evenwel niet voor, ooit een enkelvoudig schema van den javaanschen volksaard te zullen erlangen. De menschelijke ziel is geen legkaart; zoo ergens, dan zijn bij haar uitzondering en afwijking regel; en in dit geval werken

3) Levensgeschiedenissen van „gewone mensen“ zijn natuurlijk ook van het grootste belang, maar vermoedelijk is het op Java voorloopig nog niet mogelijk, deze samen te stellen. Overigens zijn deze ook veelal ontleend aan inrichtingen en zijn het verhalen van afwijkingen.

1) Koloniale Studien 1923 p. 31 vv.

2) William Stern en Otto Wiegmann, *Methodensammlung zur Intelligenzprüfung von Kindern und Jugendlichen*, 2. Aufl. 1922. — F. Roels en Joh. van der Spek, *Handleiding voor psychologisch onderzoek op de school*, 1921.

groote onderlinge afstanden deze ongelijkmatigheid nog in de hand. Een beeld van vele geledingen echter is geen vaag beeld: scherpe en zuivere bepaling is op den duur stellig mogelijk, en moet onvoorwaardelijk worden geëischt.

* * *

Alleen de ongedwongen samenwerking tusschen de volkeren kan onze wereld verlossen van haar ellende. Doch om te kunnen samen-werken, is kennis noodig van elkanders aard. Over weinig zaken nu wordt met zooveel lichtzinnige oppervlak-

kigheid ¹⁾ gesproken, als over den javaanschen volksaard. De wenschelijkheid, dat een eind hieraan komt, is dringend. Ontplooijing van menschenkracht en van menschenvreugde zijn slechts mogelijk, wanneer er begrip is van de menschelijke ziel. Ten arbeid!

Bondowoso, Febr.-April 1924.
Herzien te Weltevreden, Aug. 1924.

1) De recente uitlatingen des heeren Van Loon, waarop deze karakteristiek van toepassing is, bleven buiten bespreking: zij werden voldoende weerlegd bij de behandeling van Travaglino's opstellen.

EEN EIGENAARDIGE INSTELLING

DOOR

R. TRESNA.

Het soendaneesche volk heeft talrijke, in de oogen der hedendaagsche menschen eigenaardige gewoonten en gebruiken, dagteekenende uit vroegere tijden, welke meerendeels door den invloed des tijds verloren zijn gegaan, dan wel, doordat die gewoonten en gebruiken aan de veranderde omstandigheden zijn aangepast, zoodanig zijn gewijzigd, dat men daarin den oorspronkelijken vorm moeilijk kan terugvinden.

Bij de studie naar den oorsprong van sommige, thans nog in zwang zijnde zeden en gewoonten stuit men op tal van bezwaren, daar men steeds te kampen heeft met gebrek aan betrouwbare gegevens. Vooral daar deze gewoonten zich heden ten dage veelal in sterk gewijzigde vormen voordoen, is het dikwijls haast ondoenlijk naar den oorsprong, te vorschen. Veelal hebben die zeden en gewoonten, deels door de intrede van de islamitische leer hier te lande, deels ook door aanpassing aan het praktische leven, de oorspronkelijke gedachte, welke aan het bestaan dier zeden ten grondslag heeft gelegen, geheel of gedeeltelijk verloren. Vele z.g. mohamedaansche godsdienstige ceremoniën zijn niets anders dan vervormde hindoesche gebruiken, die na den zege van de Halve Maan werden getransmorfieerd in islamitische godsdienstige voorschriften, maar die toch duidelijk een zekere tendenz vertoonen, die gemakkelijk den Boedhistischen oorsprong daarvan doen raden. Ook hier geldt dus het „tempora mutantur, et nos mutamur in illis”.

Onder de weinig overgebleven oude gewoonten der Soendaneezen, welke nog immer door de bevolking in eere worden gehouden, neemt zeker de instelling der „Loerah-boedjang” en „Loerah landjang”

een merkwaardige plaats in. Deze instelling is niet gefundeerd op eenig religieus begrip, doch is meer gewijd aan doeleinden betrekking hebbende op de praktische zijde van de samenleving. In tegenstelling met andere meer algemeen bekende gewoonten en gebruiken, kenmerkt zich deze instelling door haar, men zou haast zeggen, lokaal karakter. Want de instelling der „Loerah-boedjang en Loerah landjang” kent men in geen enkele andere streek van de Preanger, ja zelfs in het Regentschap Tasikmalaja komt ze uitsluitend voor in het distrikt Tjidjoelang, voornamelijk in de dessa van dien naam. We hebben hier dus te doen met een zuiver tijdjoelongsche adat. Deze omstandigheid alleen maakt reeds een speciale aandacht overwaard.

De oorsprong van deze, door haar eigendommelijkheid zich karakterizeerende instelling is niet meer met zekerheid vast te stellen. Hierover zijn verschillende verhalen onder de bevolking in omloop. Zooals het altijd gaat, zijn deze verhalen doorspekt met fabelachtige gegevens, zonder eenigen grond van waarheid, zoodat de grens van „Wahrheit und Dichtung” moeilijk valt te onderscheiden.

De mededeelingen van een honderdjarige, genaamd Alkijam van de dessa Tjidjoelang omtrent deze instelling, zou tot leidraad kunnen dienen bij het nagaan van den oorsprong dezer instelling. In hoeverre die mededeelingen als betrouwbare feiten kunnen worden beschouwd in verband met den duisteren oorsprong van meergenoemde instelling, valt moeilijk te zeggen. Doch aan de hand dier mededeelingen kunnen we misschien met behulp van enkele geschiedkundige gegevens een niet onaannemelijk verhaal

construeeren, aangaande den vermoedelijke oorsprong van deze instelling. Teneinde een historische basis te hebben voor ons verhaal, dienen we ons in gedachten te verplaatsen naar het tijdstip, toen de Preanger Regenten zich nog haast onbeperkte gebieders voelden. In dien tijd kende men de onderverdeeling van een regentschap in distrikten nog niet, eerst later zou deze administratieve indeeling worden ingevoerd. De regenten hadden onder zich de „Kapala Tjoetaks” (in rang zoowat overeenkomende met de huidige distriktshoofden), die over een zeker onderdeel van het regentschap het bestuur voerden.

De verhouding tusschen den regent en de kapala Tjoetaks zouden we wellicht het best kunnen vergelijken met die tusschen een leenheer en zijn leenman uit het feudale-tijdperk. De kapala Tjoetak had in zijn gebied praktisch gesproken een onbeperkte macht en kon met de bevolking naar eigen verkiezing handelen. De eenige verplichting, die de kapala Tjoetak naast de verschuldigde gehoorzaamheid tegenover zijn Boepati in acht moest nemen, was te zorgen voor de behoorlijke inning der verplichte tjoetak's, waarvan hij een zeker percentage ontving. Voor de rest kon de kapala Tjoetak doen wat hij verkoos en het gevolg daarvan was, dat willekeur en knevelarij aan de orde van den dag waren. De kapala Tjoetak bezat als bron van inkomsten ook apanage-velden, welke door de bevolking werden bewerkt, zonder dat voor die geleverde praestatie eenige vergoeding werd uitbetaald. Ook het onderhouden van de heirwegen geschiedde in onbetaalden arbeid. Het gebeurde wel meer, dat tijdens het aanleggen van nieuwe of het onderhouden van reeds bestaande wegen de menschen gedurende 1 à 2 maanden niet naar huis konden of mochten gaan, waardoor er geen tijd overschoot voor het bewerken van eigen velden of om te voorzien in eigen behoeften.

Toen zou iemand op het lumineuze idee

zijn gekomen, om de gehuwden vrij te stellen van allen verplichten arbeid ten behoeve van de Kapala Tjoetak of het Land, en hiervoor in de plaats te nemen de ongehuwde mannen en volwassen meisjes, teneinde de gehuwden in staat te stellen zich aan hun zaken te wijden. Om wat meer systeem te krijgen werd voorts bepaald, dat die ongehuwde mannen en volwassen meisjes uit hun midden elk een hoofd kozen van hun sexe, die respectievelijk den titel van „Loerah boedjang” en „Loerah Landjang” verkreeg.

Zoo zou dan de instelling der „Loerah boedjang en -landjang” zijn ontstaan.

De taak van deze instelling omvatte:

1e. het bewerken van de sawah's en het onderhouden van de tuinen en het erf van den Kapala Tjoetak door den Loerah boedjang met zijn gezellen.

2e. het planten en oogsten van de padi toebehoorende aan den Tjoetak door de Loerah-landjang met haar gezellinnen.

3e. het maken van versiering en het oprichten van eerebogen, wanneer de regent of een hooggeplaatst europeesch ambtenaar in die dessa kwam of er langs reed.

4e. bovendien werd bij feesten of andere plechtige gebeurtenissen dikwijls de hulp van Loerah boedjang en Loerah landjang ingeroepen bij het maken van de voorbereidingen tot die plechtigheden. Dit laatste werd dikwijls geheel vrijwillig gedaan. Het sprak vanzelf, dat de beide Loerachs met hun volgelingen steeds vaardig moesten zijn om de bevelen van den kapala Tjoetak op te volgen.

Ook toen het ambt van kapala Tjoetak werd afgeschaft en vervangen door dat van distriktshoofd, werd instelling door de bevolking gehandhaafd, ofschoon ze feitenlijk geen reden van bestaan meer had. Een verplichting ten aanzien der jonge mannen en dochteren om tot die instelling toe te treden bestond en bestaat niet, iedere jonge man en elk jong meisje, volwassen zijnde, wordt in die instelling opgenomen. Van dwang eenerzijds en onwil of tegenzin

anderzijds is geen sprake, men aanvaardt het „lidmaatschap" als een vanzelfsprekend feit. Het „lid"-zijn houdt automatisch op zoodra men in het huwelijksbootje stapt. Aan Loerah boedjang en Loerah landjang wordt steeds kennis gegeven van het voorgenomen huwelijk. Dit is niets meer dan een bloot égard tegenover den Loerah, die nauwgezet in acht wordt genomen. Treedt de Loerah boedjang of landjang zelf in het huwelijk, dan wordt een nieuw hoofd uit hun midden gekozen. Ook jonge weduwen en weduwnaars mogen tot die instelling toetreden, doch het aantal jongelieden is toch domineerend.

Oorspronkelijk een instelling, ontstaan onder den druk der tijden en uit een goed gevoelde behoefte, is ze thans geworden een vereeniging met als doel onderling hulpbetoon, dat zoozeer past in het

kader der inlandsche samenleving. En daarbij is het typeerend, hoe sterk het saamhorigheids-sentiment onder de aangeslotenen ontwikkeld is.

Dat ook deze instelling haar romantische zijde heeft, spreekt van zelf. Liefde en jaloezie zullen in den boezem der vereeniging wel geen vreemde gevoelens zijn. Waar zooveel levenslustige jonge meisjes en evenveel jonge mannen eendrachtelijk bij mekaar zijn, mekaar helpen en steunen, daar wordt aan Cupido volop gelegenheid gegeven om zijn pijlen af te schieten. Wellicht dankt deze instelling haar populariteit onder de jonge mannen ook daaraan, dat zij vrij en ongehinderd hun uitverkorenen kunnen naderen en spreken, zonder te vreezen voor een spiedend en wakend ouder-oog. „Das ewig Weibliche" zal ook hierbij wel een groote rol spelen.

BOEKBESPREKING

DE TANTU PANGGELARAN.—Een Oud-Javaansch Prozageschrijf. Uitgegeven, vertaald en toegelicht door Th. Pigeaud. Acad. Proefschrift. 's Gravenhage 1924. 1)

Na den dood der beide grondleggers van een wetenschappelijke bestudeering van het Oude Java, zijn taal en zijne literatuurproducten, Kern en Brandes, is eigenlijk nimmer de nagelaten taak in dier voege opgenomen en verder voortgezet, als deze beide mannen het ongetwijfeld gaarne zouden hebben gezien. De uitgave van de Pararaton, Kroniek der Koningen, van de Nagarakrtagama, het lofdicht op Hajam Woeroek, de eerste door Brandes, de laatste door Kern en beide vergezeld van een vertaling, is nimmer door een afgeronde uitgave en vertaling gevolgd. Wel heeft dr. H. H. Juynboll zijn regelmatige, welkome bijdragen gegeven voor de vertaling van het oud-javaansche Ramayana kakawin, welke bijdragen, eenmaal verzameld en volledig, een schoon bezit zullen uitmaken, doch dit werk is nog slechts aan den gang en het zal zeker nog geruimen tijd vorderen. Het is dan ook een verheugend feit dat de studie van het Oud-Javaansch, die na Brandes' dood van de studie der „oudheden" gescheiden werd en slechts nu en dan met de reeds door dezen geleerde bereikte resultaten te baat werd genomen om in een enkel onderdeel der oud-javaansche geschiedenis licht te verschaffen, weer is opgenomen, zooals uit de hier aangekondigde publicatie kan blijken. En dat dit een verheugend feit is, zal wel niemand willen betwijfelen, die weet welk een schat aan gegevens in de bibliotheken van Batavia en Leiden ligt opgestapeld, welke gegevens, eenmaal geordend en voor allen toegankelijk gemaakt tot de opbouw van een werkelijke geschiedenis van het Oude Java in staat zullen stellen.

Het is juist de groote verscheidenheid van deze gegevens, die ons van de te bereiken resultaten veel kan doen voorstellen. Want, niet alleen vinden wij in de massa dezer lontarhandschriften werken in Oud- en Middelljavaansch, doch tevens werken welker inhoud zich bezig houdt met zoowel de dingen van de „eersten in den lande", als van den kleinen man.

Aan den eenen kant treffen wij daar een groep poetische bewerkingen van oude sagen aan, die in hofkringen tot de belles lettres moeten hebben behoord, naast godsdienstige geschriften, welker inhoud het slechts aan de allerhoogsten, de priesters, gegeven was te verstaan. Aan den anderen kant echter vele geschriften, di, blijkens hun inhoud en taal, meer tot het volksbezit moeten hebben behoord of aan de grootere groepen van lieden, die een geestelijk leven leidden.

Tot deze laatste categorie zouden wij ook de Tantu Panggelaran willen rekenen en wij zouden het kunnen noemen „Het boek der Minre Broeders". Want, hoewel het eerste deel van het werk cosmogonische beschouwingen bevat en uiteenzet hoe de goden den Meru van Indië naar Java wentelden, hoe

daarop met dezen berg het wankel eiland werd vastgezet; en hoe de eerste menschen zijn ontstaan, bevat het grootste gedeelte van de Tantu verhalen over het stichten van mandala's, nederzettingen van wiku's, personen die zich aan een geestelijk leven wijden. En herhaaldelijk heeft men gelegenheid op te merken dat deze mandala's nu juist niet behooren bij de officieele geestelijke waardigheidsbekleeders en gebieden waarover wij in de Nagarakrtagama, dus een werk uit de hofkringen en hoogste geestelijke standen, onder anderen lezen kunnen. En daarbij denkt men onwillekeurig aan een zelfde verhouding tusschen Tantu Panggelaran en de puranische geschriften als er tusschen de Pararaton en de Nagarakrtagama valt te constateeren. Beiden, Tantu en Pararaton, stammen uit later tijd (Dr. Pigeaud stelt de Tantu tusschen 1500 en 1635), hun taal is niet meer het „echte" Oudjavaansch en beiden missen het officieele, hinduiseerende tintje der oudere werken. Kortom, zij staan meer in contact met de inheemsche opvattingen, toestanden en voorstellingen, die allengs boven de hinduïstische uitkomen en deze meer en meer verdringen.

Dit laatste, het verborgen zijn van oud inheemsche figuren, voorstellingen en gebruiken onder hinduïstische namen en verhalen, is in het byzonder door Dr. Pigeaud in het licht gesteld en vormt, zooals hij in de inleiding zegt, de kern van zijne aantekeningen op de vertaling. Gaarne maken wij van de gelegenheid gebruik het belangrijke werk van onze zijde, de archaologische, te bezien.

Dr. Pigeaud noemt de Tantu minder een cosmogonie dan wel een kerkgeschiedenis. Hoewel zeker den aard van het geschrift verduidelijkende, meenen wij toch dat deze uitspraak wat te veel omvattend is. Want in een kerkgeschiedenis hooren alle lotgevallen van de kerkgemeenschap thuis en in de Tantu missen wij juist de verhalen die ons inlichtingen zouden kunnen geven omtrent de stichting der hoogste geestelijke orden en instellingen. In ieder geval vinden wij een informatie over de stichtingslegenden van vele, zoo niet alle der misschien in minder hoog aanzien staande mandala's. In de wijze waarop deze verhalen met elkaar in verband worden gebracht vertoont het de nauwste verwantschap met de latere serat kanda's; met dit verschil, dat deze zich natuurlijk meer met de vorstenlegenden, de Tantu meer met de legenden der geestelijken bezig houdt. Beiden zijn echter evenzeer puranisch van bouw en karakter en een vergelijking, vooral wat betreft de godengenealogiën, zou niet overbodig geweest zijn. Tevens ware de figuur van Sri- en van Kandyawan daarmede te belichten, daar Sri-Medang een groote rol speelt in deze geschriften.

Uitvoerig wordt in de inleiding gehandeld

over Bhataara Guru en den mogelijken oorsprong van diens naar voren treden onder de andere Siwa-manifestaties. Hierbij (en bij zeer vele van dergelijke afwijkingen van „klassieke" indische opvattingen) denkt Dr. Pigeaud aan een oud-inheemschen invloed, doch laat in het midden of en in hoeverre deze positie van Bhataara Guru reeds in Indië een dergelijke was doch ons nog verborgen bleef. Onze persoonlijke ervaring op dit punt is, dat juist bij minder officiële voorstellingen als waar het hier in de Tantu om gaat, een nader onderzoek van niet-klassieke indische bronnen allerlei aan het licht brengen kan wat te voren voor indonesisch, oud-inheemsch dus, gold. Van een dergelijk onderzoek vinden wij in het werk van Dr. Pigeaud echter slechts weinige sporen. Wij gelooven gaarne dat hij dit gebied inderdaad heeft nagevorsch, doch dan blijft het ons toch bevreemden, dat zoo geringe resultaten te boeken vielen, waar ons deze als het ware in den schoot vielen. En, meer in het algemeen gesproken, wij gelooven dat wanneer schrijver in de plaats van zijne bijna op iedere pagina uitgesproken vermoedens, dat een nader onderzoek veel aan het licht kan brengen, dit nader onderzoek op enkele der voornaamste punten (b. v. godengenealogie en observanties) zelf ter hand had genomen, de resultaten zeer zeker meer bevredigend zouden zijn geweest. Want nu slaakt men na de lezing onwillekeurig de verzuuchting, dat een helder inzicht in de behandelde kwesties wel tot de vrome wenschen zal behooren. En in het bijzonder had eenig meerder contact met de resultaten der javaansche archaeologie, die in talrijke tijdschriftartikelen zijn neergelegd, doch ook met hare gegevens, zooals Brandes en Cohen Stuart deze in hunne oorkondentranscripties bieden, het geheel zeer ten goede gekomen.

Als wij bij het vermoeden dat de Mahameru beschouwd zou zijn als meer dan 'n gewone berg of zelfs dan de zetel der goden, de opmerking lezen dat ook in de indische geschriften dergelijke voorstellingen „wel te vinden zijn", dan achten wij hier de wetenschappelijke reserve en acribie, die in het geheele boek steeds met pijnlijke nauwgezetheid in acht wordt genomen, wel wat al te ver gedreven. Eerder toch zou men zich kunnen afvragen waar dergelijke voorstellingen in de indische literatuur niet te vinden zijn.

Kennisname van wat de oudjavaansche reliefs ons vertellen kunnen over de kleeding en de woning van geestelijken, evenals die van wat de balische togogs vertoonen, had de taak niet onnoodig verzaagd en zou de volledigheid zeer ten goede gekomen zijn; een onderzoek der oorkonden, die voor het grootste deel juist over gebieden van geestelijken en hunne instellingen handelen en daarbij het groote voordeel bieden meestal gedateerd te zijn, zou zeer zeker omvangrijk geweest zijn, doch door zijn belangrijkheid niettemin noodzakelijk. Wij voelen dit eenigermate als een zwak punt in de overigens door een omvangrijke belezenheid der oudjavaansche handschriften zeer vaak verduidelijkende aantekeningen.

De archaeologie had den schrijver echter ook in andere zaken hulp kunnen bieden en

tenminste een kennisname van hare resultaten ware gewenscht geweest.

Het voorkomen van Mdang i bhumi Mataram in de oorkonden, vonden wij niet vermeld, terwijl dit toch zeker gememoreerd had dienen te worden. Het voorkomen van Galuh en Masin op pag. 126 had toch wel aanleiding kunnen geven tenminste even te wijzen op het Galuh en Mahasin der Erlangga-oorkonden. Ook het feit dat Sri, de rijstgodin, op Bali als echtgenoot van Siwa geldt, waarop Friederich reeds de aandacht vestigde, had een vermelding verdiend en dat de kwestie over rsi-çaiwa-saugata ook een onderwerp van onderzoek der archaeologen heeft uitgemaakt, is blijkbaar van niet voldoende belang geacht. En voor de combinatie Daha-Galuh had de schrijver in de recente literatuur over archaeologische onderwerpen toch zeer zeker nadere gegevens kunnen vinden. Terwijl het feit dat De Kat Angelino een balischen lontar Tantoe Pagar-laran aanhaalt en daar mededeelingen over doet in verband met den oorsprong der smeden, schilders enz. niet gepasseerd had mogen worden.

Betreuren wij het dat de scheiding tusschen archaeologie en taalwetenschap, na Brandes dood door de archaeologen in het leven geroepen, nu ook doortaalgeleerden wordt gehandhaafd, er tegenover staat dat Dr. Pigeaud ons door zijn uitvoerige excerpten van oud-javaansche handschriften (een niet bijster opwekkend werk!) weer talloze nieuwe gegevens aan de hand doet.

Het spreekt vanzelf dat er enkele kleinigheden zijn, waarover wij met den schrijver van meening verschillen. Voorzover deze een practische beteekenis hebben, zullen zij in de loop der jaren vanzelf ter sprake komen.

Wel wilden wij nog gaarne een paar opmerkingen maken, die van meer direct belang zijn.

Allereest de meening als zouden na elkaar bestaan hebben verbasterde godenverhalen (als in de Tantu) en meer klassieke opvattingen (als in de oudjavaansche kakawin,) een en ander in verband met een oudere hofliteratuur en een jongere meer inheemsche letterkunde. Dat over dit laatste ook nog andere meeningen bestaan is bekend en Dr. Van Stein Callenfels heeft reeds meerdere malen gepleit voor een hooger en ouderdom van een dergelijke meer inheemsche literatuur. Wat het eerste betreft, zoo hebben wij gemeend aan te kunnen toonen dat in de Ramareliefs van Tjandi Lara Djonggrang afwijkingen voorkomen, die men alleen dan verklaren kan, indien men juist bij deze latere „populaire" of als men wil meer inheemsche verhalen te rade gaat. Dit merkwaardige feit werpt een nieuw licht op een mogelijk hoogen ouderdom van zulke „verbasterde" voorstellingen, daar deze reliefs immers uit de oudere periode stammen en ouder zijn dan de meeste der kakawins.

Intusschen waren Dr. Pigeaud bij de samenstelling van zijn proefschrift deze resultaten nog niet bekend en plaatsen wij de opmerking dan ook buiten het verband eener critiek. (pag. 32)

Dat Gana (Ganeça)'s betrekking tot de letteren in overeenstemming zou zijn met

„d'Indische'' voorstelling (waarom toch deze weinig met de werkelijkheid overeenkomende overal voor anlautende klinkers doorgevoerde orthographie?) achten wij slechts ten deele juist, in zooverre dat Ganeça in Indië niet de God der geleerdheid en der schrijvers is, doch een geluksgod en aldus óók door schrijvers voor in hunne werken wordt aangeroepen, teneinde zich succes met de geschriften te verzekeren. Daar zulke aanroepen uit den aard der zaak de eenige zijn die ons resten, heeft de meening postgevat als zou Ganeça de god der auteurs verbeelden. Doch evengoed wordt hij b.v. aangeroepen door bankiers, bij het bouwen van een huis, bij het begin van een reis enz. En, zooals het populaire boekje van Buck ons vertelt, vindt men zijn naam aan het hoofd van het grootboek van menig bankier. (pag. 235)

Wij zullen het echter hierbij laten en het boek een welverdiende lof niet onthouden.

In het bijzonder de archaeoloog kan Dr. Pigeaud dankbaar zijn voor het door hem verrichte werk, dat menigmaal het geduld van den schrijver op een zwaren proef moet hebben gesteld. Want dit is zeker, de Tantu steekt vol met allerlei wetenswaardige gegevens, die, in verband gebracht met andere, uit historische en iconographische bronnen verkregene, ons weder belangrijk kunnen helpen aan den opbouw eener geschiedenis van het Oude Java. En op de juiste weergave van deze gegevens kunnen wij ons onverwijd laten. Mocht ons de gevolgde werkwijze iets te weinig agressief lijken, dit heeft het voordeel dat de gegevens zuiverder blijven en men ze onbeïnvloed naderen kan. Vermelding van archaeologische en ethnologische

literatuur, die eenigermate licht kon werpen op het behandelde onderwerp (en daar is zeer veel bij wat, daar het niet strikt genomen op het gebied der letteren gelegen is, aan den schrijver ontging), bleef helaas een desideratum.

Daarbij achten wij de pogingen om het „oud-inheemsche'' tot zijn recht te laten komen en te waarschuwen tegen een al te ver doorgevoerd achten der hinduisatie echter zeer zeker nuttig; ten slotte is het herkennen van wat inheemsch en wat vreemd is, ook voor den huidige Javanen een zaak van groot belang.

Voor de vertaling hebben wij, voorzover wij tot oordeelen bevoegd zijn, alle lof en het is Dr. Pigeaud volkomen gelukt een aan dien van het oorspronkelijke adaequaten toon te vinden; het daarbij aan den dag tredende sterke gevoel voor humor, dat ons o.a. in de passage van mpu Kalotan en den koning bijzonder trof (pag. 172), maakt uit een voor onze smaak toch immer min of meer moeilijk te genieten stuk literatuur iets, wat een lezing overwaard is. En dit ging hier zeker niet ten koste van de juistheid der vertaling.

Het van grooten wetenschappelijken zin getuigende, hoogst belangrijke werk is een studie overwaard.

Dr. W. F. S.

Weltevreden, 18 Febr. 1925.

1). Om typografische redenen is in deze bespreking, evenals in die van het vorige Djanummer en van denzelfden schrijver, niet de in de copy aangegeven transscriptie der vreemde woorden gevolgd.

OPGAVE VAN LITERATUUR OVER JAVA EN MADOERA,

VERSCHENEN BUITEN NEDERLANDSCH-INDIE, GEDURENDE HET
1e HALFJAAR VAN 1924.

A. AFZONDERLIJKE UITGAVEN.

VERSLAGEN DER ETHNOLOGEN-BIJ-
EENKOMSTEN TE AMSTERDAM 1921-
1924. Amsterdam 1924.

Hierin meer in het bijzonder over Java:

Bijeenkomst op 7 Jan. '22 (engelsche tekst):

JASPER, J. E. A few particulars about
the Tenggerese. p. 16 - 19.

Bijeenkomst op 6 Jan. 1923 (nederl. tekst):

RASSERS, Dr. W. H. Een en ander over het
javaansche kinderspel „Nini Towong”.
p. 25 - 28.

ERP, TH. VAN. Het Kala-makara-ornament
in de hindoe-javaansche kunst. p. 38-42.

Bijeenkomst op 5 Jan. 1924 (nederl. tekst):

GOSLINGS, B. M. Opmerkingen en vragen
bij de demonstratie van een paar ja-
vaansche steenen werktuigen, benevens
een phallus-zuil en een kampoengbe-
schermend beeld van de Zuid-Wester-
Eilanden. p. 49 - 57.

NOUHUYS, J. W. VAN. Is het bestaan van bak-
tikken op bladwerk aangetoond? p. 57-61.

ERP, TH. VAN. De leeuwen van den Bara-
boedoer (met lichtbeelden). (Deze voor-
dracht is hier niet opgenomen, als zijnde
in extenso opgenomen in het Oudh. Ver-
slag 1e en 2e kw. 1923, met ill.)

JUYNBOLL, Dr. H. H. Oudjavaansche-ne-
derlandsche woordenlijst. Leiden 1924.

COOLSMA, S., oud-zendeling. Terugblik op
mijn levensweg 1840-1924. Met portret.
Rotterdam 1924.

KEITH, A. BERRIEDALE. The sanskrit
drama in its origin, development, theory
and practice. Oxford 1924.

CHARPENTIER, JARL. Die Suparna-Sage.
Untersuchungen zur altindischen Lite-
ratur und Sagengeschichte. Uppsala
u. Leipzig 1924.

DAUTHENDEY, MAX. Erlebnisse auf Java.
(Die Hochzeit des Nagels der Erde. Meine
Smeru-Besteigung). München 1924.

MARA SOETAN en P. DE NES. Soeloeh I.
Pemimpin oentoek goeroe-goeroe jang
mengadjarken kitab batjaan. Groningen
1924.

SLATER, GILBERT. The dravidian element
in indian culture. London 1924.

WESSELS S. J., C. Early Jesuit travellers
in Central Asia. Uitg. van de Linscho-
ten-vereeniging, Den Haag 1924.

CALLENFELS, P. V. VAN STEIN —. De Su-
damala in de hindoe-javaansche lite-
ratuur. Akad. proefschrift 1924.

STUTTERHEIM, W. F. Rama-Legenden und
Rama-Reliefs in Indonesiën. Akademisch
proefschrift. (Met 80 platen in afzonder-
lijken band). 1924.

PIGEAUD, TH. G. TH. De Tantu Pang-
gelaran. Een oud-javaansche prozage-
schrift, uitgegeven, vertaald en toege-
licht. Akad. proefschr.'s Gravenhage 1924.

LEKKERKERKER, C. Indië's jonge kracht.
Eenige der nieuwere gegevens omtrent
de koloniale huishouding in Ned. Oost-
Indie. 4e uitg. Het Koloniaal Instituut.
Amsterdam 1924.

Uitsl. over Java: Agrarische en gemeen-
telijke hervorming van Java, p. 12-25
(Hervormingen in de Vorstenlanden;
Nog een zuiveringsproces; Een zestal
andere moderniseeringen). — Inlandsche
landbouw. Java en Madoera, p. 31-35. —
Land-, boschbouw- en veeartsenijkundig
onderwijs p. 38-40; Zout p. 57; Java en
Madoera in 1922 (in- en uitvoeren), p. 68.

B. TIJDSCHRIFT - ARTIKELEN.

HOETINK, B. So Bing Kong: het eerste
hoofd der Chineezzen te Batavia. (Een
nalezing). Geill. Bijdragen tot de Taal-,
Land- en Volkenkunde van Ned. Indië
uitg. d. h. Inst. voor de T. L. en V.
van N. I. Dl. 79. 1923, p. 1 - 44.

STUTTERHEIM, W. F. Oudjavaansche kunst.
Ib. p. 323-346.

ERP, TH. VAN. Hindoe-javaansche beelden,
thans te Bangkok. Geill. Ib. p. 491-518.

RECHTSTOESTAND DER JAVANEN IN
SURINAME. Ib. p. 519-521.

JUYNBOLL, Dr. H. H. Vertaling van Sarga
VIII van het oudjavaansche Ramayana.
Ib. p. 569-590.

ROUFFAER, Dr. G. P. Van Hoëvell's archae-
ologische reis in Midden-Java van
1840. Ib. p. 591-597.

JUYNBOLL, Dr. H. H. Vertaling van Sarga
IX van het oudjavaansche Ramayana.
Ib. Dl. 80. 1924, p. 11-22.

CALLENFELS, P. V. VAN STEIN - en L. VAN

- VUUREN. Bijdrage tot de topografie van de residentie Soerabaja in de 14de eeuw. Met 3 krt. Tijds. v. h. Kon. Ned. Aardrijksk. Genootschap. 2e R. XLI no. 1. Januari 1924, p. 67-81.
- NORTIER, C. W. De javaansche maatschappij en zendingsarbeid. Tijdschrift voor Zendingswetenschap. Dl. 67, 4e stuk, 1923. p. 290-297.
- BLIEK, A. J. Een pionier in de zending op West-Java herdacht. (Mr. F. L. Anthing, 1883). Ib. p. 298-308.
- LUINENBERG, S. Ila-ila. (Vervolg van id. in J. 51). Ib. p. 320-326.
- WIELENGA, D. K. Taalstudie en Nederlandsch Bijbelgenootschap. De Macedoniër XXVIII, 1924, p. 12-15; 38-43; 65-72.
- POL, Ds. D. Vijf en twintig jaren Java-Zending. Ib. XXVII, 1923, p. 360-369 en XXVIII, 1924, p. 16-22.
- INDICUS. Javaansche „predikanten" of „hulppredikers". Ib. XXVIII, 1924, p. 81-83.
- BAKKER, D. Javaansche predikanten in zendingsdienst. Ib. afl. Februari 1924, p. 33-37. (vgl. Ib. Dec. 1923, p. 353-359 en Sept. 1923, p. 289-297).
- POL, Ds. D. Overzicht van de Midden-Java-Zending. Ib. p. 44-47.
- BAKKER, D. Zelfstandigheid van de javaansche kerk bij het licht van ons gereformeerde kerkrecht. Ib. afl. April 1924, p. 97-102.
- HELSDINGEN, W. F. C. VAN. Missionnaire Pandita Djawa's. Ib. 1924, p. 144-147 en 183-187.
- KRAEMER, Dr. H. Spiritual currents in Java. The International Review of Missions. 13 Jan. 1924, p. 101.
- BALJON, J. M. S. Javaansche Zondagscholen. Ned. Zendingsblad. 7e j. no. 2. p. 26-27.
- KETEL, A. P. Een geslaagde tocht, hoewel het doel niet bereikt werd. Ib. no. 4, April 1924, p. 60-61 (Uitstapje van Mandjawa uit).
- BERVOETS, Dr. U. Vorstinnegift. Ib. no. 6. Juni 1924, p. 83-86. (Melaatschen-inrichting te Danaradja).
- DE ZENDINGSPOST SITIARDJO (Oost-Java). Ib. no. 7. Juli 1924, p. 109.
- MANDERE, H. CH. G. J. VAN DER. De Java-suikerindustrie in 1922. De Indische Gids, XLVI, Jan. 1924 p. 1-25.
- JAVAHOUTHANDEL EN DJATIHOUTBEDRIJF. Ib. Febr. 1924, p. 182-183.
- ODUEMANS, J. De indische grooten in Nederland bij gelegenheid der Jubileumfeesten. Ib. Maart 1924, p. 197-222.
- SCHMULLING, E. L. K. De huidige stand der verplichte diensten in Ned. Indië. (Aanvulling bij ib. Sept. 1923). Ib. p. 242-248.
- IDEM. Het aantal dessa's op Java. Ib. p. 249.
- KALFF, S. Goud-exploitatie op Java. Ib. April 1924, p. 293-307.
- BLOK, C. J. P. Pangéran Adipati Anom Amangkoenegoro Soedibio Rodjopoetro Narendro Mataram in Nederland. Sept. 1919-Dec. 1920. Ib. p. 308-314.
- LEEUEWEN, Ir. C. A. E. VAN. Drinkwater-voorziening van Ned. Indië. Geill. Water en gas. 15 Jan. 1924.
- SMIT, Dr. JAN. Water en watervoorziening in Ned. Indië. Ib. 28 Maart 1924.
- LEKKERKERKER, C. Onderwijs voor indische meisjes. Geill. Indië, 7e j. no. 40, 2 Jan. 1924, p. 639-642; no. 41, 9 Jan. p. 655-660; no. 42, 16 Jan. p. 675-680.
- W. B.-L. De duivendochter. (Soendaneesch sprookje). Ib. id. 9 Jan. 1924, p. 660-662.
- KALFF, S. Een javaansche hofhouding. Geill. Ib. 16 Jan. p. 671-675 en 23 Jan. 1924, p. 689-693.
- MENTEL, K. G. V. De inheemsche nijverheid op de Vierde Jaarbeurs. Geill. Ib. no. 44, 30 Jan. 1924, p. 706-710.
- REITSMA, J. M. I. Een nieuwe spoorlijn in de Preanger. Met ill. en k. Ib. no. 46, 13 Febr. 1924, p. 741-745.
- R. Indisch Bronbeek. Geill. Ib. no. 47, 20 Febr. 1924, p. 749-751.
- BLOKZEIJL - LEEMBRUGGEN, W. Kwali Pandjang. Bataviaasch volksverhaal. Ib. no. 48, 27 Febr. 1924 p. 769-770.
- KALFF, S. Iets over het kasteel van Batavia. Geill. Ib. no. 49, 5 Maart 1924 p. 775-778 en no. 50, p. 797-801.
- d. K. De P. K. I. (Partij Kommunist India) ten plattelande. Geill. Ib. p. 779-781.
- R. Een plechtigheid in den bandoengschen kaboepatén. Geill. Ib. no. 50, 12 Maart 1924, p. 791-793.
- R. Algemeene Havenconferentie te Batavia 15-18 Jan. 1924 Geill. Ib. no. 51, 19 Maart 1924, p. 813.
- d. K. De soendaneesche vrouwenwereld. Geill. Ib. p. 813-816.
- R. Gaat de Papandajan werken? Geill. Ib. 8e j. afl. 1, 2 April 1924, p. 13-15.

- REITSMA-BRUTEL DE LA RIVIERE, M. E.** Naar de watervallen van de Tji Kawari, Geill. Ib. afl. 3, 30 April 1924, p. 45-47.
- R. De treinramp bij Rantja-ekek.** Geill. Ib. afl. 4, 14 Mei 1924, p. 53-54.
- G. B. Javaansche visschers te Pangandaran.** Ib. p. 54-57.
- REITSMA, S. A.** Naar den Tangkoebanprahoe. Geill. Ib. p. 57-61.
- R. Bandoeng's Regent naar Mekka.** Geill. Ib. p. 61.
- R. Het monument voor kapitein Engelbert van Bevervoorde.** Geill. Ib. afl. 5, 28 Mei 1924, p. 75-77.
- SCHMULLING, E. L. K.** Bestuurlijke hervormingsarbeid op Java en Madoera: officieel nog niet begonnen, feitelijk reeds in vollen gang. Het Koloniaal Weekblad. 24e j. no. 1 van 3 Jan. 1924, p. 2-4 en no. 2 van 10 Jan. p. 2-4.
- W. Iets over rangen en statie in den O. I. Compagnie's tijd.** (Ontleend aan J. Hageman J. G. zn., Geschied- en aardrijkskundig overzicht van Java op het eind der 18de eeuw, in Tijds. v. h. Bat. Gen. v. K. en W. IX, 1860). Ib. no. 2 van 10 Jan. 1924, p. 4-5.
- NIEUWAAL, M. CH. VAN ROUVEROY VAN.** Pangoepokoro Botjah Lolo. (Op-roep tot steun voor de javaansche wezeninrichting te Toeloengagoeng). Ib. no. 3 van 17 Jan. 1924, p. 3-4 en no. 4 van 24 Jan. p. 2.
- JAVAANSCH ARCHITECTUUR.** (Redactionneele bespreking van het art. van ir. H. Maclaine Pont in „Djawa" 1923, no. 3 en 4 over „Bestaan, hoedanigheid en goed recht eener javaansche architectuur-traditie"). Ib. no. 3 van 17 Jan. 1924, p. 5; no. 4 van 24 Jan. p. 5 en no. 5 van 31 Jan. p. 4.
- SCHMULLING, E. L. K.** Van 10.000 dessa's en 10.000 kabekelan's, tijdens de regering der Koningin in administratieven zin gestorven. Ib. no. 4 van 24 Jan. 1924, p. 3-4.
- PANGANDARAN: HET DIERENPARK AAN DE ZUIDKUST VAN JAVA.** (Ontleend aan het dagblad De Locomotief). Ib. no. 16 van 17 April 1924, p. 3-5.
- DIJK, K. VAN.** Pamoelang Djawa. Rapport inzake de vraag, hoe wij numoeten komen tot instelling van het ambt van Dienaar des Woords in de Inlandsche Gemeenten v. Midden-Java. Het Zendingsblad van de Gereformeerde Kerken in Ned. No. 11 Nov 1923 p. 166-168. (Vlg. Ib. Jan. 1924, p. 11-12).
- POR, Zr. G.** Een Zondagmorgen naar Sragèn. Ib. p. 169-170.
- W. B. Zendingsconferentie van den Ned. Ind. Zend. Bond.** Ib. p. 171.
- NIMPOENO, S.** In de goede richting. Ib. p. 171 (Nog enkele korte bichten over Java).
- ANDEL, H. A. VAN.** Over Bangsri. Ib. no. 1, Januari 1924, p. 5-6.
- POS-BREUKELAAR, J.** De arbeid onder de Chineezten te Djokja. (met foto) Ib. p. 7-8.
- POS, A.** Van onze kerkgebouwen. Ib. p. 8-9.
- KAART VAN SOLO.** Ib. p. 14.
- UIT POERBOLINGGO.** Ib. Febr. 1924, p. 21-22. (Een nieuw zendingsblad, Rotterdam). (In dit nr. nog eenige korte berichten uit Java).
- W. B. Javaansche predikanten in Zendingsdienst.** Ib. Maart 1924, p. 35-37.
- W. B. Uit Poerworedjo.** Ib. p. 38. (Zendingsmaandblad, verschenen sedert 1 Juli 1923, te Sneek). (In dit nr. nog korte meded. omtrent Java).
- DE ZENDING ONDER DE CHINEEZEN OP MIDDEN-JAVA.** Ib. April 1924 p. 51-52. (vgl. ib. p. 56-58).
- ANDEL, H. A. VAN.** Solo in 1923. Ib. p. 54-56. (Nog enkele Java-berichten in dit nr.)
- MAGELANG.** Ib. Mei 1924, p. 70-71. (Nog enkele Java-berichten in dit nr.)
- DIJK, K. VAN.** Aan de Zendende Kerken van Friesland. Ib. Juni 1924 p. 86-90. (Meded. over het ressort Keboemen e.a.). (In dit nr. nog enkele Java-berichten).
- JAVA AAN HET WOORD: HET ST. MELANIA-WERK.** Onze missiën in Oost- en West-Indië. Kolon. Missie Tijdschrift van de Indische Missie-Vereeniging. Jaarg. VII Februari 1924, p. 37-55.
- HET KATHOLIEK ONDERWIJS OP JAVA.** Ib. Mei 1924, p. 72-91.
- SCHOLTEN, J. H.** De herleving van het Katholicisme in Nederl. O. Indië. Ib. p. 107-118. (Een brief van Scholten dd. 15 Sept. 1829 aan den Aartspriester Van Banning te Zoeterwoude, over den toestand der R. Kath. Kerken op Java).
- STRATER S. J., FR.** Desigarenfabriek „Negresco" te Djokjakarta. St. Claverbond, uitg. d. P.P. Jezuiten ten bate hunner missie op Java, 36e j. no. 1, Januari 1924, p. 7-14. (Geill.)
- VRIENS S. J., G.** Een bezoek aan Medari. Ib. p. 15-22. Geill.
- GITSLS S. J., JOS.** Eerste R.K. Normalschool voor javaansche onderwijzeressen te Ambarawa. Ib. no. 2. Febr. 1924 p. 34-36.
- KONINGINNEFEEST TE MENDOET.** Brief van een javaansche leerlinge aan Moeder Hortense. Geill. Ib. p. 44-47.
- EEN MOOIE STAP VOORWAARTS.** (Opening noviciaat te Jogjakarta). Ib. p. 48-50.

- FEBER, Ir. L. J. M.** Socialisme en communisme op Java. Ib. no. 3, Maart-April 1924, p. 65-76.
- STATISTIEK DER SCHOLEN** voor Inlanders in de Java-Missie der E.E.P.P. Jezuiten op 31 Dec. 1923. Ib. p. 87-89.
- DORA POEDJIJATI.** De inwijding van 't Zusterhuis te Mendoet. Geill. Ib. no. 4, Mei 1924, p. 105-107.
- KOCH S. J., U.** Het javaansch-hollandsche noviciaat der Paters Jezuiten in actie. Geill. Ib. p. 109-120.
- MARIASCHOOL TE AMBARAWA.** Eerste R. K. Normaalschool v. javaansche onderwijzeressen. Geill. Ib. p. 121-123.
- NAAR DESSA SEDAN.** Geill. Ib. afl. 5 Juni 1924, p. 133-136.
- KERSTMIS TE MENDOET.** Geill. Ib. p. 137-139.
- STRAETER S. J., FR.** Missietochten. Geill. Ib. p. 147-150.
- SATIMAN S. J., FR. X.** Het Angelus te Moentilan. Ib. p. 151-153.
- VRIENS S. J., G.** Waarom volgens de Javanen na een maansverduistering de maan weer heel wordt. Ib. afl. 6. Juli-Aug. 1924, p. 161-162.
- AERNSBERGEN S. J., A. VAN.** Noesa Kambangan. Geill. Ib. p. 163-169.
- KEMMERLING, Dr. G. L. L.** De drooglegging van het kratermeer van Goenoeng Keloet. De Ingenieur, 39e j. nr. 8 van 23 Febr. 1924 p. 127-133. Met schetsen en profielen.
- WOLVEKAMP, H.** De drooglegging van het Kratermeer van Goenoeng Keloet. Ib. no. 12 van 22 Maart, p. 218-219.
- EASTON, N. WING.** De Keloet, het meer en de uitbarsting. Ib. p. 219-222.
- LEY, Prof. Ir. J. N. VAN DER.** Een en ander over de electriciteitsvoorziening in en om Batavia en in West-Preanger. Ib. nr. 19 van 10 Mei 1924, p. 345-348. Met kaart en profiel.
- BEIJL, Z. S.** Voorkoming eener herhaling van het ongeval der Keloet-tunnel. Ib. nr. 21 van 24 Mei 1924, p. 394-395.
- BERLAGE, Dr. P. H.** De europeesche bouwkunst op Java. Ib. no. 22 van 31 Mei 1924, p. 399-408. Voordracht met debat. Geill.
- SLUIGELANDT, W. BARON VAN.** Hoogfrequentietelefonie Weltevreden-Semarang. Ib. nr. 24 van 14 Juni 1924 p. 444-446.
- TEA IN INSULINDE.** Opportunities for planters, manufacturers and investors. The Netherlands Indies Review. London. Vol. 4, no. 8, Jan. 1924 p. 354-359.
- SUGAR CULTIVATION IN JAVA.** II. Ib. no. 11, April 1924, p. 506-509.
- STERN, PHILIPPE.** Sur les danses de Java, de l'Indo-Chine et de l'Inde. Revue Musicale, février 1924. (Verkorte vertalingen in Het Kolon. Weekbl. 24e j. no. 11 van 13 Maart 1924, p. 4-6).
- CULTUURKARAKTERS I.** (P. A. Mangkoe Nagoro VII). Oedaya—Opgang. Geill. Maandbl. voor Indonesië. (In het Maleisch en het Nederlandsch). 1923 No. 1, p. 1-3.
- EEN WESTERLING OVER GAMELAN EN DANS.** (de Deen Capt. Aage von Kohl. Ib. p. 3-4.
- DE BOSSCHA-STERRENWACHT.** Ib. p. 4.
- CULTUURKARAKTERS II.** (Dr. Radjiman Wediodiningrat). Ib. no. 2 p. 9-10.
- WAARDEERING VAN DE WAJANGKUNST IN EUROPA.** Ib. p. 11-12.
- BOEDI OETOMO 1908-1923.** Ib. no. 3 p. 17-18.
- WESTERSCH EN OOSTERSCH.** Ib. no. 5 p. 33-34.
- RADEN ADJENG KARTINI.** Ib. p. 34.
- HAEFTEN, Dr. F. W. VAN.** Over poliklinieken in het hygienisch werk in de dessa. Ib. p. 35-36.
- VAN EN OVER JAVA.** Ib. no. 7 p. 49-50.
- PIONIERSTERS OP HET GEBIED VAN HET INLANDSCH ONDERWIJS.** Ib. no. 11, 1924 p. 81-82.
- GEUSAU, Jhr. Mr. W. H. ALTING VON.** De landbouw-vereeniging „Mardi Poerno" (Wederopbouw). Ib. p. 83-84-86 en no. 11 p. 96-98.
- EEN JAARMARKT TE SOERAKARTA.** Ib. p. 90.
- NOGMAALS: WESTERSCH EN OOSTERSCH.** Ib. no. 13 p. 102-103.
- Dr. TAGORE NAAR CHINA EN JAVA.** Ib. p. 104-105.
- VOGEL, Dr. J. PH.** De Makara in de voorindische beeldhouwkunst. Ned. Indië Oud en Nieuw, 8e j. afl. 9. Januari 1924 p. 263-276. Geill.
- WALL, V. I. VAN DE.** Een historisch servies. Geill. Ib. p. 290-292.
- JASPER, J. E.** Naar den top van den berg Slamet. Geill. Ib. 8e j. afl. 10 Febr. 1924 p. 311-321.
- VISSERING, C. M.** Batavia. Geill. Ib. afl. 11 Maart 1924 p. 327-335.
- PAERELS, J. J.** Uit de geschiedenis der indigo-cultuur. Geill. Ib. p. 336-347.
- KROM, Dr. H. J.** Een merkwaardig bronsje (Wadjarwarahi) Geill. Ib. p. 348-349.
- KOOL, JAAP.** Over gongs en angkloengs. Geill. Ib. afl. 12 April 1924 p. 368-378.

BEZEMER, Prof. T. J. De mislukte theologische student. Een soendaneesche vertelling. Ib. 9e j. afl. 1, Mei 1924 p. 32-36 en afl. 3, Juli 1924 p. 97-104.

BERLAGE, Dr. H. P. Aanteekeningen bij reisschetsen. Ib. Juli 1924 p. 85-91.

RUETER, TH. De Boroboedoer. Geill. Buiten, 5e j. no. 12 van 19 Jan. 1924 p. 4-7 en 13 van 26 Jan. p. 16-20, 28-31.

't **H.** De kali Poetih op het Idjen-plateau. Geill. Ib. 16 Febr. 1924 p. 82-83.

TADEMA, M. Naar den Kawah-Idjen. Geill. Ib. 23 Febr., 1924 p. 93.

VETH, Dr. JAN. Het Bataviaasch Museum. De Gids, Maart 1924, p. 396-413.

HARTEVELT, H. C. Tjiteureup. (Gedicht). Ib. Apr. 1924 p. 73-74.

KALFF, S. Een Bronbeek-stichting in Indië. Vragen des Tijds 1924, II, p. 56-59.

GROOTHOFF, A. Verkoop van djatihout in gemengd bedrijf, een houthandels-trust op Java. Economisch-statistische berichten 9 Jan. 1924 p. 31-32; Aant. p. 37-38. (Vgl. beneden 20/2'24 p. 179).

THOMAS, Mr. A. E. J. SIMON. Een jaarbeurs in Indië, Ib. p. 34-35.

MULDER, J. SIBINGA. De „industrialisatie" van N.-O.-Indië. Ib. 30 Jan. p. 100-103 en 6 Febr. p. 126-127. Aant. bij idem, ib. 18 Febr. p. 157-158. (Vgl. beneden).

HOYER, C. Industrialisatie van N.-O.-Indië. Ib. 6 Febr. 1924 p. 129.

OORDT, V. D. HOEVEN VAN. Verkoop van djatihout in gemengd bedrijf. Ib. 20 Febr. 1924, p. 178-180.

WERKSTAKINGEN onder het niet-europeesch personeel in de Javasuiker-Industrie in 1920, 1921 en 1922. Ib. 27 Febr. 1924, p. 207-208.

VERSLUYS, J. C. VAN REIGERSBERG. Industrialisatie van N.-O.-Indië. Ib. 5 Maart 1924, p. 218-219.

KROON, W. F. J. De Bandoengsche Jaar-beurs. Ib. 5 Maart 1924, p. 224-227.

WAERDEN, J. VAN DER. In en om de Indische Begroting. Ib. 12 Maart 1924, p. 245.

KIELSTRA, Mr. J. C. Industrialisatie van Ned. O. Indië. Ib. 2 April 1924, p. 302-303.

NIENHUIS, J. F. C. De heer Sibinga Mulder en de gevangenisnijverheid, Ib. p. 310-311.

RANNEFT, J. W. MEIJER. Het laatste verslag van het Volkscredietwezen in N. I. Ib. 9 April 1924 p. 323-325.

MULDER, J. SIBINGA. Naar aanleiding van „De Industrialisatie van Ned. O.-Indië". Ib. 16 April 1924, p. 347-349.

KASTELEIJN, J. S. C. Reisindrukken. Ib. 23 Apr. p. 362-364 en 30 Apr. p. 386-387.

AMENT, H. M. De organisatie van het credietwezen in de afdeeling Indramajoe, gewest Cheribon, volgens de z.g. idjon-en loemboeng-stelsels. Ib. 4 Juni 1924 p. 496-497. (Vgl. ib. 9 April 1924 p. 323).

WAERDEN, J. VAN DER. Het industrialisatie-vraagstuk voor Ned. Indië. (Schema eener lezing in de verg. der afd. Techn. Economie v. h. Kon. Inst. v. Ing. op 4 Juni 1924). Ib. 9 Juli 1924 p. 598-600 en 16 Juli 1924, p. 621-623.

MULDER, J. SIBINGA. Het rijsttekort in Ned. O. Indië, Ib. 23 Juli p. 640-642. (wordt vervolgd).

SCHMULLING, E. L. K. Proeve eener beschrijving der wegen van Java. Het wegensstelsel in 1924 en in de naaste toekomst (Met Schetskaart). Tijdschrift voor Economische Geographie 15 Mei 1924, p. 129-143.

(De vele bijdragen over Java in dagbladen en in De Indische Mercur zijn in dit overzicht niet opgenomen).

